

PUNCTUL CRITIC

**Trimestrial de diagnoză
socială, politică și culturală**

---

nr. 4 (10) 2013

**RESURSELE NATURALE
ÎN ERA GLOBALIZĂRII**

Punctul critic – Trimestrial de diagnoză socială, politică și culturală

Fondator: Eugen Uricaru

Consiliul științific:

Bernard Castelli, Institutul de Cercetare pentru Dezvoltare (IRD) din Paris

Septimiu Chelcea, Universitatea din București

Raffaella Gherardi, Universitatea din Bologna

Manuel Herrera Gomez, Universitatea UNED din Madrid

Marco Lucchesi, Universitatea Federală din Rio de Janeiro

Andrei Marga, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Giacomo Marramao, Universitatea Roma III

Ioan Negrutiu - E.N.S. Lyon

Vasile Pușcaș, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Gheorghe Lencan Stoica, Universitatea din București

Colegiul redacțional:

Director: Mihai Milca

Redactor-șef: Iacob Florea

Tehnoredactare: Carmen Dumitrescu

Corectură: Vlad Roman

Distribuție: Adrian Ionuț Preda

Editor: Fundația Culturală Ideea Europeană

Adresa: str. Negru Vodă nr. 3, et. 3, cam. 327; 330

Tel: 021/3274892 ; fax: 021/3275092

e-mail: punctulcritic@ufb.ro

ISSN print 2068-8989

PUNCTUL CRITIC se distribuie în librării.

Volumul poate fi comandat și la:

OP-22, CP-113, Sector 1, București, 014780, România

Tel.: 021-2125692

E-mail: punctulcritic@ideeaeuropeana.ro

Internet: www.ideeaeuropeana.ro

Expedierea se face prin poștă.

Tipărit în România

Toate drepturile rezervate. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Nicio parte a acestui volum nu poate fi reprodușă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin fotocopiere, înregistrare sau prin orice sistem de stocare și accesare a datelor, fără permisiunea scrisă a Editurii Ideea Europeană. Orice nerespectare a acestor prevederi conduce în mod automat la răspunderea penală față de legile naționale și internaționale privind proprietatea intelectuală.

SUMAR

EDITORIAL

- Statul postmodern și riscurile globalizării..... 5
Dr. Mihai Milca

RESURSELE NATURALE ÎN ERA GLOBALIZĂRII

- Spre o dezvoltare sustenabilă 21
Ioan Negruțiu, E.N.S Lyon
- Roșia Montană, mină de aur sau iad politicianist? 25
Cristi Pantelimon
- Roșia Montana – o afacere cu implicații naționale și
internaționale 30
Anca Moț
- Régionalisation, modèles agricoles et développement
durable.A propos de la Roumanie de 2013 41
Violette Rey
- La première étape d'une longue marche vers un droit
spécial de la sécurité alimentaire..... 53
François Collart Dutilleul
- Emergența noului Sud și „petro-diplomația” antiamericană..... 72
Liviu Mădălin Neacșu

CONFLUENȚE

- Petrol, resurse și Venezuela 89
Eloy Torres Román

FONDUL ȘI FORMA

- Copiii maltratați și animalele, victimele absolute în știri 95
Sonia Cristina Stan

Statul postmodern și riscurile globalizării

Dr. Mihai MILCA

Un paradox istoric a făcut ca odată cu triumful principiului naționalităților și recunoașterea legitimității statului-națiune, ca actor în câmpul relațiilor internaționale, să se accentueze și panta declinului entității etnice în condițiile modernității târzii.

Dacă modernitatea europeană, la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al XX-lea se caracteriza, potrivit modelului prefigurată de Max Weber, printr-un extensiv proces de raționalizare a organizării sociale, având ca premise și suport dezvoltarea tehnologică, explozia cunoștințelor științifice, concentrarea mijloacelor de producție și proliferarea aparatului birocratic, statul – ca monopol al exercitării coerciției legitime – nu reprezenta altceva decât forma deplină, obiectivată și coerentă a instituționalizării puterii; un artefact sinonim ordinii impuse, până la ultimele limite și consecințe, cadrelor spațio-temporale naționale. Primatul acordat individului

și emergența tendințelor de natură să accentueze atributele impersonalității și anonimatului acestuia într-o societate organizată pe alte coordonate decât cele ale comunității tradiționale au creditat și au accelerat transformarea statului modern. Rostul și funcțiile sale s-au modificat. Valorile constitutive, tutelare ale coeziunii etnice a indivizilor-cetățeni și a grupurilor sociale animate de interese diferite au lăsat loc unor rațiuni funcționale care nu au întârziat să se instrumentalizeze. Scopurile au fost ecranate de mijloace iar dimensiunile lor etice au fost estompate de considerente și valorizări ideologice care au început să prevaleze ca justificări în sfera acțiunii publice, oferind, totodată, cauționări convenabile forțelor politice și liderilor care s-au erijat în exponenți și garanți ai „rațiunii de stat”.

Criza modelului statului liberal care a atins apogeul în anii primului război mondial și în perioada imediat

următoare a eclipsat, în mare măsură, vulnerabilitățile și riscurile statului națiunii. Nici nu este de mirare, deci, că, spre sfârșitul primei conflagrații mondiale, apelul făcut, deopotrivă de președintele american Wilson și de liderul bolșevicilor ruși Lenin, în favoare dreptului naționalităților la autodeterminare, care a reverberat puternic în conștiința micilor națiuni, a distorsionat percepția circumstanțelor ce făceau posibilă pacea fără anexiuni și indemnități, promițând o nouă arhitectonică politică a continentului european întemeiată pe trasarea unor frontiere sigure, în concordanță cu aspirațiile popoarelor, cu îndreptățirea argumentelor lor etnice și istorice, expresia voinței populare, manifestate prin referendum. Pacea de la Versailles a consfințit legitimitatea statelor naționale succesoare imperiilor defuncte. Dar în același timp, a constituit patul germinativ al amenințărilor ce decurgeau din translațiile frontierelor și apariția unor enclave sau fâșii de teritoriu populate de minorități etnice ostile statelor naționale în cuprinsul cărora erau nevoite să trăiască. S-au creat, astfel, condițiile unor conflicte latente sau fățișe, care au subminat fundamentele etnopolitice ale statelor naționale respective, au alimentat ambiții revizioniste și anexioniste, cea de-a doua conflagrație mondială decurgând cu necesitate din prima. Nici Conferința de Pace de la Paris,

ce a marcat din punct de vedere politico-juridic, încheierea celui de-al doilea război mondial, nici înființarea Națiunilor Unite nu au putut conferi statelor naționale statutul de protagoniști autonomi și suverani pe arena internațională. Șansele lor de evoluție, în contextul creat de declanșarea Războiului Rece și confruntarea unor blocuri militare și politice antagonice au fost minimizezate din start și compromise pe termen lung. Au apărut și s-au consolidat mecanisme de dependență directă a statelor naționale postbelice de marile puteri globale dar și forme insidioase, invizibile, de condiționare transfrontalieră și subjugare economică, financiară, tehnologică, culturală care, în cele din urmă, au golit de conținut atributele suveranității statului-națiune, pe altarul unei noi „religii” sui generis, cea a globalizării.

Trecerea de la statul modern la statul post-modern nu afectează numai modelul etatic tradițional, culminând cu statul național, ci și resursele acestuia, miturile ce-i sunt asociate, proiecțiile, dar mai cu seamă funcțiile pe care statul ca atare nu le mai poate onora sub presiunea globalizării sau pe care le transferă unor entități supranaționale sau transnaționale.

Unii autori în domeniu preferă să vorbească despre modernitatea „târzie”, reflexivă, de „cea de-a doua modernitate” (U. Beck, 1986; A. Giddens, 1994), alții de modernitatea „lichidă”

(Z. Baumann, 2000), de „hiper-modernitate” (F. Ascher, 2000) sau de „supra-modernitate”. Tot atâtea sintagme care necesită explicații și delimitări reciproce, dar care nu sunt scutite de suprasolicitări conotative și nu exclud exacerbarea unor dimensiuni și valențe diferite. Post-modernitatea comportă aspecte complexe, fațete contradictorii, prezentându-se, deopotrivă, ca „hiper-modernitate”, în măsura în care ea împinge la extrem anumite dimensiuni actuale, imanente modernității, cum ar fi, de exemplu, individualismul, și ca „anti-modernitate”, în măsura în care sfidează anumite scheme ale modernității (J. Chevallier, 2008).

Statul împrumută de la societatea în interiorul căreia își exercită dominația și prerogativele instituționale, caracteristici definitorii, temeri și incertitudini, spații interstițiale și reflexe de indeterminare. Configurația etatică, univoc determinată de exercițiul puterii asupra societății, devine polimorfă; o diversitate de configurații etatice urmând tendințe ce se bifurcă și se amplifică pentru a se reîntâlni și combina în registrul funcțional, potrivit unor ritmuri și cicluri dinamice tot mai dificil de anticipat.

Există autori care operează cu tipologii etatice, coexistând în timp în câmpul relațiilor internaționale, dar care se raportează, în exclusivitate, la criteriul modernității, ca element dis-

criminant: state „pre-moderne”, „slabe”, în proces de disoluție (exemplu: Somalia, Liberia, Afganistan), state „moderne” (exemplu: India, Brazilia, China), state „postmoderne” în care suveranitatea este abandonată treptat în favoarea unei logici, asumate cvasi-voluntar, a interdependenței și cooperării multilaterale, grație căreia între afacerile interne și cele externe nu mai este nicio separație (R. Cooper, 2003). Cu toate acestea, ar fi, însă, hazardat să profetizăm dispariția statului sau să cedăm tentației de a extrapola dincolo de anumite împrejurări istorice nefaste, condiția precară a statelor „năruite” (collapsed states), aflate în imposibilitatea de a-și îndeplini funcțiunile ce le revin, de a-și controla teritoriul și a-și proteja cetățenii (F. Fukuiama, 2005).

Atașamentul pentru modelul etatic european este explicabil întrucât un anumit tip de organizare politică a societății, care s-a încarnat în monarhia absolutistă, a trecut prin experiența revoluțiilor burgheze, pentru a se defini definitiv ca entitate calchiată pe comunități etnice și conglomerate naționale, pare să fie incontornabil.

J. Chevallier rememorează cinci elemente esențiale ale modelului etatic european:

1. Existența unui grup uman vast – națiunea – ocupând un teritoriu și a cărui solidaritate și unitate prevalează asupra diversității

intereselor individuale. Statul este expresia unei puteri colective și durabile.

2. Un concept, o construcție abstractă – statul – ca depozitar al identității sociale și sursă a autorității.
3. Statul ca principiu de ordine și coeziune socială, ca principiu integrator și unificator, apărător al interesului general.
4. Statul ca deținător al monopolului constrângerii legitime în interiorul limitelor sale teritoriale. Conceptul de suveranitate legitimează o astfel de construcție.
5. Existența unui aparat structural de dominație, o birocrație funcțională, ierarhizată; statul ca angrenaj. (J. Chevallier, 2008).

Construcția unui stat este un proces istoric și presupune o continuă și graduală creștere a complexității elementelor sale de structură: de la forme primare simple, nediferențiate și difuze, puterea politică își va adjuceca dispozitive de mediere, se va sluji de rolurile politice derivate, distribuite la nivelul grupurilor sociale care vor cunoaște o specializare; guvernanții vor accede la pârgurile de putere, se va institui o ierarhie a puterilor, pentru ca, apoi, să se producă o consacra-re a monopolului recurgerii la violența fizică; impunerea unui aparat de guvernare și, în fine, implementarea

unui sistem de dominație impersonală (J.W. Lapierre, 1977).

Dar acel model etic European, care părea să fi atins parametri optimali, în special în a doua jumătate a secolului al XX-lea, în formula supraestimată a statului-providență – brand al unei societăți binecuvântate a bunăstării – a început să dea rapide semne de epuizare, mai ales după confruntarea cu șocurile petroliere și crizele financiare succesive, astfel încât politicile intervenționiste, neokeynesiene nu au mai ultragiast sensibilitatea factorilor de decizie publică. Aceștia din urmă au plătit prețul iluziilor întreținute de politicile asistențiale ale statului-providență prin deficite financiare și bugetare și datorii externe care au motivat opțiunile ultraliberaliste și propensiunile de dezangajare socială ale guvernanților, indiferent de culoarea lor politică.

Într-o altă ordine de idei, experiența totalitară comunistă, deriva statului ce-și revendica funcția primordială de control integral al economiei, al sferei publice și private și condiționarea deplină a membrilor societății, nepuțința statului de a gestiona nevoile și așteptările indivizilor au condus, mutatis mutandis, la aceleași efecte. Decredibilizarea capacității statului socialist de a-și îndeplini funcțiile interne, penuria generalizată și escamotată prin obiective și sloganuri defazate în raport cu realitatea cotidiană, contrastul flagrant între economia admi-

nistrată, planificată de la centru, dar lăsată pradă dezordinii, ineficienței improvizărilor de moment și economia de piață, capitalistă, ce alimenta un miraj al abundenței consumeriste, au subminat în anii '70-'80 ai secolului trecut fundamentele înseși ale unui sistem politic în centrul căruia se află omniprezenta și omniscienta putere a statului. Democrațiile post-totalitare apărute în Europa Centrală și de Est, în condițiile imploziei (România, Rusia) sau fisurării puterii absolute prin politici de reforme mai mult sau mai puțin asumate (Polonia, Ungaria) au oferit și mai oferă încă imaginea unei incoerențe evolutive sustrate logicii tranziției atât către economia de piață, cât și către o democrație funcțională, statul post-comunist fiind, alături de masa de cetățeni frustrați ca urmare a reformelor eșuate, marele perdant (J.P. Le Goff, 2003).

În condițiile în care statul-națiune și-a asumat misiunea de a unifica societatea în jurul unor valori axiale și obiective prioritare în regim de urgență, s-a produs, concomitent, un proces difuz de „naționalizare a masei” (G. Mosse, 2006) care, în cazul regimurilor politice totalitare, a ajuns la paroxism. Sarcinile interne ale guvernării în cadrul statului-națiune, chiar dacă s-au situat, într-o primă etapă istorică sau în intervale de criză, într-un prim-plan al preocupării factorilor de putere, nu au ocultat interesul pentru

țintele politicii externe și conjuncturile internaționale mai mult sau mai puțin favorabile afirmării statelor-națiune ca agenți ai dinamicii mondializării, indiferent de ipostazele pe care aceasta din urmă le-a cunoscut: expansiunea piețelor, imperialism colonialist, politica sferelor de dominație, internaționalizarea schimburilor tehnologice și comerciale, circulația capitalului și fluxurile financiare la scară planetară, rețelele informatice de tip internet, difuziunea unor simboluri și standarde culturale, stiluri de viață și moduri de consum, care aproximează conținutul unui termen generic la modă – globalizarea.

Frontierele fizice și imaginare care delimitează teritoriul și universul asupra cărora statul își exercită funcția diriguitoare devin, astfel, tot mai fluide, tot mai poroase, nemaiconstituind bariere sau filtre pentru decizii, recomandări, directive, influențe externe. Capacitatea reglatoare a statului-națiune la nivelul propriilor sale politici publice se diminuează, iar intervenția unor instituții, instanțe și organisme internaționale sau regionale tinde să crească și să îmbrace forme din ce în ce mai disimulate. Interdependențele între state și economiile acestora se multiplică și se potențează reciproc într-o manieră esențială. O ordine transnațională progresiv instituită supradetermină și surclasează statele-națiune, astfel încât acestea par să

se resemneze tot mai mult în postura de state-încadrate sau state-supravegheate (J. Chevallier, 2008 – B. Badie, 2008).

Statele-națiune încetează să mai fie singurele entități implicate, responsabile în acest tip de ordine. Noii agenți transnaționali le dispută nu doar supremația în plan economic și în câmpul relațiilor internaționale, ci și suveranitatea decizională în elaborarea și derularea macro-politicilor naționale.

A acțiunile direcționate de instituțiile și rețelele cu acoperire internațională pe care o serie de actori hibridi, cu identitate incertă sau mascată, le desfășoară invocând structuri și strategii de cooperare, au efecte ruinătoare asupra statelor-națiune. Statele-națiune concesionează treptat și, adeseori insesizabil, parcele de autoritate acestor noi jucători și subiecți privați (operatori economici, organizații non-guvernamentale), conferindu-le o legitimitate funcțională pe care aceștia nu ar fi putut-o dobândi în alte condiții (J. Graz, 2006). Statul se trezește, astfel, concurat, dacă nu cumva încadrat, asistat în îndeplinirea funcțiilor sale consacrate. În multe situații, acesta se vede obligat să apeleze la concursul binevoitor al competitorilor săi aparținând rețelelor internaționale, care nu mai sunt purtătorii unui mesaj de solidaritate distinct (religios, etnic sau ideologic), ci îndeplinesc misiuni

de consultanță, expertiză, prospectare și proiectare, dereglementând sistemul în care statul își asigurase monopolul stabilirii unor norme interne și internaționale și impunând noi reguli, noi proceduri, noi tipuri de conduită instituțională.

Intensificarea eforturilor de poziționare a statelor-națiune într-o textură de relații internaționale mereu mai extinsă, produce, pe de o parte, o dislocare a barierelor de protecție etatică, apărând, astfel, zone cedate anumitor instanțe de reglementare din exterior, iar pe de altă parte o disponibilizare a resurselor instituționale ale statului în favoarea unor externalizări de prestații și prerogative de ordin administrativ, o „privatizare” sui generis a statului național, care-l transformă într-o uriașă „societate anonimă pe acțiuni”. Regionalizarea poate apărea în aceste circumstanțe ca o prelungire firească și previzibilă a demisiei statului, dar și ca o tentativă de corecție tardivă a unui curs al lucrurilor care riscă să scape de sub control.

Globalizarea acreditează o nouă calitate a statului național devitalizat – aceea de stat înglobat, captiv într-un sistem de determinări ce-i limitează libertatea de mișcare ca agent autonom nu numai în relațiile externe, ci și în afacerile sale interne.

Ajuns în faza sa de evoluție post-modernă, statul s-a văzut nevoit să-și modifice funcțiile consacrate,

cu atât mai mult cu cât modelul etic european configurat în timp a fost și rămâne tributar doctrinei liberale și neolibérale care postulează limitarea intervenției statului în economie și renunțarea de către acesta din urmă de a mai institui un protecționism explicit asupra cât mai multor activități și sectoare la nivelul vieții sociale. Statul minimal s-a dovedit a fi o proiecție greu sustenabilă în realitate, dar exigențele guvernării și managementului public nu au permis derobarea statului de la responsabilitățile ce-i revin în planul politicilor sociale, mai ales. Imperativul unei cât mai bune guvernări a deschis calea către o nouă abordare a funcțiilor statului prin prisma conceptului și principiilor guvernantei. Guvernanța ar depăși sfera strictă a guvernării – înțelegă ca o acțiune de conducere sau control cu autoritate – ea presupunând, mai curând, dirijare, instituirea de reguli politice și gestionarea acestora (A.M. Kjaer, 2010). Pentru unii autori, guvernanța transcende statul. Fie se referă la rețele auto-organizate și inter-organizaționale, caracterizate prin interdependență, schimb de resurse, reguli ale jocului și autonomie semnificativă față de stat (R.A.W. Rhodes, 1997), fie include sisteme de conducere la toate nivelurile activității umane: de la nivelul familiei, până la nivelul organizațiilor internaționale. Iar exercitarea controlului, în vederea atingerii obiec-

tivelor, implică repercusiuni transnaționale (J.N. Rosenau, 1995).

Principiul subsidiarității, pe care, de altfel, Uniunea Europeană l-a adoptat și îl promovează cu asiduitate, semnifică din punct de vedere practic și că statul are datoria să intervină doar în cazul în care mecanismele de autoreglare sunt insuficiente sau deficitare, îndeplinind funcția de supleanță, o funcție de suplینire, fiind, totodată, subînțeles faptul că el va favoriza acțiunea agenților sau dispozitivelor, situându-se cel mai aproape de problemele ce urmează a fi rezolvate (proximitatea), făcând apel la colaborarea actorilor sociali implicați prin parteneriat (J. Chevalier, 2008). Recursul la principiul subsidiarității resetează și recentrează funcțiile statului. Într-o lume complexă, dinamică și marcată de incertitudini, statul post-modern rămâne nu atât un pivot sau o încarnare simbolică a puterii politice, cât mai ales un cadru privilegiat de constituire și consolidare a identităților colective, un instrument predilect de realizare a integrării sociale. Statului îi revine cu prioritate sarcina de a proteja coeziunea socială și de a reconstitui legăturile sociale fracturate, atunci când conflictele de interese sau situațiile de criză afectează organismul social. El trebuie să reabiliteze și să tonifice sistemele de valori comune ale cetățenilor, să prevadă și să gestioneze riscurile, diminuând impactul efecte-

lor negative induse sau provocate de factori externi.

Natura duală a puterii statului – despotică și infrastructurală – la care se referea Michael Mann trimite la raportul acesteia cu societatea. Dacă este vorba despre o capacitate de a forța societatea să facă ceva anume sau dacă puterea statului decurge din capacitatea sa de a coordona societatea, de a genera energiile sociale și de a furniza necesarul liant care să solidarizeze cetățenii în atingerea unor obiective de interes general (J.A. Hall, G.J. Ikenberry, 1998).

O ordine odată instituită, tutela de valori și norme împărtășite de membrii unei societăți care și-a găsit echilibrul sau este în căutarea acestuia, incumbă statului, dintotdeauna, și funcția primordială a menținerii și apărării ei. Monopolul exercitării constrângerii legitime care este însăși rațiunea de a fi a statului în termeni weberieni nu este doar o condiție consecutivă a entității etatice, ci și îndatorirea sa de zi cu zi. Statul post-modern în calitate de gardian al ordinii constitutive are de făcut față, infinit mai multor probleme decât statul de odinioară, care înțelegea să descurajeze și să reprime inamicii interni, contrapunându-se, totodată, dușmanilor din afară, atunci când se crea o stare de beligeranță. Astăzi, conceptul asociat funcțiilor statului de menținere a ordinii și apărării este cel de securitate, întemeiat

pe cerința protecției cetățenilor contra riscurilor și amenințărilor la care ar putea fi expuși. Spectrul problemelor de securitate cu care statul post-modern se confruntă este din ce în ce mai larg: criminalitate organizată, terorism, migrații internaționale, deficit de resurse energetice, catastrofe naturale, poluare, modificări climatice, accidente nucleare, viruși informatici, speculații financiare destabilizatoare etc. Iar toate aceste riscuri și amenințări exced cadrul strict național al statului, fiind probleme globale, de natură trans-frontalieră, ce reclamă cooperarea inter-statală și concentrarea macro-politicilor.

Și raporturile statului cu economia au cunoscut ample și structurale redimensionări. În tot cursul secolului al XX-lea, statul s-a afirmat ca un vector dinamic în câmpul activităților productive prin politici intervenționiste și planificare, ca un factor prim al creșterii economice și al proceselor de dezvoltare și modernizare. Sectorul public economic a dobândit în foarte multe state poziții strategice și ponderi semnificative. Statul s-a afirmat, deci, nu numai ca element reglator, ci și ca element operator, lucru valabil nu numai pentru fostele țări socialiste sau dictaturile de dezvoltare din Lumea a Treia, ci și pentru țări cu economii de piață consolidate, care eu experimentat alternativ formule de privatizare, etatizare și dezetatizare a unor im-

portante sectoare din sfera producției (vezi cazurile Franței și Marii Britanii). Statul dirijist s-a metamorfozat, sub presiunea transformărilor economice și tehnologice din ultimele decenii, într-un stat supervisor, atașat de funcția sa strategică. Statul-strateg, care-și asumă și postura de stat-competitor în circuitele economice și financiare mondiale, este interesat de promovarea economiei naționale, de implementarea unor programe și politici macro-economice ofensive, selective, care să fructifice resurse și oportunități, adaptându-se cât mai bine unor conjuncturi fluctuante sau defavorabile. (R. Fauraux, B. Spitz, 2000)., fără ca prin aceasta statul post-modern să-și renege funcția de protector al diferitelor categorii de populație și al societății în ansamblul ei. Să ne reamintim doar ambițiile și iluziile întreținute în jurul statului anilor '60-'70, ca furnizor de bunăstare generală – Welfare State – într-o societate a abundenței.

Atașat sloganului potrivit căruia interesul general este cel care trebuie să primeze în raport cu interesele particulare, individuale sau de grup, statul modern s-a afirmat, chiar și atunci când acest lucru nu i-a reușit, ca depozitarul legitimității acțiunilor prin care se realizează gestiunea bunurilor publice și oferta serviciilor publice. Simpla invocare a interesului general sau a necesarei devoțiuni, a altruismului cu care funcționarii publici trebuie să

se pună în slujba interesului general nu este suficientă pentru ca prestația statului în această privință să fie ferită de suspiciuni, legate fie de preeminența anumitor grupuri de interese în direcționarea deciziei publice, fie de imposibilitatea comensurării efectelor politicilor publice. Preocuparea pentru aspectele de ordin managerial în sfera publică și tema eficacității, ca atare, la nivelul activității administrative au căpătat o mai mare extensie și, implicit, o mai mare vizibilitate începând cu anii '60-'70 ai secolului trecut pe măsură ce metodele de gestiune publică și-au revendicat un tot mai pronunțat grad de "raționalitate" și, evident, pe măsură ce criza statului-providență s-a accentuat. Euforia întreținută de adepții necondiționați ai „noului management public” privind transferul de metode din gestiunea firmelor private în sectorul public a alimentat și concepția în lumina căreia însăși ideea eficacității în administrația publică trebuie regândită, totuși, ținându-se cont că eficacitatea administrativă este ireductibilă la parametrii simplei eficiențe urmărite în cadrul întreprinderilor private. Administrația gestionează mijloacele și resursele alocate, pe care statul le supradetermină prin decizii ce poartă marca politică. Dar eficacitatea poate fi apreciată, în primul rând, în raport cu gradul în care sunt realizate obiectivele fixate prin contractul electoral între cetățeni și

aleșii acestora, nicidecum prin referire strictă la rentabilitatea financiară. Managementul public vizează astfel „performanța publică”, permițând administrației să atingă acele obiective ce-i sunt stabilite de către autoritățile publice și pentru care sunt prescrise costuri minimale și resurse financiare parcimonios drămuite.

Sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut a coincis, pe de o parte, cu manifestarea unei tendințe tot mai pregnantă de „managerizare” a administrației publice în țările occidentale și, implicit, a aparatelor statului, iar pe de altă parte, cu dispariția regimurilor totalitare din Europa Centrală și de Est în care anumite funcții de comandă și control ale statului fuseseră supra-solicitate și exacerbate în detrimentul economiei și societății. Dezangajarea statului din sfera activităților productive și din sectorul terțiar prin privatizări s-a cuplat cu managerizarea accelerată și marketizarea serviciilor rămase în sectorul public, cu eforturi de gestionare a proceselor de schimbare și cu o apetență tot mai scăzută pentru menținerea structurilor existente și asigurarea continuității sistemului administrativ în ceea ce acesta reușise să construiască și să consolideze din punct de vedere instituțional (A. Pettigrew, 1996).

Sub presiunea Băncii Mondiale și a altor organisme internaționale, noul „management public” a fost impus, de

voie-de-nevoie, unui număr tot mai mare de state, ca o condiție sine qua non a „bunei guvernante”, iar doctrina internațională a reformei administrative a făcut din „noul management public” principalul său punct de sprijin sau de referință. Extinderea Uniunii Europene în ultimele două decenii s-a subsumat și ea acestei tendințe, care a consacrat, astfel, mondializarea anumitor principii de gestiune publică, chiar dacă ele au fost, adesea, supuse inflexiunilor în contexte naționale, care s-au dovedit a nu fi îndeajuns de pregătite pentru o astfel de „adopție”. Dreptul administrativ a devenit, în același timp, ținta unor atacuri concentrate, provenind atât din tabăra suporterilor noului curent managerial în sfera publică, cât și din tabăra doctrinarilor neoliberalismului. Dreptul administrativ a înregistrat un serios reflux, ceea ce pare să fi repus în discuție fundamentele separării dreptului public de dreptul privat, evidențindu-se chiar o propensiune în creștere către „banalizarea” și „demitizarea” statului și acțiunii administrative (J.C. Froment, 2001). Este dificil de decelat în ce măsură acțiunile politice și în plan administrativ de reformare a statului, a funcțiilor sale, a structurilor și instituțiilor sale au fost benefice sau, dimpotrivă, contraproductive.

Suferind toate aceste mutații, statul post-modern ajunge să contravină funciarmente și necesarmente princi-

piului său constitutiv, acela al unității și nu al oricărei unități, ci al celei organice. Ereditatea statului modern, dedusă din continuitatea modelului centralist acreditat de formele pe care le-au învederat monarhiile absolutiste europene în ascensiune, mai ales după pacea westfalică, s-a transmis, până spre sfârșitul secolului al XX-lea, tuturor formulelor de guvernământ, indiferent dacă acestea erau autoritare, la limită totalitare, sau declarat democratice, dacă era vorba despre monarhii constituționale ori republici prezidențiale sau parlamentare. Statul tindea să se prezinte ca un ansamblu unitar și coerent, disimulându-se în spatele unui aparat tentacular, accentul căzând pe acele structuri administrative coagulate și solidare în funcționalitatea lor, pe angrenajul ca atare, în cadrul căruia diverse roțițe se învârtesc potrivit unei logici anume, întregul mecanism fiind legitimat și din punct de vedere juridic ca o entitate complexă, în care părțile alcătuiesc și justifică întregul. Centralizarea nu este doar expresia unei voințe de putere, ci și rațiunea de a fi a statului. Chiar și atunci când anumite structuri administrative, distincte de puterea centrală, tind să-și preserveze capacitatea de acțiune autonomă la scară locală (self-government) sau când există o partajare a competențelor politice și administrative, în statele de tip federativ, între două sau

mai multe niveluri (federal, statal-republican, provincial-regional, local), ideea unității subzistă. Statul monolit ale cărui caracteristici fundamentale sunt ordinea birocratică, ierarhizarea, articularea diferitelor structuri administrative și subordonarea acestora pe verticală (este cât se poate de elocventă opțiunea regimului Putin, în Rusia anilor 2000 – formal republică federativă – pentru ceea ce s-ar numi „verticala puterii”), sub presiunea globalizării este tot mai expus riscului teritorializării și segmentării atributelor sale funcționale, altădată indivizibile și inalienabile.

Statul post-modern nu se mai identifică integral cu modelul birocratic, prefigurat de Max Weber, arborescent, gravitând în jurul unei puteri centrale și centralizatoare. El lasă din ce în ce mai larg spațiu de acțiune unor entități autonome, sustrase autorității sale, care neavând structuri stabile, susceptibile de a se rigidiza și de a-și deveni suficiente lor însele, se dezvoltă plecând de la conexiuni libere și proliferante între diferitele părți constitutive ale respectivului stat ce tutelează societatea și pretinde că se află în serviciul societății. Legăturile verticale de subordonare sunt substituite de legături orizontale de interdependență, iar textura rețelelor înfășoară și înconjoară construcțiile piramidale ierarhice (G. Deleuze, F. Guattari, 1976; J. Chevallier, 2008). Se creează, ast-

fel, în siajul structurilor administrative, marcate de o anumită inerție, structuri operative, de intervenție, care excelează printr-un grad sporit de specializare, prin flexibilitate și capacitate de a transcende parcelările și reticențele administrative. Totodată, începe să se contureze un cadru în care nevoia de a reglementa, de a restricționa, de a arbitra, de a omologa și de a expertiza activitatea unor operatori cu care administrația intră în raporturi de parteneriat devine imperioasă.

Deplasând, acum, centru de interes asupra modalităților în care statul, istoricește constituit, și-a impus autoritatea asupra teritoriului său, ne izbim, iarăși, de dihotomia greu de evitat: stat unitar (centralizat, acoperind radial, grație pârghiilor sale administrative, întreg teritoriul asupra căruia își exercită autoritatea) – stat federal (în care puterea statului se împarte între structurile centrale și cele locale, acestea dispunând de atribute distincte și sfere proprii de autonomie). Dacă într-o primă fază a modernității târzii, exigențele centralizării au fost precumpănitoare – de-teritorializarea însoțind o integrare treptată a ariilor locale –, ulterior, chiar în prezent, sensul tendinței pare să se fi inversat. Autonomiile locale sporesc, statutele teritoriale se diversifică, deconcentrarea și descentralizarea indică o difuziune a competențelor și activităților

conexe puterii centrale în favoarea autorității locale.

Carta Europeană a autonomiei locale, adoptată la 15 octombrie 1985, transpusă, ulterior, în legi la nivel național de către statele membre ale Uniunii Europene, consfințește, de fapt, dreptul și capacitatea efectivă pentru colectivitățile locale de a regla și gira în cadru legal, sub responsabilitatea proprie și în beneficiul populațiilor vizate, o parte importantă a afacerilor publice. Autoritățile locale nu se mai prezintă doar în postura de segmente ale puterii subordonate centrului, ci și ca deținătoare ale unor competențe lărgite în domenii diverse – economic, social, cultural – cu un spațiu de manevră considerabil extins. Corelativ acestui trend se constată tot la nivelul Uniunii Europene o dinamică semnificativă a eforturilor de federalizare, uneori sub paravanul regionalizării statelor unitare sau al echilibrării raporturilor între comunități etnice (cazul Belgiei, devenite în 1993 stat federal), alteori prin extinderea autonomiei regiunilor (cazul Marii Britanii). Statul post-modern apare tot mai mult nu ca o proiecție, ci ca rezultatul unui proces de segmentare a unei mașinării în care elementele constitutive, articulate între ele, intră într-o mișcare centrifugă; se consolidează autonomia unor structuri “personalizate” de gestiune, apar agenții noi, cu prerogative sporite, iar statul oferă

tot mai mult imaginea unei asamblări eterogene de pârgii și dispozitive ce-și urmează propria lor raționalitate funcțională. Responsabilizarea – prin delegare de competențe – vizând îmbunătățirea eficacității administrative întărește autonomia decizională a autorităților locale, în vreme ce externalizarea unor servicii publice ca ipostază a parteneriatului public-privat (PPP) înregistrează cote crescătoare chiar

spectaculoase, ajungându-se, nu în puține situații, ca operatorii privați să-i înlocuiască pe actorii publici tradiționali.

Metamorfoza funcțiilor statului post-modern sub impactul globalizării este, însă, departe de a se fi încheiat, fără ca prin aceasta să se fi semnat, cumva, actul de deces al statului-națiune.

BIBLIOGRAFIE

- Ascher, F., 2000, „La société hypermoderne”, Ed. De l’Aube, Paris.
- Badie, B., „La diplomatie et l’intrus. L’entrée des sociétés dans l’arène internationale”, Fayard, Paris.
- Baumann, Z., „Liquid Modernity”, Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., 1986, „La société du risque. Sur la voie d’une autre modernité”, Aubier, Paris.
- Chvallier, J., 2008, „L’état post-moderne”, L.G.D.J., Paris.
- Cooper, R., 2003, „La fracture des nations. Ordre et chaos au XXI siècle”, Denoel, Paris.
- Deleuze, G., Guattari, F., 1976, „Rhizome”, Ed. Minuit, Paris.
- Fauraux, R., Spitz, B., (dir.) 2000, „Notre État: le livre-vérité de la fonction publique”, Robert Laffont, Paris.
- Froment, J.C., 2001, „Remarques sur les enjeux et al portée d’une «criminalisation» du droit administratif”, Revue du droit public, nr. 2
- Fukuyama, F., 2005, „State building: Gouvernance et ordre du monde au XX-e siècle”, La Table Ronde, Paris.
- Giddens, A., 1994, „Les conséquences de la modernité”, L’Harmattan, Paris.
- Graz, J.C., 2006, „Les hybrides de la mondialisation: acteurs, objets et espaces de l’économie politique internationale”, Revue Française de Science Politiques, nr. 5.
- Hall, J.A., Ikenberry, G.J., 1998, „Statul, CEU”, Ed. Du Style, București.
- Kjaer, A.M., 2010, „Guvernanța”, CA Publishing, Cluj Napoca.
- Lapierre, J.W., 1977, „Vivre sans État? Essais sur le pouvoir politique et l’innovation sociale”, Seuil, Paris.
- Le Goff, J.P., 2003, „La démocratie post-totalitaire”, La Découverte, Paris.
- Mosse, G., 2006, „La nazionalizzazione delle masse. Simbolismo politico e movimenti di massa in Germania”, Il Mulino, Bologna.
- Pettigrew, A., 1996, „The New Public Management in Action”, Oxford University Press, Oxford.
- Rhodes, R.A., 1997, „Understanding Governance. Policy Networks Governance. Reflexivity and Accountability”, Buckingham: Open University Press.
- Rosenau, J.N., „Governance in the Twenty First Century”, Global Governance, vol. 1, nr. 1.

Resursele naturale în era globalizării

Spre o dezvoltare sustenabilă

Ioan Negruțiu, E.N.S Lyon

Declarațiile politice conform cărora economiile pot crește la nesfârșit într-o lume cu resurse finite sunt hazar-date. O consecință a supraexploatării (forțate) a resurselor naturale este extinderea socio-ecologică a deficitului economic și a datoriilor, cu alte cuvinte, eroziunea activelor naturale și creșterea dezechilibrelor sociale. Prin urmare, trecerea la o civilizație socio-ecologică necesită o gândire coerentă și colectivă și un proces de acțiune asupra resurselor naturale ca un întreg. Întrebarea care se impune este: unde se află România? Naturale, economice, instituționale sau cognitive, zonele de resurse sunt practic nelimitate. Resursele naturale se află în centrul conflictelor ecologice, geopolitice sau financiare (abundență vs. deficit, regenerabil vs resurse limitate etc.), și constituie epicentrul activității economice și al problemelor politice, după cum se poate observa în problematica emergentă privind „securitatea alimentară / suveranitatea” sau „securitatea mediului”.

Încă din 1910 T. Roosevelt spunea că „națiunea se comportă bine atunci când își tratează resursele naturale ca pe bunuri pe care trebuie să le predea la generațiilor următoare în bună stare și nu cu deficient de valoare”.

După patruzeci de ani de la Conferința ONU de la Stockholm și în ciuda preocupărilor ecologice în creștere, multe resurse naturale sunt în prezent exploatare fără a se lua în considerare costurile ecologice sau sociale. Eroziunea accelerată a bunurilor publice / comune (precum accesul și calitatea terenurilor, apa, sănătatea, educația și cercetarea, politicile de dezvoltare), indică legături puternice între accesului la resursele naturale, pe de o parte, și probleme cauzate de inegalitate și sărăcie pe de altă parte.

Care sunt cele mai îngrijorate instituții atunci când vorbim despre tendințele actuale în exploatarea resurselor? Vom oferi doar câteva exemple. Instituțiile de apărare și serviciile secrete ale SUA consideră că „asigurarea păcii și stabilității a devenit o

responsabilitate comună care implică toate sectoarele societății”. Forțele armate elaborează proiecte având din ce în ce mai mult de a face cu strategii „soft power” care integrează aspecte de mediu și resursele naturale. Raportul guvernului Marii Britanii (Beddington, 2011) analizează sistemul mondial alimentar, subliniind cauzele motivele pentru care agricultura convențională de astăzi nu este nici durabilă (pentru că folosește resursele naturale existente într-un ritm mai alert decât acestea se pot regenera), nici eficientă (malnutriția și foamea rămân principalele amenințări).

Forumul Resurselor Mondiale este o platformă științifică sub coordonarea reprezentanților chinezi și elvețieni care permite schimbul de cunoștințe despre implicațiile economice, politice, sociale și de mediu ale utilizării resurselor globale.

Dar ce accepțiune este dată actualmente resurselor naturale:

„Resursele naturale: resurse produse de natură, de obicei împărțite în resurse neregenerabile, cum ar fi mineralele și combustibilii fosili, și resurse naturale regenerabile care propagă sau susțin viața și se refac în mod natural atunci când sunt gestionate în mod corespunzător, cum ar fi plantele și animalele, precum și solul și apa” (IUCN – Uniunea internațională pentru conservarea naturii, 2005)

sau

„Economiiile europene depind de resursele naturale, inclusiv materiile

prime minerale, biomasă și resurse biologice; aerul, apa și solul; fluxul de resurse, cum ar fi vântul, energia solară, geotermală și marea; și spațiul (suprafața de teren). Dacă resursele sunt utilizate pentru a face produsele sau ca un rezervor care absoarbe emisii (sol, aer și apă), sunt cruciale în funcționarea economiei și a calității vieții noastre”. (The European Commission’s Thematic Strategy on Sustainable Use of Natural Resources, 2005).

și

„Stocurile de materie existente în mediul natural, care sunt atât de rare și utile punct de vedere economic în producție sau în consum, fie în stare brută, fie după o minimă prelucrare. Pentru a fi considerate resurse naturale, stocurile de materii existente în mediul natural trebuie să fie produse de bază care pot fi comercializate pe piață”(Organizația Mondială a Comerțului, 2010). Vom vedea că unele țări au o percepție îngustă (definind resursele ca materii prime, unele mai importante decât altele), în timp ce alte țări definesc resursele în sens mai larg (materii prime, surse de energie, biomasă, deșeuri, biodiversitatea și mediul, cum ar fi apă, aer, sol). Numai Suedia pare a avea obiective strategice clare referitoare la impactul exploatarea mediului la nivel mondial.

O analiză paralelă a proceselor care au produs defalcarea civilizației în trecut prin crize ecologice se referă la următoarele elemente: defrișări, eroziunea solului, exploatarea în exces a rezervelor piscicole și vânaturilor, deficitul de apă, introducerea de

specii invazive, explozia demografică. De notat, în aceste analize, crizele de resurse apar ca o tendință dominantă. Dennis Meadows consideră că este prea târziu pentru o dezvoltare durabilă. În cazul în care acest lucru este adevărat, ar trebui să ne concentrăm mai degrabă pe „adaptarea” dezvoltării și să trasăm tranziția socială și ecologică în consecință. Care sunt cel mai probabil explicații pentru aceste declarații? Steffen et al (2007) și Barnoski, (2013) descriu sistemele economice și societății noastre ca fiind „anthropocene”, caracterizate prin forțarea resurselor. Stein în cartea sa din 2008 „When technology fails” analizează schimbările climatice, la sfârșitul erei combustibililor, prăbușirea zonelor de pescuit principale, defrișările, crizele alimentare și supra-popularea toate fiind originea a ceea ce el numește „accelerare enormă” și „furtuna perfectă”. Acești autori explică de ce accelerarea consumului de resurse nu poate continua în forma sa actuală fără creșterea riscului de trecere brutală a pragurilor și declanșarea rapidă a unor schimbări majore în întreaga lume. Multe servicii de ecosistem de care bunăstarea omenirii depinde sunt epuizate sau degradate, cu posibile schimbări rapide, atunci când pragurile sunt traversate, ridicând îngrijorarea bruscă și producând schimbări ireversibile ale mediului ca întreg. „Motorul” acestei accelerări

este interacțiunea dintre factori mulți, în special creșterea populației, creșterea consumului, abundența de energie ieftină și liberalizarea economiilor politice. În ceea ce privește aceasta din urmă, tensiunea dintre națiunea modernă și apariția unor corporații multinaționale și instituții politice internaționale este o caracteristică puternică de schimbare a relației om-mediului. Unii autori pledează pentru o abordare a sistemelor ecologice prin prisma analizei resurselor problematice din perspectiva schimbărilor climatice, biodiversității etc. Este puternic subliniat faptul că activitățile umane curente și guvernarea defectuoasă a resurselor reprezintă cauza sistematică a deficitelor socio-economice și a riscurilor implicite. Aceștia subliniază, de asemenea, că problemele globale odată identificate, există o nevoie strictă de a traduce și transpune astfel de probleme la mai multe niveluri locale. În primul rând, în mod paradoxal, dezvoltarea transportului și comunicarea reprezintă capacitățile de creștere economică în centrele urbane interconectate. Această evoluție este problematică și ar trebui să se insiste asupra necesității de a integra sistematic contexte „hinterland” în procesul de tranziție, deoarece acest lucru va potența specificul teritorial, încurajându-se coerența, adaptabilitatea strategiilor de dezvoltare.

Prefigurându-se evoluțiile și problemele identificate, situația resurselor naturale primare, vitale trebuie să fie reconsiderată la cele mai înalte niveluri sociale, politice și economice (acesta este un punct foarte dificil, și unul care ar putea începe prin clarificarea politică a distincției între ceea ce este necesar și ceea ce este o necesitate). Cu alte cuvinte, dezvoltarea agriculturii și starea socio-economică a agricultorilor și populațiilor rurale trebuie să fie abordate în primul rând atunci când avem o prefigurare a programelor și politicilor de tranziție. Lester Brown (2009), atrage atenția asupra faptului că resursele și demografia acționează frecvent ca un cocktail sporind impactul factorilor și problemelor pe care le discutăm.

Imperativul de a ne concentra asupra resurselor primare și nevoilor vitale prin adecvarea sistemelor legale de abordare a alimentelor, terenurilor, energiei etc. este de maximă acuitate și actualitate. De exemplu, un raport SCAR consideră că „creșterea deficitului de resurse naturale și destabilizarea sistemelor de mediu reprezintă o adevărată amenințare nu numai pentru aprovizionarea cu alimente viitoare, dar, de asemenea, la nivel mondial și pentru stabilitatea și prosperitatea omenirii, pentru că deficitul de resurse poate agrava sărăcia, poate perturba comerțul internațional, finanțele și in-

vestițiile, și poate destabiliza guverne. Multe dintre sistemele de producție alimentare compromit capacitatea pământului de a produce alimente în viitor. Este nevoie de o schimbare drastică cu privire la cererea și oferta de alimente. Într-o eră de deficit, primordial este să ne adresăm producției și consumului în comun pentru a introduce feedback-uri necesare și pentru a decupla producția de alimente de la utilizarea resurselor. Eficiența și rezistența sunt noi priorități peste nivelurile de producție. Această tranziție nu poate fi îndeplinită prin creșterea comună a productivității”. Sistemul legal de abordare a resurselor este o condiție necesară pentru conducerea adaptativă a resurselor accesibile și pentru a construi o economie „circulară”, esențială dacă vrem un sistem ecologic sustenabil.

Țările și regiunile cu resurse și competențe care maximizează aceste resurse se află în avantaj competitiv în următorii 10-20 ani de confruntări geo-politice (Global Trends 2030). Acest lucru este adevărat pentru că epoca în care accesul la resurse era facil a apus. Viitorul este unul în care mâncarea, sănătatea, mediul, energia și educația trebuie să fie ermetic și sistematic legate între ele pentru a obține binele comun.

Roșia Montană, mină de aur sau iad politicianist?

Cristi Pantelimon

Cu cât aflăm mai multe lucruri despre proiectul (unii refuză să-i spună așa, afirmând că ideea de *proiect* nu corespunde unei afaceri considerată de la cap la coadă murdară) Roșia Montană, cu atât știm mai puțin. Avalanșa de informații, dezvăluiri, puncte de vedere, clipuri publicitare și încordarea civică din jurul acestui subiect sunt, probabil, semnul sigur că nu vom ajunge niciodată la un liman în ce privește oportunitatea sau inoportunitatea (re)deschiderii Roșiei Montană ca șantier de exploatare a aurului.

În mic, agitația din jurul Roșiei Montană reflectă ceea ce se întâmplă în mare la nivelul întregii țări. Începutul sau tonul aparține, desigur, decidenților politici. Până mai ieri-alaltăieri, președintele Traian Băsescu era un susținător discret dar se pare că real al exploatării, pe considerentul, firesc altfel, al necesității apariției locurilor de muncă într-o zonă stinsă din punct de vedere economic. Această susținere i-a adus critici acerbe, mai ales

în vara anului trecut, când tot ce mergea prost în țară i se punea în spina-re președintelui devenit țap ispășitor. Anul 2012 a fost unul decisiv în lupta politică internă, de aceea uriașul USL, construit pe umerii Golemului Traian Băsescu, a aruncat în arenă tema grea a independenței economice și politice a țării: cele două subteme, Roșia Montană și exploatarea gazelor de șist fiind țintele preferate ale agen-dei publice, USL-ul a jurat să lupte împotriva lor. Din nefericire pentru publicul larg, mai mult sau mai puțin afiliat USL-ului, dar unit de impresia că, în fine, acesta va pune piciorul în prag și va căuta căi autohtone de relansare economică (USL-ul părea anul trecut echivalentul peste timp al liberalilor brătieni, cu a lor lozincă „prin noi înșine”), venirea la cârma țării a actualei echipe nu a însemnat limpezirea apelor, ci mai degrabă contrariul. Guvernul s-a grăbit să declare că Roșia Montană trebuie să producă și a uitat total de promisiunile făcute în campa-

nia electorală. Mai mult, panicat sau încercând să inducă acest sentiment în populație, același guvern a pledat nefiresc de direct în favoarea pornirii proiectului, sub amenințarea nu prea bine camuflată că, în caz contrar, statul român ar trebui să achite mari sume de bani companiei RMGC, care a investit deja mult în zonă. Ministerul Culturii a fost un fel de vârf de lance al acestei opinii favorabile exploatării și am văzut (ceea ce părea straniu) un ministru al culturii foarte favorabil deschiderii unui șantier de o așa de mare amploare într-o zonă foarte sensibilă din punct de vedere al patrimoniului istoric. În această adevărată degringoladă care creștea pe zi ce trece, ministrul culturii era, parcă, singurul perfect lămurit despre proiect.

În tot acest timp, experții turau și ei la maximum motoarele argumentației: cele mai multe voci ce par independente sunt împotriva exploatării. Academia Română (un fel de anti-minister al culturii în cazul de față) declara ritos că nu poate fi vorba despre deschiderea șantierului. O televiziune cu pretenții și aspect independent s-a deplasat la sediul înaltului for cultural și, în jurul unei mese rotunde, a cerut părerea înțelepților (nu folosim deloc peiorativ acest termen!) națiunii. Toți erau de acord că exploatarea este pernicioasă! Specialiștii geologi nu numai că nu au fost de acord cu exploatarea, dar au adus în discuție și

alternative la procedeele tehnice dezvoltate de RMGC, ceea ce, trebuie să recunoaștem, este un argument foarte solid pentru a nu porni proiectul în forma actuală.

Economiștii reprezintă o breaslă diversă, orientarea în funcție de interese sau de filosofia proprie fiind aici mai evidentă decât în alte cazuri. Cei mai vocali au fost, în ultima vreme, tot cei potriviți. Chiar în fața comisiei parlamentare constituită special pentru dezlegarea nodului gordian auriifer, s-au auzit voci care trăgeau serioase semnale de alarmă în legătură cu „moravurile” corporației ce dorește să exploateze aurul. O corporație ca oricare alta, spun acești economiști, adică o mașină de exploatat resurse, de făcut bani și de plecat mai departe. Nici vorbă de dezvoltare locală, necum durabilă, necum în interes național. Un capitalism pe model „extractiv”, spunea cineva, adică unul al unui soi de *Veni, vidi, vici* în materie economică.

În categoria mai difuză, dar care cumva contează la fel de mult, a publicului neimplicat direct, opiniile sunt la fel de interesante. Un actor român celebru vorbea despre a doua cădere a Daciei, despre furtul sufletului dacic, de data aceasta definitiv. Căci dacă legiunile romane au poposit în Dacia pentru ca Traian să aducă trofee și aur la Roma, actualii cuceritori au venit să ia ceea ce Traian n-a putut (tehnic!).

Nu știm precis cine joacă acum rolul Imperiului Roman și, prin urmare, de va fi ca aurul să plece, nu știm nici ce întorsături va cunoaște destinul românesc în ansamblu. Pieri-vor oare dacii după această nouă luptă?

La capitolul publicului nehotărât trebuie să notăm ceea ce s-ar putea numi realismul acomodant, oarecum tipic românesc. Cei care cred că România nu mai este condusă din interior, ci este mai degrabă ghidonată de afară sunt din ce în ce mai mulți. La ce bun să luptăm pentru o bătălie dacă oricum războiul e pierdut? Aceștia trec repede la socoteli și văd că statul român are și el o parte de câștig (redevențe, locuri de muncă etc.), prin urmare, având în vedere ipoteza că oricum noi nu putem, în principiu, să exploatăm la fel de bine ca o corporație multinațională, ei acceptă scenariul deschiderii șantierului. Decât nimic, mai bine ceva, decât un loc conservat ca un muzeu nefiresc, mai bine o comunitate activă, mai bine mineri decât păzitori de pensiuni, mai bine ingineri decât bătrâni încovoiați de ani. E drept, această imagine în alb și negru este indusă și de clipurile publicitare foarte numeroase ale RMGC, care ne prezintă omul locului în tușe „ardelenești” și minerești totodată: oameni relativ simpli, dar hotărâți să muncească, ei apără dreptul lor la muncă, în arealul *lor*. Fără fa-soane ecologiste, acești bărbați și fe-

mei nu uită să ne invite pe noi, ceilalți, să vedem realitatea. Până una, alta, realitatea o vedem așa cum ne-o prezintă clipurile publicitare în care ei au un rol. Dar, chiar și așa, îi credem pe cuvânt, ei vor să muncească, vor să câștige bani... și atât!

Ei bine, acest „și atât” nu există! Căci publicul ecologist (în creștere exponențială în ultima vreme față de anii anteriori – președintele Băsescu vorbea despre un ecologism întârziat la noi, cu rădăcina în Occident!) este parcă definitiv iritat de povestea acestei exploatare. Cu o îndârjire care a depășit orice așteptare, Piața Universității a funcționat în fiecare săptămână ca for anti-proiect, iar numărul manifestanților a fost constant mare. Mii de oameni, nu numai în București, dar și în orașele mari de provincie, au ieșit în stradă și au manifestat civilizat, dar foarte ferm, împotriva exploatareii. S-au deschis chiar teme de discuție paralele, dacă nu cumva aceste mișcări sunt matca de constituire a unui nou partid politic, un fel de partid apolitic dacă se poate spune așa, în care interesele să fie direct ale cetățenilor, nu ale politicianilor încărunțiți în rele. România a avut parte de o serie de manifestații unice în istoria post-decembriștă. Nu știm dacă ele vor schimba ceva la nivel politic, dar, deocamdată, se pare că accentele antiproiect sunt încă dominante și nu

este exclus ca aceste manifestații să fi contribuit la o atare stare de lucruri.

În paralel, dar legat strâns de cazul Roșiei Montana, cazul exploataării gazelor de șist la Pungești a reprezentat un episod de întărire a spiritului combativ și anticorporatist al publicului. Degeaba guvernării se lamentează că fără investitori riscăm să nu mai putem plăti salariile și pensiile, presiunea opiniei publice este în direcție opusă.

Ce vrea publicul larg? Întrebarea este dificilă și, din câte știm, nimeni nu a făcut o analiză calitativă, în profunzime, a conștiinței colective pe această temă. Sondaje de opinie s-au făcut, dar ele nu au darul de a limpezi tendințele dinamice care se manifestă în populație, ci doar de a măsura la un moment dat o opinie strict determinată. De aceea, credem că ar fi important ca publicul să fie sondat cu instrumente mai fine, pentru ca diriguitorii politici să tragă învățăminte nu numai pentru cazul actual, dar și pentru viitoarele crize asemănătoare care pot să se ivească la orizont.

Roșia Montană poate deveni și, într-o măsură chiar este deja, un mare laborator național, în care se confruntă câteva filosofii politice și economice majore, adică o viziune națională bine articulată, o tradiție de gândire locală și un răspuns la modurile globale de a face economie care se practică în lumea de azi. Nu credem că exagerăm

dacă afirmăm că acest proiect are, de aceea, importanță politică și geopolitică de prim rang. De cum se va lămuri acest episod atât de complicat va depinde de aici înainte nu atât de des invocata situație economică de moment, ci o filosofie economică pe termen mediu și lung, în context european și internațional, o morală națională cu referire la ideea rezervelor minerale sau de orice natură ale țării, o atitudine față de capitalismul global, transnațional (și față de marele capital), o redefinire a raporturilor geopolitice cu vecinii mai mari sau mai mici, cu instituțiile europene și mondiale. În plus, acest episod va obliga clasa politică să fie mai atentă la propriile angajamente: fie la cele interne, față de publicul căruia îi cere votul, promițând miere și lapte fără să clipească, dar și la cele externe, indiferent de ce rang poartă. Într-o epocă destul de tulbură din punct de vedere geopolitic, în care puterile de rang mediu și mare caută reconfigurări în interes propriu, orice val semnificativ poate clătina un echilibru de forțe ce pare din ce în ce mai precar. Discursul oficial aici este, ca de obicei, de escamotare. România este de aici înainte liniștită din punct de vedere al securității sale, se spune de la tribuna oficială. Văzând însă că atât de multe războaie economice (mici, mari sau foarte mari) se petrec la noi și în jurul nostru, mai că nu ne vine să credem.

Am vorbit mai sus despre spiritul ecologist al manifestațiilor antiproiect. Trebuie să spunem că ecologismul nu este decât suprafața fenomenului de opoziție difuză la proiect. Conștiința ecologistă nu face încă mari pasiuni în masa oamenilor. Nici nu are cum. Ecologismul este structuralmente incapabil să determine pasiuni mai mari decât culegerea prețurilor de pe cursurile râurilor sau de pe plajă. Cu cât urcă în idealitate, ecologismul pierde contactul cu realitatea prozai-că, pe care se întemeiază de fapt, și, prin urmare, își epuizează resursele. De aceea, el trebuie mereu stimulat din afară (cazul ONG-urilor finanțate de rețelele societății deschise sunt grăitoare). Altceva este însă dacă o conștiință să zicem vag ecologistă se combină cu instinctul național (de ce nu, patriotic?), cu sentimentul că „așa nu se mai poate”, cu impresia deznă-dăjduitoare că politicienii sunt toți corupți și deci trebuie eliminați din acest teatru, iar publicul trebuie să urce pe scenă. În cazul acesta, lucrurile se pot schimba dramatic și, în locul unui lider asezonat pieței, unul conectat la televiziunile de știri și deschis dialogului,

poate apărea adevăratul lider carismatic, acela care va refuza dialogul cu autoritățile, acela care se va însingura alături de câțiva camarazi și va privi încordat la absurdul vieții politice, cel care, în fine, va avea curajul ascezei și va domina prin statura aceasta aparte peisajul. Atunci lucrurile se pot precipita realmente din punct de vedere politic. Abia atunci dese pre-ziceri „antifasciste” și „antilegionare” ale oamenilor politici de tipul lui Ion Iliescu pot să se adevărească și, ca de obicei în astfel de cazuri, abia atunci se va vedea cât de slab pregătită este clasa politică pentru politica în chip tragic, adică pentru *adevărata* politică. Ca și în cazul celor două războaie ale secolului trecut, abia atunci se va vedea adevăratul chip al elitei politice, se va vedea că cei douăzeci și patru de ani de democrație n-au fost decât ani de amânare a soluțiilor, de pregătire a nepregătirii, de izolare în chip de deschidere și de activitate politică de tip inerția ștafetei. O ștafetă pe care vechii politicieni o trec din ce în ce mai greu tinerei generații, devreme ce publicul nu mai vrea să creadă nici în cei vechi, nici în cei noi.

Roșia Montana – o afacere cu implicații naționale și internaționale

Anca Moț

Roșia Montana a devenit cunoscută și subiect de discuție și controversă, la nivel național și european, după ce o firmă străină, o societate minieră canadiană, a concesionat un perimetru care conține minereuri aurifere în Munții Apuseni, în condițiile în care statul român, incapabil să susțină această activitate milenară, și-a închis propriile exploatare. Problematika și dezbaterea în jurul oportunității acestei exploatare intervin pe fundalul unei economii în involuție, cu deficite bugetare cronice, dependentă de credite externe, cu o populație cu venituri care o situează la periferia ierarhiei statelor europene. Acest context și acest proiect au avut ca efect conștientizarea unei largi părți ale societății civile asupra consecințelor negative ale exploatareii asupra mediului, dar și la polarizarea societății românești, a specialiștilor, a mediului academic, a diferitelor organizații internaționale

sau a locuitorilor din Roșia Montana și din Munții Apuseni.

Roșia Montana și Munții Apuseni au devenit un simbol. În trecut un puternic simbol al identității și conștiinței naționale, Roșia Montana semnifică astăzi, prin proiectul de exploatare, un simbol al corupției economice și politice, dar și de renaștere a conștiinței sociale și civice.

Însă problematica („afacerea”) Roșia Montana este un studiu de caz exemplar și pentru alte probleme de fond: ea trimite la reconsiderarea eșecului și declinului a 23 de ani de post-comunism, la modelul de economie și societate, la modelul de dezvoltare, la tipul de politici și „buna guvernare”, la viziunea asupra Statului de drept, la tipul și rolul elitelor economice și politice, la rolul societății civile, la viziunea asupra interesului național/general. Pe scurt, Roșia Montana îndeamnă la reflecții asupra României de astăzi și de mâine.

ROȘIA MONTANA: LOCALITATE SIMBOL, RESURSĂ UNICĂ DE SEMNIFICAȚII

Roșia Montana este o localitate pitorească situată în bazinul Arieșului din Țara Moților. Zona Munților Apuseni este o rezervație naturală, una dintre cele mai frumoase din România. Din timpurile cele mai vechi, minele de aur din Munții Abrudului au fost exploatare de daci, dar mai ales, după cucerirea Daciei, de către romani, aceste comori de aur fiind una din cauzele principale ale colonizării Daciei. Romanii au ocupat întreaga regiune muntoasă dintre Arieș, Mureș și Crișul Alb, trimițând aici coloni pricepuți care realizau lucrări tehnice și de administrație. Alburnus Major (Roșia Montana de astăzi) a devenit cea mai importantă colonie minieră din Imperiul Roman. Urme ale administrației miniere romane s-au păstrat până astăzi: galerii, unelte tehnice și de casă, bani de aur și argint, monumente funerare și mai ales celebrele table cerate de la Roșia Montana. Importanța istorică a Roșiei Montane este astfel excepțională. Ea este prima așezare din România atestată documentar. Prin trecutul său istoric, cu aceste lucrări dacice și romane, Roșia Montana este cel mai puternic argument al originilor daco-romane ale poporului nostru. Roșia Montana nu este un zăcământ oarecare, este mărturia „în piatră” a originii și latinității noastre, un site geo-arheologic

de importanță unică, confirmat și de specialiștii de la Universitățile Oxford și Leicester care, apreciind că „Roșia Montana reprezintă un peisaj cultural de o complexitate, cel mai probabil, inegalabilă, de o importanță universală excepțională”, susțin includerea ei în patrimoniul mondial al UNESCO.

Istoric, după ocupațiile principale, moții s-au împărțit în cei care se ocupau cu industria lemnului în toate formele ei – în trecut fabricarea de dozițe, șindrilă, dulgherit, construcție de poduri, azi industria mobilei), aceștia fiind moții propriu-ziși, și mineri (băieși) – locuitorii din jurul Abrudului. Multe mii de tone de aur au fost extrase din Munții Apuseni, dar locuitorii au fost constant săraci. Din cauza condițiilor aspre din „țara de piatră”, moții au avut o viață simplă și rudimentară. Starea de mizerie și sărăcie a locuitorilor din această zonă, înăspriată sub regimul feudal maghiar, a fost cauza unor puternice mișcări de revoltă care au marcat istoria și memoria noastră colectivă.

Astăzi, în condițiile în care au fost închise numeroase mine și industriile dezvoltate în timpul regimului comunist au dispărut, în Munții Apuseni principala activitate este agricultura și nu minierul. În această zonă, locuitorii se ocupă cu agricultura, creșterea animalelor, culesul și prelucrarea fructelor de pădure. Resursele naturale și istorice (păduri, pășuni, peisaje, mo-

numente) sunt adevăratele bogății de pe urma cărora moșii trăiesc și sunt oportunități de dezvoltare.

PROIECTUL MINIER DE LA ROȘIA

MONTANA: ARGUMENTE PRO ȘI CONTRA

Istoria proiectului minier începe în 1995, prinde contur în 1999 și evoluează contradictoriu până astăzi. Guverne succesive și decidenți din toate partidele sunt legați de diferitele etape ale acestui proiect (acordarea licenței, diferite aprobări de mediu și patrimoniu). Tergiversarea începerii investiției și presiunea exercitată de societatea canadiană, dar și interesul public crescut pentru acest proiect, au motivat propunerea de către guvern a controversatei legi din august 2013 prin care companiei miniere i se acordă drepturi speciale necesare începerii exploatării, drepturi justificate prin avantajele economice consistente pentru economie și societate.

Ca urmare a acestui interes general pentru obiectivul de la Roșia Montana, dar mai ales a mișcărilor de contestare, o Comisie parlamentară specială a analizat această investiție, axându-se pe proiectul de lege și nu pe problema de fond (exploatarea în sine). În general, dezbaterea este centrată pe analiza aspectelor ecologice, economice, și mai puțin pe perspectivele și posibilitățile de dezvoltare economică și socială a zonelor monospecializate, cum este Roșia

Montana. Și în cazul Roșiei Montane, dar și a altor zone dotate cu resurse naturale, în special gaze de șist, dezbaterea nu poate evita întrebarea: ce facem cu aceste bogății, ce alte perspective de dezvoltare pot exista în condițiile în care aceste proiecte, neconducând la beneficiile anticipate, vor fi abandonate.

Care este poziția companiei miniere, care este și cea a guvernului? Ce oferă, care sunt beneficiile, în materie de mediu, patrimoniu, economie, cultură? Din punct de vedere economic, câteva mii de locuri de muncă, directe și indirecte, în medie 3600 în perioada de operare, o redevență de 6% (cea mai înaltă în Europa), aproximativ 5,2 miliarde de euro venituri directe și indirecte. Datele avansate de RMGC diferă de cele ale guvernului (2300 locuri de muncă în faza de construcție, doar 900 în faza de operare, 3,9 miliarde euro venituri din redevențe, taxe, impozite), însă viziunea pozitivă este comună. Din punct de vedere tehnologic, ni se dau asigurări că procedura de exploatare pe bază de cianuri este cea mai sigură și avansată, mina de la Roșia Montana urmând să fie un exemplu unic în acest sens în Europa și una din cele mai moderne din lume. În afara rezolvării poluării istorice a zonei, compania canadiană oferă garanții de mediu substanțiale. Cât privește obiectivele de patrimoniu, cea mai mare parte a acestora aflându-se

În afara proiectului, nu vor fi afectate, restul vor fi reabilitate, întreținute și promovate în circuitul turistic de către companie.

Oportunitățile și avantajele promise de investitor și autorități sunt puternic contestate de specialiști de vârf din mediul academic, economiști, chimiști, arheologi, arhitecți, societate civilă, militanți ecologiști, reprezentanți ai unor instituții de prestigiu – Academia Română, Biserica ortodoxă română, Biserica catolică și greco-romană, de alți experți cu poziții de autoritate în sfera lor activitate. Care sunt argumentele – economice, sociale, de mediu, istorice, culturale – pe care aceste voci critice le opun unui proiect care aduce capital, tehnologie, locuri de muncă? Și care sunt soluțiile propuse?

În primul rând, proiectul implică distrugerea ireversibilă a reliefului (patru munți vor fi distruși, dintre care masivele Carnic și Certej sunt traversate de galerii daco-romane care vor dispărea) și degradarea peisajului. Epuizarea totală a zăcămintului în 16 ani de exploatare nu justifică veniturile ne semnificative ale statului român. Așa cum demonstrează studiul Academiei de Studii Economice, proiectul nu are decât un impact economic minor și tranzitoriu în raport cu dezavantajele enorme pe termen lung pe care le implică. Pentru cei aproximativ 90000 locuitori ai Țării Moților, nu vor fi create decât 700-900 locuri

de muncă, mult mai puține decât cele existente în economia agro-turistică din Apuseni (unde, în cele 600 de pensiuni lucrează, direct și indirect, 5000 de persoane). În al doilea rând, tehnologia de exploatare pe bază de cianuri pe o scară atât de largă este inacceptabilă, acest tip de tehnologie având un impact negativ de durată asupra mediului – aer, apă. Nu numai că este recunoscut faptul că sectorul aurifer prezintă riscuri ecologice majore ecologice – în special despăduriri, distrugere a faunei, eroziunea solului, riscul de poluare a apelor subterane și de suprafață –, dar proiectul de la Roșia Montana se va realiza la standarde de mediu sub cele practicate în exploatarea similară din Europa.

Din punct de vedere istoric și cultural, acest proiect înseamnă distrugerea unor vestigii istorice prețioase, unice. De asemenea, concluziile numeroaselor studii atrag atenția că investiția va duce la depopularea zonei (proces deja început prin relocarea unei părți din populație), la distrugerea de cimitire și biserici (deja produsă). În sfârșit, exploatarea va duce la epuizarea zăcămintelor de aur din Patru-laterul aurifer al Munților Apuseni care va redeveni o zonă sub-dezvoltată, destructurată social, un deșert turistic. Nu va mai fi nici aur, nici munți, nici locuri de muncă. Pe scurt, proiectul este contrar principiilor de dezvoltare durabilă și echilibrată.

Argumentelor științifice, de specialitate, se adaugă critica numeroaselor nereguli și fapte de corupție legate de obținerea autorizațiilor necesare realizării investiției, de exproprierile abuzive, de lobbyul agresiv și manipulativ al operatorului canadian, de influențarea unor decizii ale administrației centrale și locale. Achiziționarea ilegală de proprietăți, falsificarea de date geologice, intimidări juridice, traficul de influență la cel mai înalt nivel, legăturile „incestuoză” dintre liderii politici naționali, compania RMGC, personalități politice occidentale, sunt tot atâtea aspecte care îndeamnă la reflecție cât privește Statul de drept și profilul democrației din România.

Astfel, dincolo de aceste argumente și comentarii, proiectul de la Roșia Montana ridică o serie de probleme de substanță: cea a interesului național, a modelului de dezvoltare durabilă a României. Roșia Montana este cea mai fidelă imagine a României reale. Ea arată criza profundă a economiei și societății din România și pune în lumină câteva din cauzele structurale ale subdezvoltării noastre: calitatea elitelor, fenomenul de corupție sistemică, economică, politică, instituțională. Roșia Montana este un caz cu valoare de exemplu pentru viitorul altor comunități locale, în condițiile în care alte tipuri de exploatare (gaze de șist și alte resurse minerale) prind contur.

EXPERIENȚE SIMILARE DE PROIECTE MINIERE: ACELAȘI DISCURS, ACEIAȘI LOGICĂ, ACELAȘI SCENARIU

Nu este lipsită de interes o privire asupra situației din alte țări care, ca și România, ocupă același loc structural în noua ordine globală, acela de „paradisuri” de resurse naturale și minerale. Multiple analize și studii centrate pe Africa, America latină și Asia arată cum companiile miniere obțin contracte de exploatare, cu ce avantaje pentru ele, cu ce riscuri pentru comunitățile locale, cum se creează și funcționează complicitățile dintre investitorii occidentali și elitele locale. În toate aceste cazuri se regăsesc riguros aceleași scenarii, aceleași rețete și metode.

Sector lucrativ și opac prin excelență, sectorul minier a găsit în Africa un teren ideal pentru obținerea de profituri rapide și spectaculoase. În Mali, Niger, Tanzania, Guineea, Republica Democratică Congo, exploatarea aurului, diamantelor, cobaltului, cuprului, petrolului, s-a făcut cu aceleași metode și efecte. Profitând de situația economică disperată, sub imperativul „dezvoltării” și „creșterii”, cu promisiuni de bunăstare viitoare, de buna gestiune a resurselor, societățile de minerit, în special canadiene și americane, au obținut de la guvernele acestor țări pentru care activitatea minieră este o prioritate, avantaje și oportunități nelimitate de profit (a se

vedea de exemplu analizele Agenției de presă specializată în anchete și reportaje din domeniul minier DATAS din Elveția, sau ale World Resources Institute, InterPress Services, Ressources d’Afrique).

Multinaționalele exploatează în avantajul lor nu numai zăcămintele, dar și climatul de corupție generalizată specifică țărilor periferice și slab dezvoltate. Complicitatea dintre elitele acestor țări și societățile occidentale a permis abuzuri și iregularități flagrante, a încurajat cele mai ingenioase forme de trafic și escrocherii private și publice. Așa cum arată Alain Deneault în „Noir Canada” (*Noir Canada. Pillage, corruption et criminalité en Afrique*, Ed. Ecosociété, 2008), care analizează activitatea firmelor miniere canadiene (între care și unele pe care le regăsim printre acționarii de la RMGC), aceste firme se bucură de protecție politică, juridică și diplomatică. Prin prezența în consiliile de administrație și în „consiliile consultative internaționale” ale unor personalități politice și diplomatice (foști șefi de state și guverne, consilieri militari), companiile își asigură impunitatea în materie de evaziune fiscală și trafic ilicit în paradisuri fiscale. Mai mult, în raporturile strânse dintre instituțiile politice și firmele private sunt implicate și serviciile secrete, constituindu-se adevărate rețele de tip mafiot cu ramificații în comerțul cu armament. Insti-

tuțiile internaționale (Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială), vectori ai mondializării neo-liberale, care intervin prin presiuni în favoarea privatizării și ajustărilor structurale în numele principiilor „bunei guvernante”, prin neimplicare în stoparea acestor acțiuni, încurajează în fapt cele mai patente abuzuri.

Cele mai multe operații de exploatare realizate în mine industriale deschise s-au desfășurat prin acordarea de avantaje operatorilor minieri, prin accelerarea ritmului de exploatare, proiectată până la epuizarea zăcămintelor, și motivată de atragerea de resurse la bugetele naționale și locale. Toate analizele subliniază iregularități, opacitate și corupție în realizarea acestor programe, de la obținerea, prin expropriere, a licențelor și până la închiderea minelor. Firmele occidentale, prin metode și practici inacceptabile în țările lor de origine, distrug sistematic modul de viață al populațiilor locale: ritm infernal al exploatărilor, norme de securitate inexistente, absența de garanții sociale, poluare catastrofală, expropriere sumare, acte de violență (a se vedea Gilles Labarthe, *L’or africain*, Agone, 2007). Beneficiile obținute prin concesiile generoase fiind expediate în paradisuri fiscale, țările africane sărăcesc constant.

Care au fost avantajele reale pentru populație? Diferite ligi și fundații din aceste țări, dar și internaționale,

de apărare a drepturilor omului, sau de mediu, au inventariat consecințele acestor activități. Numeroase rapoarte denunță poluarea masivă, absența de dezvoltare locală. În multe țări, revoltele populației, printre cele mai sărace din țările respective, au fost stopate de către guverne prin trimiterea de trupe de jandarmi, militari, polițiști care, alături de firmele de pază ale companiilor, au intervenit brutal pentru protejarea operatorilor privați. Au fost denunțate deplasarea forțată a sătenilor de pe pământurile ancestrale, spolierea resurselor, absența de locuri de muncă pentru indigeni, realități total contrare promisiunilor și asigurărilor date de autorități și companii. Și alte studii analizează costurile sociale, umane, de mediu, ale acestor activități miniere (a se vedea „*Dossiers noirs*”, *Survie*, diferite numere). Considerate externalități pentru companii, ele sunt prețul plătit de populații pentru profiturile și prosperitatea intereselor private. Distrămarea echilibrelor sociale seculare, distrugerea ocupațiilor tradiționale și absența de locuri de muncă în noile exploatari, persistența problemelor de sănătate, subnutriție, scăderea natalității, boli legate de contaminarea apei, solului, aerului, completează tabloul sumbru al „avantajelor” și „beneficiilor” promise.

Alte aspecte au fost relevate și de rapoartele „Inițiativei pentru Transparență în Industriile Extractive”, din

2011 și 2012, care pun sub semnul întrebării gestiunea proiectelor și imposibilitatea retrasării veniturilor miniere. Întrucât producțiile de aur, de exemplu, sunt trimise pentru prelucrare în exterior, nu există un control asupra profiturilor și veniturilor reale. Pe lângă subevaluarea minereurilor, operațiile financiare oculte, evaziunea fiscală, transferurile ilicite în off-shore-uri, ingineriile financiare, deturnările de legi și escrocheriile juridice dintre cele mai ingenioase, sunt abuzuri pe care societățile miniere occidentale le comit cu sprijinul elitelor locale și, așa cum și alte rapoarte deja menționate au arătat, cu sprijinul politic și diplomatic al autorităților din țările de origine.

Multiplele studii de caz, dar și analize ale specialiștilor, arată că în absența unor strategii de dezvoltare durabilă, țările cu mari bogății naturale continuă *pattern*-ul de subdezvoltare, contribuind, într-un raport de schimb inegal, la îmbogățirea țărilor care le exploatează și cumpără bogățiile. Dacă resursele naturale ar trebui să aducă dezvoltare și bunăstare într-o economie globală, în realitate, țările bogate în minereuri (aur, fier, cărbune, gaze, petrol) sunt mai sărace – așa cum arată o serie de statistici economice (raportul Băncii mondiale din octombrie 2012). Exemplul țărilor africane sau din America latină pune în lumină faptul că lipsa de proiecte de dezvoltare sustenabilă care să

permită investirea veniturilor din exploatare în dezvoltarea educației, sănătății, transporturi, conduce, în condițiile epuizării resurselor, la perpetuarea subdezvoltării.

Acesta este paradoxul „săracelor țări bogate”. Resursele și zăcămintele naturale excepționale nu sunt sursa a prosperității ci a sărăciei. În țări ca Nigeria, Liberia, Guineea, Peru, o mare parte a populației trăiește sub pragul subzistenței, nu are acces la educație, spitale, transport, apă curentă, în ciuda bogățiilor imense. Întrucât exploatarea resurselor naturale nu asigură multe locuri de muncă, șomajul crește. Datorită volatilității prețurilor la materia primă, creșterea economică este instabilă. Degradarea mediului este o altă consecință negativă care afectează dezvoltarea, întrucât industriile miniere sunt înalt poluante. Deoarece veniturile nu sunt, în condițiile unor deficite bugetare cronice, dirijate către investiții productive care să diversifice structura economică, aceste țări nu pot ieși din cercul vicios al dependenței și subdezvoltării.

Consecințele politice nu sunt mai puțin negative. Conflictele de interese pentru acces la profituri și rente favorizează instaurarea de guverne corupte și nedemocratice. Dacă adăugăm existența unor societăți civile slab dezvoltate (populații analfabete, majoritar rurale, absența unui strat social de mijloc), înțelegem de ce aceste

democrații formale sunt un teren favorabil ingerințelor politice ale firmelor private. De asemenea, abundența resurselor naturale este asociată cu sisteme de control și decizie slabe, elitele politice și grupurile private puternice vizează controlul asupra veniturilor spre beneficiul anumitor cercuri în dauna intereselor economice comune.

Diferitele soluții avansate au ca temă centrală dezvoltarea durabilă. Strategiile de dezvoltare sustenabilă, prin crearea de fonduri de stabilizare și investiții productive, prin respectarea principiilor de transparență, aplicarea de taxe pe profit, renegocierea contractelor în avantajul interesului general, crearea de capacități interne de procesare a minereurilor, integrarea resurselor naturale în structura economică a acestor țări, sunt câteva din direcțiile de acțiune sugerate. Acestea sunt și direcțiile de evoluție promovate și de cei care propun un alt viitor pentru Roșia Montană.

**PROCLAMAȚIA DE LA CÂMPENI:
PROGRAM DE DEMOCRAȚIE LOCALĂ
ȘI DEZVOLTARE ALTERNATIVĂ
RESPONSABILĂ**

Proclamația de la Câmpeni, la Marea Adunare a Moșilor din 19 octombrie, este un adevărat manifest, o declarație de voință și acțiune a unei comunități care afirmă principiile după care locuitorii din această zonă înțe-

leg să-și organizeze existența și să-și construiască viitorul. Punctele acestui discurs, redactat în stilul și spiritul altor declarații de auto-determinare din timpuri istorice trecute, ignorat însă de autorități și media, fixează și sintetizează coordonatele dezbaterii, contrapunând modelului preconizat de autoritățile politice soluțiile pe care comunitatea le propune și pe care le susține cu argumente istorice, economice, sociale, culturale, de mediu. Pe scurt, aceste argumente sunt cele ale dezvoltării durabile și responsabile.

„Noi, locuitorii Munților Apuseni, adunați astăzi, 19 octombrie 2013 la Câmpeni, ne afirmăm dreptul de a ne decide singuri soarta. În temeiul acestui deziderat proclamăm: Pământul, pădurile, pășunile, apa și aerul Munților Apuseni aparțin celor ce locuim aici, așa cum ne-au fost lăsate moștenire din străbuni. Avem dreptul și obligația să le transmitem în bună stare urmașilor noștri, pentru ca ei să se poată bucura de ele. Locuitorii Apusenilor sunt cei îndreptățiți să decidă”. Moșii, continua proclamația, „se ridică contra celor care prin viclenie, corupție și hoție” vor să le impună un „mod de viață contra voinței lor”. Proclamația este răspunsul comunității la ceea ce este perceput ca o agresiune îndreptată contra valorilor comune și tradițiilor. Ea reînvie sensul și semnificațiile unui „traie” social și istoric specific acestui spațiu, este un program

de natură profund democratică având în centru ideea binelui comun, a prezervării și dezvoltării acestei zone. Discursul face trimitere la experiența încărcată de sens a acestor locuri, moșii neputând să se extragă condițiilor lor istorice care le-a marcat și modelat identitatea specifică. De-a lungul timpului, Țara Moșilor s-a definit prin lupta contra ocupației în numele unor principii fundamentale, chiar sacre, de existență (libertate, dreptate, supraviețuire națională) și care s-au perpetuat, asigurând unitatea și continuitatea comunității. „Viața moșilor nu a fost niciodată și nu este ușoară”, însă nu se acceptă distrugerea valorilor istorice naționale inestimabile, unice, numai pentru rațiuni economice pe termen scurt (câteva sute de locuri de muncă, avantaje economice minime pentru comunitate).

Care sunt revendicările concrete ale locuitorilor din Munții Apuseni? Acestea sunt de natură economică, socială, politică. Reținem cele mai importante: stoparea tuturor proiectelor miniere care prevăd exproprierea; opoziția față de orice activitate care afectează mediul, patrimoniul cultural, patrimoniul natural (ape, pășuni, terenuri agricole); interzicerea mineritului pe bază de cianuri; includerea Roșiei Montane în patrimoniul UNESCO. Alte cerințe sunt de natură politică: constituirea unei comisii care să ancheteze corupția economică și po-

litică, multiplele conflicte de interese care au stat la baza acestui proiect (înstrăinarea zăcămintelor, acordarea de licențe, sponsorizările făcute de compania RMGC către instituții publice și private, ONG-uri și persoane fizice, influențarea deciziei politice).

Logicii economice i se opun soluții de dezvoltare alternativă: Roșia Montana poate deveni un unicat european cu un excepțional potențial turistic; revenirea la exploatarea tradițională a aurului care permite punerea în valoare a zăcămintului de aur și argint în așa fel încât dreptul generațiilor viitoare de a folosi acest tezaur să nu fie afectat; tehnica utilizată să fie compatibilă cu prezervarea integrității ecosistemelor naturale existente (minerit ecologic); includerea Roșiei Montane în circuitul turistic internațional pentru care s-ar putea atrage fonduri europene; formularea și implementarea de politici publice conform principiilor dezvoltării durabile – refacerea și dezvoltarea infrastructurii rutiere din Munții Apuseni, încurajarea activităților economice – turism, prelucrarea lemnului, creșterea și prelucrarea produselor de origine animală, apicultura.

Forța acestui discurs este de a reaminti membrilor comunității că dincolo de schimbări, de evenimente, ei au un trecut comun de „oameni liberi”, trecut care se revigorează în adversitatea istoriei. Acesta este mesajul profund al declarației, de a atrage atenția

guvernanților că nu pot ignora voința românilor majoritari și în special a populației din Țara Moților, din bazinul Arieșului. Acestea constituie dorința locuitorilor Apusenilor, „oameni liberi, cu spiritul și gândul îndreptate spre o dezvoltare durabilă”.

ROMÂNIA DE MĂINE: O IMENSĂ ROȘIE MONTANA

Respingerea de către Comisia parlamentară specială a proiectului de lege (neconstituțional) nu pune capăt proiectului de exploatare. Noua lege, din care referințele la Roșia Montana au dispărut, este în fapt sinonimă cu generalizarea „modelului Roșia Montana” la toate marile exploatări de aur și argint. Chiar dacă există condiționări legate de cantități, prin posibilitățile de extindere a perimetrelor și facilitățile acordate firmelor străine, în aceste norme se pot încadra și alte proiecte. De asemenea, acceptarea tipului de exploatare, prin cianurare, va permite generalizarea acestui tip de proiecte. Astfel, numai în Patrulaterul aurifer din Munții Apuseni s-a crea 2900 hectare de bazine de decantare cu material cianurat – 64 bazine –, o posibilă catastrofă ecologică de proporții.

În același timp, în mod total lipsit de transparență, noi legi ale mineritului și pentru exploatarea altor resurse sunt în curs de adoptare în favoarea netă a societăților și intereselor priva-

te. Acest cadru legislativ va permite acestora să se substituie autorităților în diferite domenii de politici. Prin elitele de tip *compradore*, Statul român își anihilează legal, prin acordarea de facilități excepționale investitorilor (taxe și redevențe reduse, alte forme de prelevare directe și indirecte, fiscale și parafiscale), anumite drepturi și permite confiscarea interesului național. Sub sloganurile „bunei guvernante”, a „parteneriatului public-privat”, a „asigurării securității energetice” și a promovării unor reguli („responsabilitatea socială” a firmelor, sau „coduri de etică corporatistă”), invocate în numele „binelui și interesului public”, se permite în fapt confiscarea unor drepturi suverane de către interesele private prin încălcarea drepturilor comunităților, prin abuzuri în materie mediu și drepturi ale omului.

Astfel, după procesul de „dezindustrializare” intensivă și forțată început în 1990, România se întoarce

definitiv la statutul de furnizoare de materii prime și forță de muncă ieftină. Dacă în țările dezvoltate dezindustrializarea a însemnat trecerea la economia postmodernă, în cazul țării noastre este o revenire la modelul pre-industrial, axat pe sectorul primar (activități extractive și agricultură). Acestea par să fie „avantajele comparative” cu care se integrează România în economia europeană și mondială. Spirala sub-dezvoltării și dependenței pare ireversibilă: o economie și societate cu un nivel scăzut de tehnologie, slab rentabil, în care indicatorul dezvoltării umane este în recul constant. Cercul este vicios: resursele naturale și resursele umane sunt epuizabile. Demografic, România declină, forța de muncă calificată emigrează, resursele minerale nu sunt eterne, cu atât mai mult cu cât exploatarea lor de către firme puternice va fi intensivă. În acest context, nu putem evita întrebarea: ce-i de făcut?

Régionalisation, modèles agricoles et développement durable

A propos de la Roumanie de 2013

Violette Rey

L'organisation régionale du pays est la danseuse.....de l'agenda politique.

Envisagée comme un niveau supérieur de fonctionnement démocratique elle est un enjeu récurrent que l'appartenance à l'UE rend quasi obligatoire. L'hypothèse est faite que la région, maille manquante, serait la bonne maille pour le fonctionnement et la *gestion territorialisée des ressources*, dans la mesure où l'optique 'ressources' implique une vision syncrétique complexe, engageant à la fois les composantes physiques et sociales des milieux.

L'agriculture fait figure de « cendrillon » dans le paysage économique roumain.

Alors que la majorité des usines ont disparu ou ont été transformées en grands ensembles commerciaux dédiés à la consommation de masse,

les espaces agricoles décollectivisés sont encore largement agricoles, parfois en friches et toujours relevant de la nature. Soumis à des mises en exploitation extrêmement hétérogènes, dopés par des règles d'urgence –de survie d'autoconsommation ou de pratiques spéculatives – ces *espaces agricoles* sont bien loin des logiques de gestion durable des ressources. L'agriculture traverse un long moment de transition qui pourrait être une opportunité dans la direction d'un développement durable, c.à.d. fondé sur la durée et non l'urgence, avec un certain respect des rythmes des sociétés locales et des milieux.

Le texte qui suit n'est pas un guide de propositions d'action mais une tentative pour articuler la réflexion entre le pôle 'réforme régionale' et le pôle 'agriculture' dans une perspective réellement durable ; il est une descrip-

tion des réalités têtues qui biaisent avec les politiques visant à améliorer la situation et la convergence dans l'UE.

1-LA PROBLÉMATIQUE RÉGIONALE ET LE RÔLE DE L'UE

L'effondrement des systèmes étatiques hyper-centralisés et non démocratiques d'avant 1989 a impliqué de construire des organisations administratives nouvelles. Le fameux « 3e niveau », celui de l'autorité régionale qui prend une place croissante en Europe occidentale à la fois au sein des Etats et dans les politiques publiques européennes, peut-il devenir une référence attractive pour les nouvelles organisations administratives est-européennes ? Ainsi formulée, la question est « fonctionnelle » et elle porte sur la manière de substituer des systèmes non hiérarchiques et multi-niveaux aux systèmes hyper-hiérarchiques antérieurs.

Il y a une seconde manière d'aborder le sujet. Qu'il s'agisse d'activité agricole, de réforme et découpage administratif ou de politique publique de l'Union, dans tous ces cas *la dimension territoriale* prédomine sur la dimension sociale, ou plutôt les questions de société sont traitées à travers des territoires. Et cela est logique dans la perspective européenne, dont la construction est spatiale peut-être avant que d'être sociale. Mais qui dit

territoire dit territorialité et sentiment d'appartenance identitaire. C'est d'ailleurs en s'appuyant sur l'idée que la synergie sociale et l'adhésion aux projets sont meilleures quand elles sont mobilisées à un niveau territorial intermédiaire, où l'identification serait plus immédiate qu'au niveau des Etats, que se fondent les actions politiques en faveur du niveau régional. Mais ce « 3e niveau » existe-t-il véritablement et n'est-il pas antinomique d'autres niveaux de référence identitaire ? Là est l'enjeu pour les sociétés est-européennes, enjeu incomparablement plus existentiel que pour les pays de l'Union. Si la Roumanie est tout à fait concernée par cet enjeu, j'élargirai le commentaire pour mieux faire apparaître les partages d'expérience.

La construction de la démocratie locale, entendue comme un ensemble de pratiques de gestion autonome des sociétés locales, n'est pas à mettre en doute dans l'intention des réorganisations administratives et institutionnelles post-socialistes. Toutefois cette démocratie locale est tiraillée entre les tendances très localistes et anti-centralisatrices d'une part et la volonté de reconstruction d'un appareil d'Etat centralisé d'autre part. D'où le décalage entre les changements au niveau communal qui ont eu lieu dès le début des années 90 et

ceux relatifs aux niveaux supérieurs encore en gestation. Dès 1990, dans chaque pays il y a *restauration d'une démocratie locale de niveau communal*. Des élections libres, avec l'irruption de nombreux partis, installent des conseils municipaux et des maires. Dans certains pays les grandes communes de la période communiste sont même re-subdivisées. Les nouvelles constitutions prendront acte de cette recomposition à la base ; partout les municipalités vont acquérir le statut de collectivité territoriale de plein exercice, avec budget propre et représentation électorale des conseils. La reconnaissance de ce niveau local confirme la tradition retrouvée de la force des territorialités locales propre à tout cet espace. Bien souvent encore formelle, vu la minceur des budgets et des moyens d'actions, cette démocratie locale n'en est pas moins symboliquement essentielle... et d'un poids particulier pour tout ce qui touche à l'agricole et au rural.

Par contre la nécessaire réorganisation de l'ensemble du système d'administration/gestion, entre le niveau local et le niveau central, le partage des compétences entre ce qui relève du 'gouvernement local' et de l'administration d'Etat, se heurte à des difficultés beaucoup plus dures. Même si la conviction a été à peu près générale pour abandonner la logique de

l'Etat-Parti et pour considérer comme une impasse l'hypercentralisation hiérarchique, à la fois uniquement descendante et sectorielle, les solutions de remplacement ne s'imposent pas d'évidence. Pas plus en nombre de niveaux intermédiaires qu'en nature de gestion – par voie administrative ou par voie participative – les deux aspects étant d'ailleurs partiellement liés. C'est pourquoi dans un premier temps on a réorganisé le sommet, le niveau macro des ministères et des secteurs de la politique publique, tandis que les maillages et les cadres antérieurs encore en place sont toujours utilisés.

Mais tout d'abord, *que faire du niveau départemental hérité du système socialiste ?* La structure que j'appellerai 'départementale' compte tenu de sa taille et de sa fonction, avait été généralisée dans tous les pays dans la décennie 60 ; elle était la concrétisation spatiale de la centralisation étatique, conçue pour faire exécuter les consignes du pouvoir central. Les départements de taille moyenne sont donc en assez grand nombre pour ôter toute possibilité d'émergence de contre-pouvoirs départementaux face au pouvoir central ; leurs contours géographiques sont suffisamment inédits pour empêcher toute superposition avec les maillages départementaux d'avant guerre, et éviter ainsi les

raccordements à des identités territoriales historiques. Devenu le symbole même de la maille administrative imposée par le communisme, le département n'est pas pour autant aisé à supprimer, d'autant que c'est à travers lui qu'a transité toute la politique de l'Etat-Parti, ce qui a fortement réorganisé l'architecture fonctionnelle de chaque territoire national et construit certains lobbies politiques.

La question centrale porte sur la manière *d'aborder le niveau régional*. Déjà sous le socialisme, on avait conscience du caractère trop fragmenté du découpage départemental pour certaines orientations stratégiques, et dans les sphères gouvernementales de l'administration territoriale la question d'un découpage régional, en un petit nombre d'unités de grande taille était périodiquement discutée sans que cela n'aboutisse (à l'exception de la Bulgarie). A ce blocage il y avait au moins deux raisons : le manque d'un soutien suffisant pour cette nouvelle formule de gestion par l'idéologie du « centralisme démocratique »; et l'impossibilité de donner à ces unités une autre consistance que celle de région de planification-exécution.

Après 1989, il a fallu près de dix ans pour que se dessinent avec une certaine probabilité de stabilité des découpages de niveau régional. Car

si d'un côté le fonctionnalisme et l'efficacité militent en faveur d'un découpage en larges mailles, de l'autre le besoin de sécurité identitaire nationale s'est opposée à une politique délibérée de régionalisation, par peur d'ébranler les constructions étatiques elles-mêmes. Ce mécanisme a une profondeur de résonance tout à fait particulière dans les Etats jeunes dont les tracés frontaliers discutables ne remontent qu'aux traités de la Grande Guerre et où la présence du pluri-ethnisme les a conduits à se doter de constitutions centralisées et unitaires. Leur expérience de l'indépendance politique moderne s'est déroulée sous le signe de la Nation-Etat, puis sous la tutelle soviétique. Or l'une comme l'autre expérience, la Nation-Etat de l'entre deux guerres qui n'est pas le symétrique de l'Etat-Nation, puis la tutelle soviétique, ont entraîné une survalorisation des idéologies nationalistes avec en particulier la figure de la 'nation en danger'. En d'autres termes par un enchaînement de vécus historiques, il n'y a pas ici de tradition politique moderne de fonctionnement de type 'régional'. Sur fond de problèmes de cohabitation avec des minorités nationales, la crainte de démembrer le corps territorial de la Nation si on l'administre en larges mailles est donc le principal obstacle actuel au passage vers un système régionalisé. Il est d'ailleurs

significatif i) que les scissions se soient produites dans les trois états fédéraux sous le socialisme (Tchécoslovaquie, Yougoslavie, URSS), ii) que la Pologne, ethniquement la plus homogène, soit la plus avancée dans la voie du régionalisme, iii) que dans les pays pluriethniques les minorités nationales soient les premières à réclamer la gestion régionale et décentralisée.

2-L'UNION EUROPÉENNE UN CATALYSEUR POUR DES SOLUTIONS RÉGIONALES ?

Dans un tel contexte, c'est d'en haut et de l'extérieur que l'incitation régionale apparaît : elle a pour nom l'Union européenne. Le processus est assez ambigu et inégal dans son avancement. Ce que l'on peut appeler 'l'idéologie' de l'Union et en particulier celle des acteurs directs de la Commission de Bruxelles est la suivante: forger, soutenir et diffuser une philosophie promouvant la démocratie locale de participation à la gestion (et non de délégation), selon une philosophie de l'action de nature libérale, qui va à l'encontre des centralismes plus ou moins spontanés des Etats. La *logique de subsidiarité* est mobilisée pour justifier de modifications administratives au service des sociétés actuelles de plus en plus complexes. Cette logique se fonde sur cinq impératifs fonctionnels forts, qui sont d'ailleurs les mêmes que les

arguments qui ont été utilisés au sein des Etats pour procéder à des décentralisations :

- *l'impératif territorial* , selon lequel la taille d'un espace régional offre plus de cohérence, moins d'hétérogénéité que l'espace national pour l'efficacité des politiques publiques
- *l'impératif de modulation*, selon lequel les politiques directement régionalisées seront mieux ajustées à l'espace d'application
- *l'impératif d'intégration*, selon lequel la coordination intersectorielle sera plus aisée,
- *l'impératif de participation*, selon lequel les circuits courts d'information et l'inter-connaissance entre les acteurs-décideurs facilite leur mobilisation
- *l'impératif de co-responsabilité*, en particulier budgétaire, qui engage plus directement les acteurs concernés

L'Union, au nom de ces 5 impératifs de caractère fonctionnel, a de plus en plus conçu et appliqué ses politiques au niveau des unités administratives immédiatement inférieures aux Etats, contribuant largement à accélérer les processus dits de régionalisation. L'application de la réforme des fonds structurels de l'agriculture (1988), le financement du dévelop-

pement régional (objectif 1) ont eu un effet régionalisant marqué. En outre Bruxelles a concrètement incité les Etats à harmoniser les niveaux territoriaux de collecte statistique sur lesquels se fonde la définition des aides : c'est la fameuse nomenclature des unités territoriales pour la statistique (NUTS), avec une priorité donnée au niveau NUTS2 (région) pour l'affectation des fonds.

Ce rappel permet de saisir ce qui se passe entre l'Union et les pays de l'Europe post socialiste. Avec la mise en place des politiques d'aide communautaire précédant l'élargissement (programmes PHARE, SAPARD...), l'Union s'est vite trouvée face à l'obstacle suivant : soit laisser les gouvernements centraux directement maîtres d'œuvre de la gestion des fonds fournis, soit s'assurer que leur affectation/utilisation se fasse d'emblée au niveau infranational, celui de l'efficacité présumée au nom des 5 impératifs fonctionnels précédemment cités. Le choix a rapidement été fait en faveur de la seconde solution, infranationale mais de taille supra-départementale, les experts bruxellois jugeant impossible de contrôler l'usage des fonds communautaire à l'échelon départemental trop petit et ayant trop d'unités (une 50aine pour la Pologne, une 40aine pour la Roumanie). C'est pourquoi, bien que ne

faisant pas partie de « l'acquis communautaire », le principe de l'harmonisation de l'administration territoriale sur la grille NUTS a été vivement encouragé par Bruxelles,...et assez vite retenu par les pays, conscients que c'était là la clé immédiate d'une amélioration de l'arrivée des fonds communautaires tellement attendus.

D'un pays à l'autre, l'état des réformes administratives est divers et avec des avancées inégales en direction d'une gestion régionale. La Pologne est la première à réellement avoir mis en place de grandes régions qui sont des collectivités territoriales, et à avoir supprimé le niveau départemental. Partout ailleurs le découpage 'régional' sert à cadrer les programmes communautaires d'aménagement/ développement, sans avoir encore une gestion plus autonome avec conseils à membres élus. C'est d'ailleurs précisément le sens du débat en cours pour la réforme régionale en Roumanie. En 1998 ont été établies au dessus des 42 judete/départements (NUTS3) 8 grandes régions de développement (NUTS2), qui ne sont encore que des associations de judete sans contenu administratif autonome ; glissées plus ou moins subrepticement à l'insu des citoyens, car en grande partie hors du débat public, elles ont le statut d'ONG, et sont le support des projets

économiques et des financements communautaires. C'était il y a 15 ans et la suite n'a pas encore abouti : le caractère technocratique du découpage mal relié aux noyaux territoriaux dynamiques existants a fait l'objet de critiques sans effets. Depuis 2012 le débat institutionnel est relancé alors même qu'en pratique pour ce qui est de l'agriculture, l'évolution accentue des contrastes régionaux dans une logique peu soucieuse de développement durable.

3-CENDRILLON DANS LE PAYSAGE SOCIO ÉCONOMIQUE NATIONAL, L'AGRICULTURE EST UNE JUXTAPOSITION DE DISPARITÉS RÉGIONALES.

La presse qualifie l'agriculture de « Cendrillon » dans le paysage économique général à cause du hiatus entre son potentiel et ses résultats. Les performances sont lamentables et dans des dynamiques singulières. Le pays avec ses 9,4 millions de terres arables se place au 3e rang européen pour la superficie agricole, avec 2 fois plus de terre arable par habitant que la moyenne européenne et avec un potentiel agronomique réputé. Or non seulement le déficit du commerce agro-alimentaire atteint près de 900 millions d'euros en 2012 (année difficile) dont le tiers est approvisionné par les trois voisins ex-communistes que sont la Hongrie, la Bulgarie et la Pologne, mais de plus, les évolutions

par production montrent une place relativement très élevée du maïs par rapport au blé, un déclin continu des élevages bovin et porcin, et une vraie carence dans secteur de la transformation agro-alimentaire. Et 2,4 millions d'habitants (soit 30% de la population occupée totale) sont considérés comme relevant de l'agriculture, avec une écrasante majorité classée 'pay-sanne'. Voilà donc la situation roumaine après 22 ans de postcommunisme, après une dé-collectivisation totale et un soutien financier européen conséquent grâce aux fonds SAPARD de préadhésion puis à ceux de la PAC depuis l'intégration en 2007. L'année 2014 arrive, avec la nouvelle PAC et ses promesses d'augmentation mais aussi les craintes qu'elle suscite avec la libération internationale du marché des terres agricoles. ... Les étrangers vont-ils investir massivement dans les infrastructures et faire ce que les gouvernements n'ont pas fait pendant 22 ans ? Telles sont les grand traits sur lesquels les débats politiques sont vigoureusement relancés (cf. la proposition de 'Pacte agricole' du Président Basescu, juillet 2013).

Pour éclairer cet état de tensions, un retour sur les 22 ans de postcommunisme roumain, sur la diversification agricole et le retard des campagnes est nécessaire. L'étonnant retour paysan sur les décombres des

structures collectives (coopératives et fermes d'Etat) est bien connu ; ce fut un retour dans des villages fort peu équipés en infrastructures (eau, chaussées etc). Dans la transition postcommuniste, l'UE a d'abord ciblé son action en vue de faciliter l'implantation de l'économie de marché et l'aide au développement rural (cf actions SAPARD), laissant les instances nationales gérer la décollectivisation et l'émergence des nouvelles structures agricoles, ce qui a été livré à un laisser faire chaotique. Une dualité très accusée des structures d'exploitations en résulte: agriculture d'entreprises en grandes unités versus micro-agriculture souvent encore paysanne, au sens de fort peu monétarisée et ayant un rôle de refuge-attente ; il n'y a qu'une apparition timide d'exploitations familiales professionnelles ayant des superficies moyennes, le capital nécessaire pour l'exploiter étant absent. On imagine aisément les différences d'options productives : une céréaliculture presque sans hommes, à base de blé/tournesol-colza qui joue sur les cours internationaux, en partie aux mains d'investisseurs étrangers et exportatrice ; une polyculture vivrière de main d'œuvre assez autarcique n'approvisionnant que très marginalement les marchés urbains ; les élevages, exigeants en équipement et en alimentation fourragère, sont laissés pour

compte à cause d'infrastructures et de débouchés de transformation insuffisants et d'un retour sur investissement trop lent. Sous productivité et sous compétitivité sont la règle ; c'est le schéma type pour produire la dépendance agro-alimentaire.

Or la question des *structures agricoles* est maintenant devenue cruciale parce que c'est autour de leur évolution que se noue la performance économique, la dynamique sociale et le devenir des espaces ruraux. La question relève de politiques publiques mais elle ne peut être abordée que dans une perspective régionale tant la différenciation géographique entre les types agricoles se creuse. La cartographie des structures de taille et de catégories juridiques, celle de la charge de main d'œuvre à l'hectare, celle des productions, toute cette cartographie souligne la vigueur et l'accentuation des différenciations au cours de la décennie (Atlasul României, 2000, 2006). La dominante de la micro exploitation (moins de 3ha) dessine l'ensemble des piémonts externes de la Moldavie à l'Olténie ; de taille un peu supérieure elle caractérise tout le pays à l'ouest de la ligne des Carpates ; à l'opposé la répartition des associations agricoles et des grandes sociétés agricoles dessine les aires des grandes plaines, celle en bordure de la Hongrie, celle d'Olténie,

de Munténie, du Baragan et de Dobrogea. La force de la trilogie « montagnes, collines, plaines » et celle de la coupure historique entre l'aire d'Europe centrale et l'aire orientale sont manifestes ; quant à l'effet de la forte charge démographique dans la plaine moldave il se traduit par la non pénétration des formules sociétaires.

Pour aller plus loin dans l'approche agricole et en utilisant 9 caractéristiques de l'activité, trois grands types de combinaisons agricoles județean ont été identifiées (données 2004, p.69) ; ils confirment la vigueur des différenciations spatiales mais aussi la subtilité de leur distribution géographique : au-delà du schéma simplificateur de la trilogie ci-dessus, il y a une sorte de dégradé ouest-est des situations –grande agriculture, agricultures hétérogènes et intermédiaires et agricultures micro-paysannes. Observée dans le maillage régional cette distribution montre que les régions combinent plusieurs types, la région NE étant la moins diversifiée et la région Sud la plus diversifiée, ce qui signifie pour l'agriculture des configurations de rapports de force contrastés d'une région à l'autre.

4-L'ARTICULATION ENTRE AGRICULTURE, POLITIQUE PUBLIQUE ET NIVEAU RÉGIONAL

Cette articulation n'est pas immédiate parce que les dispositions agricoles sont d'abord conçues pour les

exploitations ; mais c'est *l'aggravation des contrastes régionaux induits par les politiques sectorielles* qui conduit aux interrogations remettant en cause la logique des modèles en action. Cela met en évidence aussi l'ambivalence/ ambiguïté de la politique publique européenne agricole et rurale, d'ailleurs fluctuante sur la durée.

A propos de la logique des modèles, dont la composante territoriale est évidente, certains traits cristallisent les problèmes sociaux et environnementaux. Pour les très grandes exploitations, très 'adaptées' aux grandes plaines : leurs systèmes de culture très simplifiés répondent à une exigence de productivité/compétitivité internationale mais elles vont à l'encontre du souci de biodiversité et ne valorisent que partiellement le potentiel agronomique (en particulier par insuffisants rééquipements en irrigation). Pour les microexploitations paysannes : les logiques de durée/survie familiale n'assurent pas d'excédents utiles à leur modernisation, elles sont source de maintien de pauvreté et de retard, mais elles ont un potentiel par rapport aussi bien à l'objectif de diversité agroenvironnementale qu'à celui de multifonctionnalité des campagnes vivantes.

Compte tenu de ses objectifs réitérés vis-à-vis des deux piliers que sont 1) la durabilité-écologie et l'équité 2) la compétitivité et l'innovation, la po-

litique de l'UE joue au grand écart et participe de ces évolutions contradictoires. Depuis une décennie son soutien s'avère dans les faits avantageux surtout les grandes structures, et donc accentuer cette polarisation dangereuse. A cela l'effet indirect produit par la définition statistique de l'exploitation dite active et autorisée à recevoir subvention, une définition justifiée par le souci de la PAC de soutenir des exploitations à perspective viable et non d'agir en simple subvention sociale, mais qui met hors circuit beaucoup de micro-unités résistantes. A cela surtout la subvention par hectare non plafonnée à une taille maximale et qui assure de très forts revenus de rente (y compris à des exploitants étrangers) dont le réinvestissement dans l'amélioration agronomique in situ n'est pas spectaculaire. A partir de 2014 la nouvelle PAC, « plus juste et plus verte » selon l'expression du commissaire D. Ciolos, saura-t-elle mieux prendre en compte les spécificités de l'agriculture roumaine? Comme une plus grande latitude d'application a été donnée aux Etats, cela signifie que 'la balle est dans le camp' du gouvernement de Bucarest avec deux priorités immédiates : encourager l'installation des jeunes et contrer le vieillissement accéléré ; encourager la remise en cultures et faire reculer les friches

par de nouveaux contrats de location/vente des parcelles.

Ni équitable ni favorable à une mise en valeur agronomique durable ! C'est dire si l'évolution récente est allée à contresens des deux piliers ! Et c'est là que la dimension régionale de la politique agricole trouve sa pleine justification, pour au moins trois raisons où les impératifs de subsidiarité (cf. supra) pourront jouer au mieux.

1) Depuis vingt ans les différenciations, les hétérogénéités même, se sont accentuées à toutes les échelles, mais avec une évidence particulière au niveau des ensembles régionaux -ce qui est fort explicable : les entités régionales sont le produit mouvant d'un complexe d'interactions entre société/ milieux/ histoire, et dans un pays à forte connotation agraire l'identification régionale est fortement constituée par la composante agricole. Or de telles accentuations qui peuvent entraîner des tensions dures entre régions à intérêts divergents, seraient mieux maîtrisables à travers une gestion régionalisée, plus proche des réalités de terrain, surtout en l'absence d'une organisation de la profession agricole.

2) Les problèmes à résoudre ne sont pas de même nature en Banat, Cîmpia Jijiei, Podis transilvan, Dobrogea... tant les différences rurales de densités et de tissus villageois, les compositions démographiques avec

le niveau de vieillissement et de renouvellement des générations ou l'état de désenclavement sont différents ; c'est donc bien insérés dans un maillage de gestion régionale approprié que ces situations agraires fortement territorialisées doivent penser leur transformation/gestion. (D'ailleurs dès la décennie 1990 c'est pour cela que l'UE avait demandé un maillage régional comme cadre d'application de ses diverses politiques d'aide, cf. supra).

3) Par ailleurs dans une logique plus axée sur le développement durable c'est probablement le niveau régional le mieux à même d'être l'assiette de la valorisation des 'ressources' ; ceci est évident pour certaines ressources naturelles comme l'eau et l'irrigation, comme les espaces pastoraux et la forêt, comme le tourisme rural combiné aux agricultures locales. Mais il y a plus dans l'idée de ressource : il y a l'idée plus générale d'une mise en valeur sociale territorialisée. Or entre les deux piliers de PAC que sont « l'écologie-équité » et « la compétitivité-innovation » la cohérence peut tourner vite à la confrontation ; que cette dernière ait comme principale arène la région donne plus de chances au développement durable, parce qu'au niveau régional l'interconnaissance entre les acteurs et les habitants est plus étroite et les charges de responsabilités plus visibles.

DOIT-ON POUR AUTANT FAIRE CONFIANCE NAÏVEMENT À CE NOUVEL HORIZON RÉGIONAL EN GESTATION?

Signalées au début de l'article, les difficultés 'historiques' pour passer à une vraie régionalisation sont toujours là. On a indiqué aussi que les aides européennes, contrairement à leur but d'équité, ont leur part dans l'accroissement des inégalités régionales en favorisant les très grandes structures, en ne s'impliquant pas suffisamment dans le financement de l'émergence de structures intermédiaires.

Par ailleurs on le constate, ces gouvernements régionaux potentiels ne seront pas l'aboutissement politique de synergies locales endogènes encore fort peu visibles ; ils seront le produit 'd'impératifs fonctionnels', mais dont on attend la facilitation de synergies à venir ; reste à éviter que leur artificialité exogène initiale ne provoque pas trop de « forme sans fond », de façades institutionnelles factices.

Enfin d'une région à l'autre les ressources humaines varient et rien ne garantit que partout une réelle prise de conscience et volonté d'agir des habitants s'emparent du potentiel démocratique contenu dans les propositions de réforme régionale ; dans de telles évolutions la marge est étroite entre dynamique de diversification et dynamique de disparité. Et le poids

des réseaux en place aux niveaux județean et national avec les habitudes associées rend souvent les acteurs locaux méfiants devant la nouveauté ; ceci fait craindre que la région ne soit qu'un échelon de plus parce qu'on n'aura pas supprimé le județ ; ce serait alors un de ces effets pervers dont maintes réformes sont porteuses.

La Roumanie a une position singulière dans l'UE : elle combine un retard agricole quasi « contre nature » et un vrai potentiel rural d'alter-développement dans une perspective de changement de paradigme au profit d'une voie qui pourrait être plus harmonieuse, dégagée d'une mystique de la croissance ravageuse. Com-

ment savoir saisir avant sa complète décomposition le potentiel que représente une population agricole encore nombreuse mais qui vieillit vite et l'orienter sur la voie des multifonctionnalités agro-rurales ? Comment mieux soutenir les exploitations marginales par des transformations transitoires articulées à des pratiques de développement durable ?

Entre « le penser global et l'agir local » du registre des individus, nous faisons le pari que le maillon manquant des synergies est celui des régions -la région comme bonne structure pour introduire la diversité des modalités du modèle développement durable. L'UE ne serait-elle pas bien inspirée en aidant mieux la Roumanie sur cette voie ?

La première étape d'une longue marche vers un droit spécial de la sécurité alimentaire

François Collart Dutilleul, Professeur à l'Université de Nantes,
Membre de l'Institut Universitaire de France

Ce n'est pas parce qu'un concept tarde à naître dans l'esprit des hommes et à porter ses fruits dans leur monde qu'il ne peut constituer, par principe, un objet digne d'étude pour le droit. Il faut parfois savoir regarder à travers les concepts juridiques enracinés dans l'Histoire longue pour discerner la singularité et l'intérêt de concepts nouveaux. Gilles Martin, qui fut l'explorateur de ce qui est peu à peu devenu le droit de l'environnement, en a été très tôt convaincu. Il a montré la voie ; il a payé le prix que payent les explorateurs. C'est un plaisir de lui rendre hommage au moment d'entamer une longue marche sur un

chemin qui, comme on le verra, croise le sien.

Le chemin que nous empruntons ici est celui de la « sécurité alimentaire », dont le concept est caché derrière celui de « sécurité » que les juristes connaissent bien, sans jamais l'utiliser au service de la recherche d'une alimentation satisfaisante pour tous. Le programme Lascaux¹ a choisi de se saisir du concept de sécurité alimentaire pour tenter de lui donner « force de loi ».

Pourtant, la sécurité alimentaire constitue un objectif *de fait*. L'objectif *de droit*, quant à lui, c'est la souveraineté, entendue dans le sens que lui

---

¹ Programme européen de recherche en droit de l'alimentation. Pour plus d'informations sur Lascaux, voir son site Internet www.droit-aliments-terre.eu.

imprime l'Histoire² et qui concourt à la restauration d'un espace juridique pour la mise en œuvre des politiques publiques, dont celle de sécurité alimentaire. Cet espace ne s'est pas évanoui en droit, mais a disparu des discours. Le même phénomène qui caractérise le concept de sécurité alimentaire se manifeste d'ailleurs à propos du concept de souveraineté alimentaire, le cas échéant complété par les souverainetés foncière, aquifère et semencière. En effet, la souveraineté alimentaire se distingue elle aussi assez nettement du concept classique de « souveraineté ». Initié par la Via Campesina³, il inclut la priorité donnée à la production locale pour nourrir la population et le droit des Etats à se protéger des importations agricoles et alimentaires à trop bas prix.

Dès cette première observation, on peut entrevoir l'un des enjeux de l'étude de concepts comme celui de sécurité alimentaire. Si bien des règles juridiques peuvent s'expliquer par l'objectif de sécurité (des personnes

ou des biens) qui s'y rattache, faut-il concevoir un droit spécial lorsqu'on spécialise le concept de base ? Si on distingue, comme un objectif juridique à part, la sécurité alimentaire, peut-on ou doit-on construire un « droit spécial de la sécurité alimentaire », porteur de valeurs spécifiques et mis spécifiquement au service de cet objectif ?

On ne saurait répondre à cette question sans avoir convenu de ce que recouvre le concept spécialisé.

Après quelques apparitions formelles dans le courant des années 1970, la sécurité alimentaire a été définie en marge de la déclaration de Rome de 1996, dans le Plan d'action du sommet mondial de l'alimentation. Elle est assurée, selon le texte, « *lorsque tous les êtres humains ont, à tout moment, un accès physique et économique à une nourriture suffisante, saine et nutritive leur permettant de satisfaire leurs besoins énergétiques et leurs préférences alimentaires pour mener une vie saine et active* ».

---

² Le concept de souveraineté a émergé à une époque où l'État cherchait à affirmer son pouvoir central contre les prétentions rivales des seigneurs provinciaux. Il désignait alors aussi bien l'origine de ce pouvoir que la finalité de celui-ci : faire et dire le droit pour le bien-être de ses sujets. Ce premier sens a fini par se diluer peu ou prou, la souveraineté ne paraissant plus servir aujourd'hui qu'à mettre à l'abri l'ordre juridique étatique contre ce qui est juridiquement produit à l'extérieur des frontières – droit étranger, droit international, contrats internationaux –, avec plus ou moins de succès.

³ Sur la souveraineté alimentaire, à l'origine présentée par le mouvement Via Campesina lors du Sommet mondial de l'alimentation de 1996, v. not. : http://www.nyeleni.org/IMG/pdf/4_pages_presentation_de_la_souverainet_alimentaire_FR-2.pdf ;

http://miramap.org/IMG/pdf/Final_compres_Neyleni_Forum_FR.pdf

Cette définition fournit un enseignement utile pour le programme Lascaux dont l'ambition est, en particulier, d'identifier les causes *juridiques* des crises alimentaires avant de proposer des remèdes ou d'ouvrir des voies de solution. D'emblée, le concept de sécurité alimentaire est appréhendé à la fois négativement et positivement, à la fois comme une situation d'absence de crise et une situation d'approvisionnement suffisant. Il y a donc un double but à atteindre, que doivent s'assigner les politiques économiques, sociales ou environnementales élaborées à tous les étages – international, régional, national, local⁴ : droit relatif à la prévention et à la gestion des crises, droit relatif à la régulation de la production et des approvisionnements. Sous cet angle, l'objectif de sécurité alimentaire n'est en rien un principe de droit qui appellerait des règles d'application. Il n'est pas comparable au principe de liberté ou de justice. Il est un objectif qui requiert, pour l'atteindre, un ensemble coordonné de différents champs du droit.

Cette manière de saisir la sécurité alimentaire a une conséquence méthodologique puisque les juristes ont alors à solliciter toutes les ressources juridiques disponibles en vue de réaliser l'objectif qui est ainsi assigné, en cohérence avec toutes les autres disciplines concernées (notamment, l'économie, la sociologie, *etc.*). Affirmer qu'il faut mettre le droit au service de cet objectif n'est à cet égard qu'un premier pas. Il reste à savoir comment procéder et à rechercher les moyens d'assurer *juridiquement* les conditions de réalisation de la sécurité alimentaire.

Or, il n'est pas certain qu'il soit pour cela besoin de transformer ce complexe de champs du droit en « un droit spécial de la sécurité alimentaire ». Bien sûr, à l'instar de tous les secteurs économiques et sociaux, le secteur agroalimentaire requiert la conjonction et la complémentarité entre des règles spéciales et le droit commun ou général. Mais cela ne signifie pas pour autant qu'il faille fondre les unes et les autres dans un complexe rendu homogène et cohé-

---

⁴ L'angle d'attaque n'est pas tout à fait comparable à celui, très largement centré sur le marché intérieur, sa logique et son fonctionnement, adopté par l'Union européenne. L'UE considère, en effet, la sécurité alimentaire comme un objectif ou une politique qui « *vise à protéger la santé et les intérêts des consommateurs tout en garantissant le bon fonctionnement du marché intérieur. Pour atteindre cet objectif, l'Union veille à établir et à faire respecter des normes de contrôle en matière d'hygiène des denrées et produits alimentaires, de santé et de bien-être des animaux, de santé des plantes et de prévention des risques de contamination par des substances externes. Elle prescrit également des règles pour un étiquetage approprié de ces denrées et produits* » (source : http://europa.eu/legislation_summaries/food_safety/index_fr.htm).

rent, apte à caractériser un nouveau champ du droit. En effet, il existe, au sein des branches du droit, des solutions qui permettent de concourir à un état de fait, celui où chacun a accès à une alimentation suffisante et de qualité afin d'assurer sa subsistance. Le défi que les juristes doivent relever n'est donc pas tant de créer sans discussion une nouvelle branche autonome.

Un tel droit spécial sans frontières et aux mille ramifications, applicable à l'activité de production comme à celle de transformation, de commercialisation et de consommation des aliments, a malgré tout un début d'existence⁵, tout au moins en droit européen. Mais faut-il poursuivre le mouvement de spécialisation du « droit applicable aux activités du secteur agroalimentaire » jusqu'à faire émerger un « droit spécial de la sécurité alimentaire » ?

Au regard de l'objectif de sécurité alimentaire, nous avons pour le moins besoin d'un droit multiforme, un droit des productions et des échanges, un droit foncier, un droit rural, un droit des affaires et de la consommation, un droit de l'environnement, un droit sanitaire, *etc.* Il faut un droit qui puisse faire face aussi bien aux situations ordinaires qu'aux situations de crise.

Le programme Lascaux a déjà beaucoup travaillé pour définir ce droit, pour analyser les règles existantes, spéciales ou générales, pour en évaluer la pertinence, la cohérence, l'efficacité et pour les modifier ou en élaborer de nouvelles. Mais il ne s'agit pas ici d'exposer les résultats de ce travail. Il s'agit, par une approche plutôt épistémologique, de reconstituer les étapes intellectuelles qui permettent d'aller à rebours depuis l'objectif à atteindre jusqu'aux éléments fondamentaux des règles appropriées.

Pour cela, nous avons besoin d'un guide (1) qui nous aide à formuler une hypothèse (2) à partir de laquelle il sera possible de discerner ces éléments fondamentaux ou les valeurs portées par le droit (3).

1) LE GUIDE

Le guide ne peut venir que d'une source politique légitime. Le droit qu'il s'agit de construire ne peut en aucun cas être justifié par référence à des sources qui produisent des « lois » sans légitimité sociale : loi du marché, loi de la science ou loi morale. Nous ne pouvons donc pas tenir pour suffisants le jeu de l'offre et de la de-

---

⁵ V. F. Collart Dutilleul, « Éléments pour une introduction au droit agroalimentaire », Mélanges Y. Serra, Dalloz, 2006, p. 91 ; du même auteur, « Les transformations du droit agroalimentaire ou l'histoire d'un trait d'union », Études offertes à R. Hostiou, Litec, 2008, p. 105.

mande, les lois de la nature ou l'approche humanitaire de la sécurité alimentaire.

Peut-on trouver un guide dans la déclaration de « Rio + 20 »⁶ ? Il y a là, au moins, une source (une inspiration) politiquement légitime et à la dimension internationale de l'objectif à atteindre.

Dès lors, même à défaut d'orientations contraignantes, des chemins y sont-ils esquissés ? En fait, « Rio + 20 » est sans doute la manifestation la plus évidente de ce que la communauté internationale peut produire d'eau tiède. Il reste qu'on y rapproche la sécurité alimentaire et la préservation des ressources naturelles et de l'environnement, même si ce rapprochement est fait en des termes qui sont trop polis pour être totalement honnêtes.

On pourrait presque dire que « l'esprit » de la déclaration de « Rio + 20 » est mis en lumière par la juxtaposition de la « vision commune » présentée dans la première partie et du passage de la déclaration finale situé à la dernière page.

La première partie réaffirme la volonté de tous les chefs d'Etats de construire un monde paradisiaque, un monde de paix, de sécurité, sans pauvreté, respectueux de l'environnement, soucieux des générations futures, fondé sur une coopération internationale transparente et équitable, etc. (nos 1 à 11).

Par ailleurs, la dernière page décrit le fleuve qui doit irriguer ce paradis : *« nous réaffirmons que le commerce international est un moteur du développement et d'une croissance économique soutenue, et que l'existence d'un système commercial multilatéral universel, réglementé, ouvert, non discriminatoire et équitable, assorti d'une véritable libéralisation des échanges, peut stimuler de façon déterminante la croissance économique et le développement dans le monde entier, au profit de tous les pays, quel que soit leur stade de développement, alors qu'ils progressent vers le développement durable. Dans ce contexte, nous restons résolus à faire des avancées sur certaines questions importantes, notamment les subventions qui faus-*

---

⁶ Le Sommet « Rio + 20 », ou Conférence des Nations Unies sur le développement durable (20-22 juin 2012), a réuni les représentants des États et les acteurs de la société civile. La feuille de route avait été fixée par une résolution de l'Assemblée générale des Nations Unies en décembre 2009 (A/RES/64/236), mettant l'accent sur la « réalisation des objectifs de développement arrêtés au niveau international, dont les objectifs du Millénaire pour le développement ». La déclaration finale, quant à elle, énonce dès les premières lignes la volonté commune d'éliminer la pauvreté qui « est le plus grand défi auquel le monde doit faire face aujourd'hui et un préalable indispensable au développement durable. Ainsi sommes-nous déterminés à affranchir d'urgence l'homme de la faim et de la pauvreté ».

sent les échanges et le commerce des biens et services environnements » (n° 281).

Dans « Rio + 20 », c'est donc bien la libéralisation accrue des échanges qui est de nature à assurer la sécurité alimentaire par un développement économique équilibré dans un environnement préservé. Cette affirmation a pratiquement la nature d'une décision puisqu'elle conduit à ne pas revenir sur la mondialisation des échanges que caractérise le droit actuel de l'OMC, même si les chefs d'Etats s'exhortent eux-mêmes à redoubler d'efforts pour améliorer ce droit.

Mais le plus remarquable, qui nous éloigne d'emblée de la perspective d'un droit spécial de la sécurité alimentaire, c'est l'affirmation selon laquelle la libéralisation est un moteur de croissance pour tous les pays, quel que soit leur niveau de développement. Autrement dit, la libéralisation des échanges est à la fois ce qui a permis aux pays développés de se développer et qui permettra aux pays en développement ou pauvres de se développer à leur tour. Située à la dernière page, l'affirmation est inévitablement doctrinale ou dogmatique. Elle ne dit rien des raisons pour lesquelles les pays en développement ne sont toujours pas développés après quelques décen-

nies de libre échange, ni pourquoi ces pays pourront se développer par ce moyen jusqu'ici inopérant, ni encore en quoi les échanges libres entre des pays développés et des pays qui ne le sont pas ne provoque aucune interférence. Le guide peut alors être formulé autrement : la sécurité alimentaire dépend d'un renforcement de la mondialisation des échanges.

Il ne faut toutefois pas négliger les quelques 200 pages qui séparent la description du paradis de la révélation de sa loi. En effet, si la mondialisation des échanges est une voie de solution, il reste que la situation de « *chaque pays doit faire face à des problèmes spécifiques pour réaliser le développement durable* » (n° 32) et, par conséquent, que chacun d'eux « *peut adopter l'approche la mieux adaptée à ses plans, stratégies et priorités* » (n° 59). Toutefois, si les Etats savent que « *l'application à l'échelon national d'une combinaison de mesures – réglementaires, volontaires et autres – pourrait permettre de promouvoir l'avènement d'une économie verte dans le contexte du développement durable et de l'élimination de la pauvreté* », c'est à la condition que ces mesures soient « *compatibles avec les obligations découlant des accords internationaux* » (n° 63). Or, s'agissant de la sécurité alimentaire, fondée sur un commerce

mondialisé des matières premières agricoles, il n'y aura guère de place pour une diversité des politiques nationales ou continentales sans encourir le grief de protectionnisme et sans heurter le droit de l'OMC.

Dans ce contexte, qui fait ainsi appel à des dispositifs nationaux que, par ailleurs, le droit du commerce international risque de sanctionner, on tourne en rond. Dès lors, quelle vision la déclaration de « Rio + 20 » donne-t-elle spécifiquement de la sécurité alimentaire ?

La déclaration réaffirme bien sûr le droit de chacun à une alimentation suffisante et saine et l'engagement à améliorer la sécurité alimentaire en faisant face à des problèmes mondiaux frappés par l'urgence (n° 108). Elle souligne la nécessité de redynamiser le secteur de l'agriculture dans les pays en développement, notamment en améliorant l'accès des producteurs vulnérables au crédit, aux marchés, à la propriété foncière, aux technologies et aux différents services sociaux, le tout à un coût abordable. Elle promeut un accroissement de la production et de la productivité agricoles durables dans le monde, en particulier par une amélioration des marchés et des systèmes d'échange, par une augmentation des investissements publics et privés dans l'agriculture des pays en développement,

par la gestion durable des terres (n° 110). Mais rien n'est dit des excès possibles de la propriété industrielle dans le secteur agroalimentaire, ces excès n'étant pointés que dans le domaine de la santé où des « assouplissements » sont jugés nécessaires (n° 142). Il n'est donc pas question de protéger les savoirs traditionnels, de partager les profits réalisés à partir de variétés prises dans la nature, de permettre la libre circulation des semences paysannes, de limiter le monopole du brevet au procédé permettant de pérenniser le caractère génétique d'une variété, sans l'étendre au caractère lui-même, etc. Rien n'est dit non plus des raisons qui feraient que ce qui vaut pour les produits de santé ne valent pas pour les produits vitaux de l'alimentation humaine.

Par ailleurs, la déclaration considère comme importante la lutte contre l'instabilité des prix alimentaires. Mais si elle évoque la nécessité de s'attaquer aux « *causes profondes, y compris structurelles* » de cette instabilité, elle n'en énonce aucune.

Il est donc dans la logique de cette déclaration que le rôle du commerce international soit réaffirmé comme favorisant l'agriculture et le développement rural tout en contribuant à la sécurité alimentaire. On retrouve là la thèse développée par le directeur général de l'OMC, contestée par le Rap-

porteur spécial de l'ONU pour le droit à l'alimentation⁷.

Dans ce contexte, la place faite à la préservation des ressources naturelles à vocation alimentaire apparaît limitée. S'il est affirmé que le développement économique du secteur doit se faire « *en ménageant la viabilité de l'environnement* », la préservation des ressources n'apparaît que de manière implicite, derrière l'emploi de l'adjectif durable adjoint à la production et à la productivité agricoles, à la gestion des terres, au développement rural, aux pratiques agricoles, aux chaînes de valeur agricoles, à l'agriculture, aux systèmes d'élevage, à la gestion des eaux, à la production alimentaire. Dans la déclaration de « Rio + 20 », l'agriculture durable est ainsi celle « *qui améliore la sécurité alimentaire, contribue à éliminer la faim et qui est économiquement viable, tout en conservant la terre, l'eau, les ressources génétiques végétales et animales, la biodiversité et les écosystèmes, et en améliorant la résistance aux changements climatiques et aux catastrophes naturelles* » (n° 111). Nous sommes encore loin de ce résultat. Mais le problème n'est pas vraiment lié au fait qu'il y a beau-

coup de chemin à faire. Il vient de ce qu'on n'entrevoit pas le début des solutions, la direction à prendre, hormis la confiance renouvelée à une libéralisation accrue des échanges commerciaux internationaux.

La déclaration de « Rio + 20 » fait bien preuve d'une certaine gêne à s'en remettre au libre échange pour assurer la sécurité alimentaire tout en préservant les ressources naturelles. Elle exhorte en effet « *les membres de l'OMC à redoubler d'efforts pour parvenir à une conclusion ambitieuse, équilibrée et axée sur le développement du Programme de Doha pour le développement, tout en respectant les principes de transparence, d'inclusion et de décision consensuelle afin de renforcer le système commercial mondial. Pour participer efficacement au programme de travail de l'OMC et tirer pleinement parti des possibilités commerciales, les pays en développement doivent bénéficier de l'aide et d'une coopération accrue de toutes les parties prenantes* » (n° 282). Mais elle n'indique à aucun moment qu'une telle négociation est un préalable au déclenchement des effets généraux de la libéralisation des échanges en faveur de la croissance.

---

⁷ V. le débat ouvert par Olivier de Schutter dans la note d'information de novembre 2011 sur « L'Organisation mondiale du commerce et l'Agenda sur la crise mondiale de la sécurité alimentaire » : http://www.srfood.org/images/stories/pdf/otherdocuments/20111116_breifing_note_04_fr.pdf ; et la réponse de Pascal Lamy : http://www.wto.org/french/news_f/news11_f/agcom_14dec11_f.htm#letter.

Cela confirme l'impression première selon laquelle la déclaration de « Rio + 20 » ne nous guide pas vers l'élaboration d'un droit spécial de la sécurité alimentaire. La libéralisation est présentée en elle-même comme un facteur général de développement de l'ensemble de l'économie. Un droit général et libéral devrait donc suffire, au plan international, pour atteindre l'objectif de sécurité alimentaire, sous la réserve de politiques nationales adaptées aux conditions spécifiques de chaque pays. S'il doit y avoir un droit spécial, c'est donc dans l'ordre national (ou continental ou régional) qu'il faut le chercher.

2) L'HYPOTHÈSE

Si on formule une hypothèse permettant de concevoir des politiques publiques dirigées vers l'objectif de sécurité alimentaire, on peut alors dire que *le droit doit favoriser la production de richesses agricoles tout en préservant les ressources naturelles afin de garantir les besoins fondamentaux de chaque personne*. Il est alors possible de l'appliquer à la question de l'alimentation et de la décliner ainsi : *produire des denrées agricoles en préservant la terre et l'eau disponibles pour assurer la sécurité alimentaire de la population et garantir ainsi le droit à l'alimentation de chaque personne*.

Sans doute ne s'agit-il là que d'une hypothèse. Mais on conviendra que, si on s'en prive, il devient difficile d'envisager la reconnaissance d'un droit ayant comme objectif la sécurité alimentaire. L'hypothèse n'est toutefois pas neutre dans la mesure où nous posons que la production de denrées et la préservation des ressources sont envisagées « pour » assurer la sécurité alimentaire.

Une autre hypothèse pourrait envisager la situation où le droit vise à produire, à préserver « et » à assurer la sécurité alimentaire. Entre les deux, entre « pour » et « et », il y a une différence importante : dans le premier cas, la sécurité alimentaire résultera de la production de denrées et de la préservation de l'environnement. Dans le second, il s'agira de réaliser les trois en parallèle, pour des raisons qui peuvent être ou non communes.

La déclaration de « Rio + 20 » est formulée de telle manière que les deux orientations sont possibles. Sans doute dissocie-t-elle la sécurité alimentaire et la préservation des ressources naturelles. Mais elle associe ces deux objectifs à une croissance, donc à une production de richesses, en l'espèce agricoles et alimentaires. Elle affirme seulement que cette croissance résulte à la fois d'une production accrue et d'une libéralisation des échanges commerciaux.

En réalité, l'hypothèse sous-jacente de la déclaration de « Rio + 20 » correspond à la situation actuelle où la sécurité alimentaire peut tout autant, sinon davantage, résulter d'importations que de productions nationales. La situation est d'ailleurs devenue courante en Afrique où, *brevitatis causa*, on consomme ce qu'on ne produit pas et on produit ce qu'on ne consomme pas⁸.

Pourtant, si la globalisation du commerce est regardée aujourd'hui par certains comme un moyen d'atteindre la sécurité alimentaire plus sûrement que par des politiques nationales spécifiquement adaptées mais susceptibles d'apparaître comme protectionnistes, il n'en demeure pas moins que la société internationale a très clairement et doublement échoué à sortir les populations des pays les moins avancés de la pauvreté – parfois absolue – dans laquelle de multiples raisons les cantonnent.

D'une part, en effet, les acteurs principaux de la mondialisation, que sont les Etats-Unis et l'Europe, développent depuis longtemps des politiques publiques protectionnistes en subventionnant, d'ailleurs non sans raisons, leurs agricultures. D'autre part, depuis la mise en œuvre du GATT en 1947/1948 et de l'OMC en

suite, l'insécurité alimentaire demeure manifeste dans de nombreux pays et tout particulièrement en Afrique. La libéralisation des échanges n'est certainement pas une solution pour ce continent si elle s'accompagne d'un protectionnisme fort au profit des plus riches.

En réalité, le droit qui gouverne actuellement le secteur économique agroalimentaire ne permet pas à la loi de l'offre et de la demande de s'épanouir équitablement sur tous les continents. Cette loi suppose en effet qu'il y ait pour le moins d'un côté une offre concurrentielle et de l'autre une demande solvable. Or le principal problème vient de ce que près de 900 millions de personnes n'ont pas des moyens suffisants pour se nourrir, soit par eux-mêmes (accès insuffisant des paysans à la terre), soit en s'approvisionnant sur les marchés (trop grande pauvreté). La demande dont nous devons nous occuper est actuellement insolvable. De leurs côtés, les opérateurs, qu'ils soient agriculteurs, industriels ou autres, ne sont pas en situation réelle de concurrence. La porte d'entrée dans le secteur agroalimentaire est en effet verrouillée par des monopoles qui, en dehors de ceux qui résultent de l'appropriation privée de la terre et de l'eau, portent sur

---

⁸ O. Bain, « L'agriculture à l'aube des indépendances » : <http://afriquepluriel.ruwenzori.net/agriculture.htm> (mis en ligne par J.-M. Liotier).

les variétés (biodiversité, semences) et autres intrants (produits phytosanitaires) par l'effet de droits incorporels à portée internationale (brevets, certificats d'obtention végétale, etc.). Comment une concurrence pourrait-elle loyalement s'établir dans un monde gouverné par des monopoles privés portant sur ce qui permet de produire la nourriture ? Or il se trouve que les monopoles anticoncurrentiels sont au profit des pays du Nord tandis que l'insolvabilité de la demande est au détriment des pays du Sud. Il en résulte que non seulement les conditions ne sont pas pleinement réunies pour que les prix se forment harmonieusement par le marché, mais encore que les dysfonctionnements de la loi de l'offre et de la demande mettent les pays développés et en développement face à face.

Il ne s'agit donc pas de remettre en cause le principe même d'une mondialisation assise sur le libre échange. Mais nous devons admettre que des politiques nationales appropriées et nécessairement spécifiques corréleront la production d'aliments, la préservation des ressources et l'approvisionnement des populations. C'est ce que font les pays riches avec leurs subventions qui aident à garantir une alimentation suffisante, à prix raisonnable, aux consommateurs, tout en assurant un revenu correct aux producteurs et, parfois, en incitant (plus

ou moins) ces derniers à préserver la qualité de leurs sols et de leur environnement. Pour les pays riches, la libéralisation des échanges est conçue comme complémentaire et comme s'inscrivant dans des contextes d'agricultures subventionnées aptes à nourrir les populations. Les pays pauvres, eux, sont incités à produire pour l'exportation, dans le contexte d'une libéralisation des échanges, sans que leurs agricultures soient en même temps aptes à nourrir leurs populations.

Si l'on veut s'interroger sur le rôle et la place du droit, il faut donc retenir l'hypothèse qui organise l'exploitation et la préservation des ressources naturelles « pour » assurer la sécurité alimentaire de la population, car c'est ce que font les pays développés. *A fortiori* devrait-on en donner la possibilité aux pays en développement.

« *Produire des denrées agricoles* », cela exige l'application de règles juridiques garantissant l'accès à la terre, à l'eau, aux semences et autres intrants, « pour » que la population puisse accéder à une alimentation suffisante et saine. « *Préserver les ressources naturelles* » alimentaires suppose par ailleurs un régime de protection de l'environnement et de la biodiversité afin de conserver intactes les sources premières de l'alimentation des populations. Enfin, « *Assurer la sécurité alimentaire* » renvoie aux

idées, d'une part, d'autonomie alimentaire, entendue comme le fait pour un Etat de ne pas dépendre totalement ni même essentiellement des importations pour nourrir sa population si ses autres ressources disponibles ne lui permettent pas de garantir à sa population un approvisionnement alimentaire suffisant. Dans ce cadre, le commerce des produits agricoles n'a vocation à intervenir qu'en complément de cette autonomie.

En termes politiques, cette hypothèse n'a rien de révolutionnaire. Elle incite seulement les tenants de la déclaration de « Rio + 20 » à ne pas oublier celle de « Rio - 20 ». En effet, l'hypothèse retenue nous ramène seulement au concept de développement durable puisqu'il s'agit en réalité de développer l'agriculture (pilier économique), tout en préservant les ressources naturelles (pilier environnemental) afin d'assurer la sécurité alimentaire de la population (pilier social).

Il reste alors, à partir de cette hypothèse, à mettre en lumière les fondements du droit à construire ou réunir pour assurer la sécurité alimentaire.

3) LES ÉLÉMENTS FONDAMENTAUX DU DROIT

Si le droit doit être focalisé sur l'objectif de sécurité alimentaire (« pour »), nous devons alors poser juridiquement l'hypothèse à l'aide de

trois concepts liés : celui des besoins, celui des droits et celui des biens.

En premier lieu, la sécurité alimentaire se définit par rapport à la satisfaction des besoins fondamentaux des personnes (besoin de se nourrir). Aucune société civilisée ne peut se construire si les besoins fondamentaux de la population ne sont pas assurés. On peut discuter et débattre de ce que sont les besoins fondamentaux. Mais il ne devrait pas y avoir de désaccord sur le fait que l'alimentation est celui que le droit ne devrait en aucun cas négliger puisque l'alimentation est nécessaire à la subsistance et à la vie.

Le concept de besoins est en effet le plus à même de viser l'objectif car il se conjugue avec les mots-clés de la réalité à combattre : pauvreté, famine, crise alimentaire...

Ces besoins fondamentaux coïncident avec des « intérêts légitimes juridiquement protégés » qui fondent des droits, eux mêmes fondamentaux. Dans le domaine de la sécurité alimentaire, on peut faire référence au droit à l'alimentation, au droit à l'eau, au droit à la terre, au droit à des moyens décents de subsistance... L'existence de ces droits fondamentaux est certaine. Encore faut-il bien préciser leur rôle. On pourrait être tenté de les considérer comme la voie par laquelle la sécurité alimentaire est mise en œuvre. Autrement dit,

ils concrétiseraient le rôle du droit au regard de la sécurité alimentaire. En réalité, ce serait trompeur.

Il est vrai que, lorsque la lumière est braquée sur la situation des plus démunis, des plus vulnérables, les droits fondamentaux font bien souvent office d'ultimes remparts derrière lesquels on cherche à les abriter. Les solutions qu'ils apportent sont cependant plus ou moins efficaces. Très paradoxalement, en effet, ces droits élémentaires, qui ont leur place au sommet de la hiérarchie, montrent beaucoup de faiblesses juridiquement et il n'est pas certain, dès lors, qu'ils puissent constituer un remède adapté à l'objectif de sécurité alimentaire.

Le doute vient avant tout de l'observation selon laquelle ces droits fondamentaux – et le droit à l'alimentation en premier lieu – sont des droits individuels. Or, les cas de famine ou d'insécurité alimentaire affectent des populations entières et ces problèmes ont une nature systémique. La voie des droits fondamentaux peut-elle, dans ces conditions, offrir une solution durable ou adaptée à ces situa-

tions ? Rien n'est moins sûr. Pour venir à bout des crises alimentaires, on ne peut pas se contenter de faire en sorte que près d'un milliard de personnes puissent déposer un recours devant une juridiction – lorsqu'elle existe – afin qu'elle les protège. A cela s'ajoute la faible justiciabilité des droits fondamentaux⁹. À l'exception de l'Europe¹⁰ ou de l'Amérique latine¹¹, il n'existe pas toujours d'autorité apte à en assurer le respect ou à en sanctionner effectivement la violation, c'est-à-dire, en l'occurrence, en matière d'alimentation, à garantir la satisfaction d'un besoin vital.

A supposer que la voie des droits fondamentaux puisse être approfondie et enrichie, resterait la question de la concurrence qui peut exister, parfois, entre des droits de même nature. Le contentieux opposant une filiale du groupe Suez-Lyonnaise des eaux à l'Argentine en fait la démonstration.

La société Aguas Argentinas a obtenu du gouvernement argentin, en 1993, la concession de distribution d'eau potable et de traitement des eaux usées du grand Buenos Aires et

---

⁹ V. not. sur ce point Ch. Golay, *Droit à l'alimentation et accès à la justice*, Université de Genève, Institut des hautes études internationales et du développement, 2009 ; V. Champeil-Desplats et D. Lochak (dir.), *À la recherche de l'effectivité des droits de l'homme*, Presses universitaires de Paris X, 2008.

¹⁰ Au sein du Conseil de l'Europe se trouve la Cour européenne des droits de l'Homme, siégeant en France, à Strasbourg. Elle dispose d'un pouvoir de sanction contre les 47 États signataires de la Convention européenne de sauvegarde des droits de l'Homme et des libertés fondamentales, signée en 1950.

¹¹ Cf. la Cour interaméricaine des droits de l'Homme, établie à San José, Costa Rica.

de la province de Santa Fé. À la suite de négociations successives, la filiale a revu ses tarifs d'approvisionnement d'eau à la hausse afin de compenser les conséquences de la dévaluation du *peso*¹². Le Ministère de l'Économie argentin a contesté la décision de l'opérateur¹³ et, face à la désapprobation massive que le projet a provoqué dans l'opinion, l'État a résilié le contrat en mars 2006 sur le fondement de l'« *estado de necesidad* », la crise qu'il a traversée justifiant selon lui les mesures prises relativement à la monnaie nationale.

Il fallait bien s'attendre à une réaction de la part d'Aguas Argentinas, qui se voyait ainsi autoritairement déposédée d'un « bien ». Ainsi, le litige est parvenu devant le Centre international de règlement des différends relatifs aux investissements¹⁴, instance de la Banque mondiale chargée de trancher les litiges entre un État et

un opérateur étranger lié au premier par les stipulations d'un contrat d'État. De manière relativement prévisible, après avoir reconnu le caractère injuste et inéquitable du traitement qui lui a été réservé et refusé de justifier ce traitement par la force majeure ou l'état de nécessité, le CIRDI a arbitré dans un sens favorable à l'investisseur privé en juillet 2010.

Il n'est pas question de s'interroger ici sur le fait de savoir si les investissements directs étrangers constituent ou non un instrument de progrès économique, social ou politique pour l'État d'accueil¹⁵, mais seulement de relever ni plus ni moins l'existence, en toile de fond du litige, d'une opposition entre deux droits fondamentaux. En effet, si le droit de propriété de la société Aguas Argentinas a effectivement été atteint tant par la dévaluation du *peso* que par la résiliation du contrat, la hausse des prix envisagée

---

¹² L'Argentine a traversé une grave crise économique entre 1998 et 2002.

¹³ Le rapport est accessible en ligne : http://www.mecon.gov.ar/crc/aguas_final_fase_ii.pdf (en espagnol).

¹⁴ Le CIRDI a été créé par la Convention pour le règlement des différends relatifs aux investissements entre États et ressortissants d'autres États, signée à Washington le 18 mars 1965. Le texte est entré en vigueur vis-à-vis de l'Argentine le 18 novembre 1994.

¹⁵ En l'espèce, la société Aguas Argentinas a prétendu, dans ses conclusions déposées devant le CIRDI, avoir largement contribué au développement social de la région de Buenos Aires en reliant, « *entre 1993 et 2006, deux millions de personnes au service public d'eau potable et [en connectant] aux services d'assainissement un million de personnes qui en étaient jusque-là privées* ». Des auteurs ont toutefois cherché à démontrer que le régime des droits humains est, « *à tout le moins de facto, sinon de jure* », en contradiction avec celui du droit de l'investissement ; R. Bachand, M. Gallié et S. Rousseau, « Droit de l'investissement et droits humains dans les Amériques », *AFDI*, 2003, p. 575 (article consultable sur le portail Persée : <http://www.persee.fr/>).

par le concessionnaire privat de fait 600 000 habitants de la Matanza, quartier pauvre et surpeuplé au sud-ouest de Buenos Aires, d'un accès à l'eau potable, de sorte qu'étaient finalement en jeu deux droits en l'occurrence contradictoires.

Le fait que le CIRDI ait fait pencher la balance du côté de l'investisseur n'est, d'ailleurs, pas très surprenant car ces deux droits ne sont pas traités de façon similaire¹⁶. Le droit de propriété est ouvertement garanti par les traités conclus entre États en matière d'investissement, ce qui résulte de la finalité même de ces accords. En effet, la protection de l'investisseur répond d'abord à un besoin de sécurité et de rééquilibrage du rapport dans lequel il est impliqué du fait de son investissement, celui-ci se trouvant, à tort ou à raison, à la merci d'un État d'accueil capable de modifier, à tout moment, les termes de leur relation contractuelle. Bien plus, le droit de propriété est un droit à comptabilité positive : il est essentiellement défini par toutes les prérogatives positives qu'un tel droit confère à son titulaire.

Le droit à l'eau, quant à lui, n'est pas spécialement visé par les traités bilatéraux sur les investissements,

mais se trouve absorbé dans des circonstances générales d'« *utilité publique* » susceptibles de justifier la mise en œuvre d'une mesure d'expropriation, sous réserve qu'elle soit accompagnée d'une « *prompte et adéquate* » indemnisation. Il est, en outre, à comptabilité négative : contrairement au droit de propriété, il se présente comme une coquille vide, sans prérogatives concrètes prédéfinies.

Finalement, la lutte inégale entre le droit de propriété et le droit à l'eau est celle d'un « droit de » contre un « droit à ». Car on protège le propriétaire, celui qui a et qui aspire à le rester, et non celui qui ne l'est pas et qui aspire à le devenir ; tandis que, pour l'eau, le droit fondamental signifie que tout les êtres humains doivent pouvoir accéder à l'eau, qu'il s'agisse de ceux qui ont déjà un accès comme de ceux qui n'en ont pas.

L'enseignement livré par l'affaire *Aguas Argentinas c/ Argentine* n'est pas que les droits fondamentaux conduisent à une impasse et méritent, partant, d'être délaissés au regard de l'objectif de sécurité alimentaire. D'ailleurs, le tribunal du CIRDI a accepté le dépôt d'argumentaires

---

¹⁶ V. F. Collart Dutilleul, « Heurs et malheurs du droit fondamental à l'alimentation », in *Droits fondamentaux, ordre public et libertés économiques*, sous la direction de F. Collart Dutilleul et F. Riem, Actes du colloque CDRE-LASCAUX, Bayonne (18 février 2012), LGDJ, coll. Colloques et Essais, Fondation Varenne, 2012, à paraître.

développés par cinq organisations non gouvernementales, au titre de la procédure d'*amicus curiae*¹⁷. Même si les résultats sont encore insuffisants, cette décision témoigne d'un effort d'ouverture à des considérations d'intérêt public, extérieures aux seuls intérêts de l'investisseur. Toutefois, le contentieux montre que, si elle n'est pas fermée par principe, la voie menant aux droits fondamentaux doit être complétée par une analyse systémique, envisageant de façon plus globale le droit des populations d'accéder à une ressource vitale.

En réalité, la voie des droits fondamentaux¹⁸ présente deux atouts considérables. Le premier vient des objets mêmes de ces droits qui, au-delà de leur valeur proprement juridique, témoignent des valeurs humaines et sociales qui fondent nos or-

ganisations politiques et sociales. Le second atout est le lien qu'ils permettent d'établir entre des besoins fondamentaux et des biens-ressources qui, visant la satisfaction de ces besoins, acquièrent une spécificité qui appelle dès lors la conception d'un régime juridique spécial et approprié.

Dès lors, dans notre hypothèse, ces biens devraient-ils eux aussi être considérés comme fondamentaux et, partant, juridiquement « spéciaux » ? Nous franchissons là une frontière qui conduit vers un tout autre paysage. La reconnaissance de biens fondamentaux conduirait inmanquablement à réinterroger la propriété et sans doute à la dépasser. On peut donner une idée de ce monde avec l'exemple du régime juridique de l'eau dont le Québec s'est doté en 2009.

---

¹⁷ Par une décision rendue le 19 mai 2005 sur le fondement de l'article 44, *in fine*, de la Convention de Washington, le CIRDI a admis les mémoires présentés par des ONG qui faisaient valoir que le contentieux affectait l'intérêt général et les droits fondamentaux des personnes vivant dans la zone proche de Buenos Aires. Il a estimé que « *the factor that gives this case particular public interest is that the investment dispute centers around the water distribution and sewage systems of a large metropolitan area, the city of Buenos Aires and surrounding municipalities. Those systems provide basic public services to millions of people and as a result may raise a variety of complex public and international law questions, including human rights considerations. Any decision rendered in this case, whether in favor of the Claimants or the Respondent, has the potential to affect the operation of those systems and thereby the public they serve. These factors lead the Tribunal to conclude that this case does involve matters of public interest of such a nature that have traditionally led courts and other tribunals to receive amicus submissions from suitable nonparties. This case is not simply a contract dispute between private parties where nonparties attempting to intervene as friends of the court might be seen as officious intermeddlers* ».

¹⁸ F. Collart Dutilleul (dir.), *De la terre aux aliments, des valeurs au droit*, éd. Inida-Lascaux, sept. 2012 (<http://www.inida.eu>).

La loi de 2009 sur le caractère collectif des ressources en eau¹⁹ rompt avec l'approche globale adoptée jusqu'ici pour lui préférer une approche sectorielle associant les pouvoirs publics et les populations concernées. En plus d'énumérer des droits et des devoirs à l'attention des justiciables²⁰, cette loi-cadre reconnaît expressément l'eau comme un bien « *d'intérêt vital* » et définit un régime juridique singulier : qualifiée d'élément du « *patrimoine commun de la nation québécoise* »²¹, sa gestion relève de l'État défini comme « *gardien des intérêts de la nation dans la ressource eau* ». L'eau échappe ainsi à tout régime juridique fondé sur la propriété, privée comme publique. Elle est placée sous la garde de l'État qui agit à l'instar d'un fiduciaire pour la protection et la sécurisation des ressources en eau, dans l'intérêt de tous.

Ce régime que le Québec a choisi d'appliquer à l'eau pourrait aussi s'étendre *mutatis mutandis* à certaines terres vitales pour des populations identifiées, aux semences de base, en particulier céréalières, aux variétés composant la biodiversité, au vivant²²...

La question, en réalité, renvoie dans un premier temps à celle, plus large, des biens communs qui se trouvent aux côtés des biens publics et des biens privés. Elle amène inévitablement à réfléchir sur la propriété et sur le monopole qu'elle induit. Car la propriété, c'est l'exclusivité pour un seul et donc le droit de rejeter les autres au-delà des frontières. Dans cette perspective, la solution de l'État gardien et de ce bien qui n'est ni propriété de l'un ni propriété de l'autre parce qu'il n'est pas un objet de pro-

---

¹⁹ Loi affirmant le caractère collectif des ressources en eau et visant à renforcer leur protection, LRQ, c C-6.2, entrée en vigueur le 18 juin 2009 et modifiée depuis. Un premier cap avait été franchi en 2006, au Québec, avec l'adoption de la loi sur le développement durable (LRQ, c D-8.1.1, entrée en vigueur le 19 avril 2006 ; le Canada a également adopté une loi fédérale sur le développement durable en 2008 ; L.C. 2008, ch. 33). Le texte, qui vise à « *instaurer un nouveau cadre de gestion au sein de l'Administration afin que l'exercice de ses pouvoirs et de ses responsabilités s'inscrive dans la recherche d'un développement durable* », a défini 16 principes qui orientent, en toutes circonstances, l'action des autorités publiques. Parmi eux, on trouve la protection de l'environnement, l'efficacité économique, la participation et l'engagement des citoyens, la « *subsidiarité* » (« *les pouvoirs et les responsabilités doivent être délégués au niveau approprié d'autorité* ») ou encore la prévention ainsi que la précaution, étant entendu que le droit à la santé et à la qualité de vie, le premier d'entre eux, transcende les quinze autres.

²⁰ Principe « *utilisateur-payeur* » (Section II, §1), principe de prévention (Section II, §2), principe de réparation (Section II, §3), principes de transparence et de participation (Section II, §4).

²¹ Section I.

²² Il serait en effet opportun de penser la propriété, et plus largement le droit foncier, de manière distincte pour les zones urbaines et les zones rurales, et/ou pour les zones agricoles à vocation alimentaires et les autres.

priété du tout, provoque des changements de paradigme en profondeur. Relèvent de la catégorie des biens communs ces biens qui doivent, par nature, être transmis à la génération suivante et il revient au droit de faire en sorte que cette transmission s'opère tout en encadrant l'usage que l'on peut en faire aujourd'hui.

De nombreuses définitions ont été proposées pour le concept de bien commun²³. On observera d'ailleurs qu'il a souvent été réduit de manière simpliste, comme l'a fait Garrett Hardin²⁴, à une concurrence avec la propriété privée²⁵. En réalité, les questions soulevées par la déforestation massive, l'excès d'intrants, le gaspillage de l'eau, la surexploitation des ressources naturelles, la bio-piraterie peuvent tout autant se poser en termes de biens communs qu'en termes d'appropriation privée. La propriété peut être privée ou publique, individuelle ou collective, relative ou ab-

solue, exclusive d'usages concurrents ou ouverte à des usages co-existants. Il est donc parfaitement possible d'optimiser un droit de la propriété qui borne les pouvoirs du propriétaire avec l'intérêt général et l'intérêt d'autrui²⁶, un droit qui définit un mode de gouvernance de la propriété adapté à la spécificité et à la rareté des ressources naturelles concernées²⁷ ou encore un droit qui assigne à la propriété une fonction sociale²⁸. Il est pareillement possible d'organiser juridiquement la gouvernance des biens communs de manière à assurer une productivité choisie, en préservant la quantité et la qualité des ressources naturelles. Ce qui importe, ce sont les valeurs véhiculées plus que les voies juridiques empruntées.

En réalité, qu'ils aient vocation à s'épanouir dans le monde de la propriété ou en dehors, l'essentiel réside dans l'affirmation selon laquelle les produits agricoles ne sont pas des

---

²³ Principalement dans la littérature économique ; v. not. E. Ostrom, *Gouvernance des biens communs – Pour une nouvelle approche des ressources naturelles*, Révision scient. L. Baechler, éd. de Boeck, 2010.

²⁴ *The tragedy of the Commons*, Science, 13 déc. 1968, vol. 162, n° 3859, p. 1243 et s.

²⁵ V., par ex., A. Çoban, « Entre les droits de souveraineté des États et les droits de propriété : la régulation de la biodiversité », *A contrario* 2004/2, vol. 2, p. 138, http://www.cairn.info/resume.php?ID_ARTICLE=ACO_022_0138

²⁶ V. not. un discours de Robespierre : *Propositions d'articles additionnels à la déclaration des Droits de l'Homme et du citoyen*, 24 avril 1793.

²⁷ V. E. Ostrom, *op. préc.*

²⁸ V. L. Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État*, conférences faites à l'École des Hautes Études Sociales, Paris, Alcan, 2e éd., 1911, p. 17 ; *Les transformations générales du droit privé depuis le code Napoléon*, 2e éd., Réimpr. éd. La Mémoire du Droit, 1999, p. 147.

marchandises comme les autres. Nécessaires pour assurer la sécurité alimentaire des populations, elles pourraient donner lieu à la création d'une « exception alimentaire » qui serait au moins aussi légitime que l'est l'exception culturelle qui existe au sein du système commercial international²⁹. Ce qui vaut pour l'esprit ne vaut-il pas

pour le corps et ce qui est jugé important pour la sauvegarde de la culture ne l'est-il pas encore plus pour la sauvegarde de la vie ? Mais est-ce suffisant pour penser un droit spécial pour ces biens spéciaux ? Ceci est une autre histoire, qui aura sans aucun doute sa place dans le programme Lascaux.

---

²⁹ La raison d'être de l'exception culturelle, qui est née pendant l'*Uruguay Round*, est de placer la culture à la marge du commerce international. Tout son mérite réside dans l'affirmation d'une volonté politique de faire du bien culturel un bien qui ne relève pas intégralement de la logique des biens marchands. V., par ex., C. Germann, « Diversité culturelle à l'OMC et l'UNESCO à l'exemple du cinéma », *RIDE*, n° 3, 2004, p. 325.

Emergența noului Sud și „petro-diplomația” antiamericană

Liviu Mădălin Neacșu

La începutul celui de-al III-lea mileniu, din punct de vedere al confruntării geostrategice, aceasta survine în zilele noastre nu doar datorită sentimentului de insecuritate al principalilor actori mondiali, ci implicit, datorită penuriei de resurse, generată prin dezvoltarea intensivă a mai multor actori statali/nonstatali; iar în zilele noastre, goana după resurse are trei componente majore: energetică, alimentară și de apă. Pe fondul antagonismului real, datorat competiției pentru resursele globale ce sunt limitate, Statele Unite caută a se folosi de puterea și influența mondială pentru a limita accesul altora la resursele și tehnologiile ce ar putea amenința poziția singulară de superputere. La rândul său, în cadrul unui joc psihologic, celelalte puteri emergente intenționează răspunsul asimetric, căutând a specula punctele sensibile ale potențialilor adversari. Exercițarea unilaterală a supremației conduce la creșterea te-

merilor celorlalți actori internaționali și are potențialul de a accelera resentimentele până la un nivel de la care se poate degenera într-o izolare periculoasă pentru Statele Unite - resursele sale nefiind inepuizabile.

Relația ambiguă a SUA cu restul Americii Latine se datorează în mare parte exercitării unei hegemonii regionale din partea Washingtonului, vechi de aproape două secole, căci Statele Unite amenință în mod inevitabil interesele riveranilor prin puterea sa fără precedent în istorie. Pe lângă acest aspect, se adaugă aversiunea contra economiei capitaliste și mai ales al practicilor corporatiste (impunerea măsurilor liberal-darwiniste). Astfel, până la sfârșitul secolului XX, poate doar cu excepția Asiei de Sud-Est, America Latină a fost continentul care a avut cel mai mult de suferit datorită contactului direct cu SUA. Eșecurile reformelor economice neolibera- le înfăptuite la insistențele Statelor

Unite printre majoritatea statelor latino-americane, între anii '80-'90, au intensificat opoziția față de Consensusul de la Washington (set de politici neoliberale) și a condus la o renaștere regională pentru sprijinul acordat pan-americanismului.

De aceea, în ultimele două decenii, America Latină a fost văzută ca parte a unui spectru politic emergent, intitulat „Noul Sud”. Orientarea ideologică cuprinde majoritatea națiunilor latino-americane, sceptice în privința implicării Statelor Unite la sud de granița sa și care au văzut în Consensusul de la Washington un model neadecvat pentru dezvoltarea economică regională. Apare clar că, atâta timp cât va exista antagonismul dintre cei prea săraci și cei prea îndestulați, se va produce o divizare perpetuă între Nord și Sud – recenta scindare care a înlocuit-o pe cea existentă dintre Est și Vest (din vremea Războiului Rece).

Noua elită politică sud-americană, aleasă în întregime într-un mod democratic, nu consideră opțiunea pentru politicile de stânga ca fiind importul perimatei revoluții comunist-cubaneze, ci doar respingerea neoimperialismului și a încălcării suveranității naționale, prin elaborarea unor premize proprii de dezvoltare și autogovernare. Apetitul sud-american pentru stânga politică este explicabil în măsura în care politicile neorea-

liste și neoliberale impuse de SUA la nivel regional au generat o mai mare polarizare geografică și intersocială a bogăției ori privilegiilor, exact ceea ce stânga politică încearcă a reduce.¹ În consecință, statele latino-americane se orientează din ce în ce mai pregnant către întâlnirile de tipul celor de la Porto Alegre (Brazilia), unde Forumul Social Mondial s-a întrunit prima oară în 2001, cu scopul întâlnirilor deschise pentru grupări politice sau mișcări sociale ce se opun neoliberalismului darwinist - sub lozinca „Este posibilă o lume diferită!”. Reprezintă locul de întâlnire al națiunilor Sud-ului, ca reacție a crizei structurale din statele Nord-ului și ca loc al medierii între Nord-ul postindustrial și Sud-ul emergent.

Opțiunea guvernelor Americii de Sud, care nu era nici antiamericană, nici anticapitalistă, s-a reorientat prin suportul mișcării populare, pentru naționalizarea industriilor strategice și centralizarea puterii politice – încercând replicarea modelului de succes al economiei chineze de astăzi. Se intenționează prin aceste mijloace protejarea drepturilor muncitorilor, ale fermierilor locali și salvagardarea resurselor naturale de la nivel regional, în dorința valorificării proprii. Aversivitatea societăților sud-americane față de politicile neoliberale și practicile economice monopoliste ale corporați-

---

¹ Immanuel Wallerstein, *Declinul puterii americane*, București, Incitatus, 2005, p. 193.

ilor din SUA, i-au determinat pe politicienii latino-americani să se concentreze mai degrabă în jurul „Grupului de la Rio” ori Summit-ului Ibero-American de la Madrid, decât cooperarea prin intermediul Organizației Statelor Americane (OSA) – dominată de Statele Unite. Tendința a fost consolidată prin crearea unei serii noi de organisme regional-politice, așa cum ar fi UNASUR ori Comunitatea Statelor din America Latină și Caraibe. În paralel, statele Americii de Sud au boicotat participarea la al IV-lea Summit al Americii din 2005 care preconiza sprijinul SUA pentru crearea Zonei de Comerț Liber din America.

Totodată, piața reorganizată a Americii Latine este văzută la începutul lui 2013 ca oportunitate comercială pentru UE și China, nu doar pentru investitorii din SUA (Brazilia, Argentina, Peru și Chile având rate de creștere a economiei de 4-5%). Astfel, este probabil ca o clasă socială de mijloc sporită să rezulte în urma investițiilor pentru acapararea de resurse aparținând și altor centre de putere, decât cel exercitat până acum exclusiv de către SUA.

Dacă în timpul Războiului Rece reprezentanții revoluției violente comunist-mondiale Fidel Castro și Che Guevara (adepti ai exportului de comunism) au fost opozanții cei mai vizibili ai Washingtonului, în ultimul deceniu, poate cel mai vocal lider an-

tiamerican din America de Sud a devenit președintele socialist și naționalist Hugo Chavez. Cunoscut mai ales pentru retorica prolifică anti-Bush, se considera pe sine continuatorul revoluției continentale a lui Simon Bolivar. Lider al Partidului Socialist Unit din Venezuela, H. Chavez și-a urmat propria ideologie politică intitulată Bolivarianism și proclamată „socialism al secolului XXI-lea”, concentrându-se pe implementarea unor reforme socialiste ca parte a unui proiect social, cunoscut sub numele de Revoluția Bolivariană.

Intern, și-a sprijinit amplele programe sociale prin creșterea fondurilor publice - obținute cu ajutorul politicilor de naționalizare, aplicate sectoarelor cheie ale economiei. A obținut astfel, consolidarea sănătății, sporirea gradului de educației și reducerea semnificativă a sărăciei. Ca politică externă, a fost adeptul unei „petro-diplomații” regionale și al unui antiamericanism militant. Aura de „etern comandant luptător” s-a datorat populismului, originii militare, precum și luptei cu un cancer necruțător. Pentru Statele Unite, H. Chavez a subminat timp de 15 ani consemnele Washingtonului, prezentându-se ca un model de succes (într-o variantă îmbunătățită) a regimului de la Havana, și plasat în afara controlului economic al SUA, FMI și Băncii Mondiale (BM). Deși blamat pentru comportamentul său

atipic, acesta a reprezentat liderul incontestabil al stângii contemporane, inițiind în Americă Latină un socialism amalgamat cu naționalism, anarhism și populism.

Contrându-se inclusiv cu regele Juan Carlos al Spaniei și Barak Obama, era exuberant pentru un președinte de stat, combinând jignirile cu ode, cântece sau poezii. În esență, popularul Chavez a fost produsul frustrărilor acumulate în urma eșecului de a extinde beneficiile bunăstării produse de industria petroliferă asupra maselor. Orientarea sa politică a avantajat intern mai mult populația amerindiană, săracă și rurală, decât pe hispanici, investitorii străini sau locuitorii mediului urban; a instaurat stabilitatea politică în Venezuela (națiunea sud-americană în care au avut loc un număr record de lovituri de stat) și a reușit mutarea unor importante procente ale populației urbane în mediul rural (prin alocări de pământ și cote de cereale date gratuit de la stat). Concesiile populiste, alimentează și astăzi cu combustie vitală demagogia electorală remanentă din epoca Chavez, legitimându-i stilul autoritar în ochii multora dintre concetățenii săi.

Venezuela nu este și nu a fost un stat comunist (dictatorial), așa cum este cazul Cubei, deoarece Constituția venezueleană garantează dreptul

cetățenilor la pluripartitism, alegeri libere, proprietate privată și libera informare, asociere ori gândire. Inconvenientul îl constituie aici un sistem de guvernare autoritar, birocratic și monopolist (asemănător cu cel rus); regimul chavist a venit la putere prin alegeri libere repetate, grație unei campanii și propagande agresive, dar convingătoare – însă nu printr-o revoluție violentă, lovitură de stat, puci militar ori insurgență armată.

Oricât de deranjați au fost latino-americanii de bravada internă ori retorica antiamericană bombastic afișată în plan extern - caracterizată uneori de intelectualii sau afaceriștii regionali ca izbucniri iraționale, meschine și provocatoare de o manieră inutilă -, pentru majoritatea popoarelor sud-americane Chavez apărea ca un simbol al sfidării SUA, așa cum Castro se înfățișa pe la jumătatea secolului trecut: analogia biblică a unui „David” latino-american care se opune lui „Goliat” nord-american. Oricât de haotice și ne-liberale, uneori chiar la limita legalității, ar fi fost programele sale economice, latino-americanii consideră ostilitatea SUA față de guvernul de la Caracas ca un indiciu al refuzului de a accepta reorganizarea relațiilor de putere: Statele Unite apar ca sprijinind democrația numai când „ticălosul lor câștigă alegerile”.²

---

² Julia E. Sweig, *Secolul Antiamerican*, București, Tritonic, 2006, pp. 158-159.

Explicația se regăsește în faptul că inegalitatea veniturilor a scăzut, iar venezuelenii mai săraci au beneficiat real de pe urma rezervelor de petrol ale țării, prin programele sociale impuse. Astfel, evoluția țării depinde de parametrii care sunt analizați. Comparativ cu regimul de dinainte, intens blamat pentru corupție exacerbată și flagrantă inechitate socială, se consideră că perioada 1999-2012 constituie un oarecare avantaj pentru majoritatea populației. Cu toate că parcursul economic al Braziliei se anunță superior modelului chavist, discursul populist și antiamerican al liderilor de la Caracas a reușit camuflarea acestui impediment. Deși, planează suspiciuni că banii obținuți din resursele de petrol ale țării au fost adesea iroșiți ineficient, prin incompetență, corupție sau inițiative diplomatice nerealiste - țara fiind aproape împinsă către recesiune -, viața sub Chavez pare a se fi îmbunătățit vizibil până în prezent, un aspect ce nu trece neobservat în perioadele electorale.

Populismul alocărilor bugetare ca rețetă preferată de politică internă a lui Chavez a cunoscut o extensie și pe plan extern, unde și-a folosit veniturile câpătate din petrol pentru a cumpăra sprijin politic din străinătate. Pentru creșterea influenței externe, guvernul de la Caracas a încuviințat diplomatic ambițiile nucleare ale Iranului, alături de Bolivia, Ecuador și Nicara-

gua. La rândul său, turneul întreprins de Mahmud Ahmadinejad în America Latină din ianuarie 2012, a inclus Venezuela (ambele state fiind membre OPEC), Cuba, Nicaragua și Ecuador. Astfel, Iranul caută a eluda izolarea internațională impusă de accelerarea programului său nuclear prin strângerea relațiilor cu puținii aliați rămași.

Visând la un SATO pentru America Latină (ipotetică „Organizație a Tratatului Americii de Sud”), Chavez a reușit formarea ALBA, ca o alianță bloc anti-imperialistă [antiamericană]. La ea au aderat până acum Cuba, Nicaragua, Ecuador și Bolivia, la care se mai adaugă insulele caraibiene Antigua, Barbuda, Dominica, St. Vincent și Grenadine. Din 2005, Venezuela aderă și la MERCOSUR (Piață Comună a Sudului), înființată de Brazilia alături de Argentina, Uruguay, Paraguay, la care se adaugă Bolivia, Chile, Columbia, Ecuador și Peru cu statut de membri asociați.

În octombrie 2012, Chavez a câștigat alegerile prezidențiale cu cel mai strâns rezultat electoral din cariera sa. Dar sănătatea nu i-a mai permis îndeplinirea până la final al acestui al IV-lea mandat; în martie anul curent, Chavez a pierdut bătălia cu necruțătorul cancer și vicepreședintele numit de el, Nicolas Maduro (fost șofer de autobuz și lider sindical), i-a succedat la putere în aprilie, declarând public intenția de a continua politica de naționalizare

a economiei venezueliene. Totuși, acesta a câștigat alegerile cu un scor electoral la limită, obținând 50,7% din voturi, iar contracandidatul său 49,1%. Opoziția a cerut renumărarea voturilor și protestele au izbucnit pe străzi, unde s-au înregistrat ciocniri între trupele Gărzii Naționale și mii de studenți. Cu toate acestea, Consiliul Național Electoral a hotărât că rezultatul votului este ireversibil și a cerut venezuelenilor să respecte verdictul urnelor. În străinătate, președintele rus Vladimir Putin ori liderul cubanez Raul Castro l-au felicitat pe Maduro, în ciuda victoriei sale controversate.

Dar, rezultatul ultimelor două scrutine prezidențiale are potențialul de a provoca în viitorul apropiat un climat de tensiune, confirmându-se că țara a devenit profund divizată după 14 ani de revoluție socialistă - care trădează o scădere a ponderii „chavismului” chiar și în Venezuela. Noul președinte, adept al continuării revoluției pentru popor, are de înfruntat numeroasele probleme economice cu care țara se confruntă: deficit al comerțului, piața neagră, industrie fragilă (altă dată deschisă concurenței internaționale) și penuria unor materii prime sau de alimente, create fie prin intermediul expropriierilor, fie prin constrângeri administrative. Totuși, parcursul dovedit de cariera lui Maduro pare a stigmatiza activitatea privată și a căuta întărirea rolului deținut de

stat ca principal investitor. În Venezuela există întreprinderi private, însă ele își datorează activitatea contractelor atribuite de stat. De aceea, pe viitor se pune problema alegerii între dezvoltarea unei economii capitaliste viabile și a unei social-democrații sau consolidarea unui stat socialist și atât, într-o continuă ciclicitate a „epocii Chavez”.

Deocamdată, este prematur, a se stabili dacă țara va continua pe calea bolivarismului (cum preconizează armata și succesorii politici ai carismaticului Chavez) ori se va democratiza politic și liberaliza economic (într-o atitudine de deschidere față de SUA). Până atunci, un important segment din societate este marcat de naționalism și anticorporatism, nedorindu-și întoarcerea la un regim politic de dreapta care le amintește de un trecut economic infam și nesigur.

După implozia URSS, Fidel Castro și-a găsit un puternic sprijin economic în Venezuela lui Hugo Chavez. Prin sprijinul acestei alianțe (expertiză contra petrol), după o scurtă perioadă de reformă, lui Fidel Castro i s-a permis revenirea la dominantă ideologiei comuniste. Embargoul economic american asupra insulei cubaneze a fost neîncetat păstrat după 1962, iar preluarea puterii de către fratele mai mic, Raul Castro, a inițiat un plan de reformă până acum inconsistent, dar care reflectă dificultățile interne ale

țării. Însă, ușoara deschidere spre liberalizarea pieței interne este departe de a transforma țara într-o națiune a abundenței, așa cum tinde să ajungă China Populară. Spre deosebire de utopistul Fidel Castro, „pragmaticul” Raul a încetat în plan mediatic și propagandistic a mai juca cartea naționalistă, adică să critice propagandistic Statele Unite pentru eșecul falimentar al Cubei. Dimpotrivă, SUA a profitat tacit de pe urma atitudinii conciliante a regimului Raul Castro: baza americană de la Guantanamo, deși aflată în concesiune pe teritoriu cubanez, și-a putut desfășura activitatea în deplină liniște, fără a fi vreo clipă stânjenită. Pe scurt, cei doi frați Castro au rezistat la putere, căci împreună au știut a se adapta prezentului, aducând înapoi trei lucruri pe care Fidel le abolise în 1959: turismul, spiritul antreprenorial și dolarii diasporei.

În Bolivia, Evo Morales, aflat la putere până în prezent printr-un al doilea mandat (început în 2009), este adeptul măsurilor economice de stângă, naționalizând industria minieră, a telecomunicațiilor, petrolului și gazelor. Noile organisme de stat au fost curând obligate să vândă produsele la prețuri controlate și exporturile au fost permise doar după acoperirea pieței interne. În septembrie 2008 l-a acuzat pe ambasadorul SUA, Philip

Goldberg, de a conspira împotriva democrației, prin instigare la neliști sociale, motiv pentru care a fost expulzat. În replică, guvernul Statelor Unite a expulzat ambasadorul bolivian la Washington. În gest de solidaritate cu președintele Evo Morales, liderul venezuelean a expulzat ambasadorul american din Caracas, Patrik Duddy, adresându-i-se acestuia în public, prin intermediul canalelor media, „Du-te la dracului de o sută de ori!”. În paralel și-a rechemat propriul ambasador de la postul din SUA.³

De asemenea, Morales a criticat intervenția NATO din Libia (2011) și a solicitat retragerea Premiului Nobel pentru Pace acordat lui Obama în 2009. În cadrul campaniilor electorale s-a declarat public un admirator al lui Fidel Castro și Hugo Chavez, militând împotriva bazelor militare americane de pe teritoriul național și a luptei duse contra narco-culturii sub îndrumarea Washingtonului. Președintele Morales a afirmat, că războiul împotriva drogurilor reprezintă în realitate o camuflare a intereselor geopolitice, geostrategice și geoeconomice ale SUA în regiunea latino-americană.

Cu toate acestea, Evo Morales reprezintă la nivel național aspirația populară de înlocuire a foștilor oligarhi cu conducători indigeni, într-o țară care în ultimii ani a devenit a doua

---

³ „Chavez acts over US-Bolivia row”, în *BBC News*, Londra, din 12 septembrie 2008.

mare rezervă de gaz natural din continentul sud-american. Având origini țărănești, amerindiene și provenind din rândurile sindicatelor care militază pentru legalizarea consumului frunzelor de coca, ex-deputatul a fost arestat, întemnițat și torturat de către autoritățile din Bolivia ce cooperau înainte de 2006 cu Drug Enforcement Administration (DEA), pentru instigarea la revoltă și acțiuni subversive împotriva autorităților statului. Ulterior, Morales nu s-a mai dovedit a fi un prieten al Casei Albe. Cu toate că, în Bolivia - cu ajutorul CIA - a fost lichidat revoluționarul comunist de origine argentiniană și cetățenie cubaneză Che Guevara (1967) pentru că mesajul său nu a prins printre țăranii îngrijorați de colectivizarea agricolă din Cuba post-revoluționară, retorica lui Morales, îndreptată contra neoliberalismului, neocolonialismului și neoimperialismului, a demonstrat adeziunea publicului intern la asemenea mesaje în primii ani ai mileniului III.

Între 1980 și 2005, Ecuadorul a fost obligat să plătească cu 50% din PIB împrumuturile externe ale anilor '70; în 2006, fostul ministru de interne demisionar, Rafael Correa, devine președinte, datorită popularității gestului său de a decreta datoriile cumulate față de BM și FMI ca fiind nelegitime. După investire, a hotărât ca veniturile din petrol ale țării să fie redistribuite în proporție de 80% pentru sănătate,

educație, cercetare ori crearea de noi locuri de muncă și doar un procent de 20% să fie acordat ratelor de restituire a datoriei externe. În 2008, R. Correa și-a asumat alianța cu Venezuela chavistă, datorită crizei diplomatice Andine. Armatele celor două țări și-au postat împreună trupele la granița cu Columbia, în replică la urmărirea și eliminarea mai multor membri ai gherilei FARC de către forțele armatele reunite columbiano-americe pe teritoriul ecuadorian. În plus, Ecuadorul a amenințat cu amânarea reînnoirii concesiunii pentru baza militară a SUA din Manta – al cărui contract de zece ani urma să expire în noiembrie 2009. Criza a fost mediată de Grupul de la Rio, prin reconcilierea unanimă a celor trei națiuni, dar conducerea Ecuadorului a rămas constant critic la adresa SUA și a aliaților acesteia.

Ulterior, Correa a declarat public că nu va mai permite existența pe teritoriul național a niciunei baze militare-americe, până când SUA nu va fi de acord cu amplasarea uneia omologe pe teritoriul Statelor Unite. Efectuându-și studiile superioare în Statele Unite, s-a declarat admirator al nivelului de dezvoltare și democrație nord-americană, însă a criticat politicile externe ale Washingtonului, declarându-le destabilizatoare pentru America Latină. Prin aceste declarații publice, Correa a adăugat Ecuadorul triunghiului antiamerican vorbitor de

limba spaniolă format din Cuba, Venezuela și Bolivia. În 2012, Ecuadorul i-a acordat de azil politic liderului WikiLeaks, controversatul Julien Assange, adăpostindu-l în sediul consulatului ecuadorian de la Londra până astăzi.

În Nicaragua post-sandinistă, președintele Daniel Ortega a făcut alianțe cu socialiștii Americii Latine (mai ales cu Chavez), a înscris țara în „Alianța Bolivariană” a Americii de Sud și a strâns legăturile cu lideri anti-SUA din mediului internațional, așa cum ar fi Mahmud Ahmadinejad - cu ocazia unei vizite la Teheran declarând că ambele revoluții (islamică și bolivariană) se înfrățesc prin caracterul lor justițiar și anti-imperialist. Totodată, a strâns relațiile diplomatice cu Federația Rusă, Nicaragua devenind al doilea stat după Moscova care a recunoscut independența Abhaziei și a Osetiei de Sud – state rezultate în urma războiului ruso-georgian (2008). În criza Andină a rupt relațiile cu Columbia (aliat al SUA în cadrul luptei antidrog), în semn de solidaritate cu Ecuadorul, și a exprimat condoleanțe familiei liderului columbian al FARC ucis, Manuel Marulanda. Cu ocazia crizelor economice din 2000 și 2009, a declarat că acestea reprezintă pedeapsa divină pentru abuzurile săvârșite de capitalism în lume. Căpătând o dată cu reinvestirea în funcția prezidențială o mai mare doză

de realism politic, a menținut relațiile economice atât cu Republica China (Taiwan), cât și cu Republica Populară Chineză și a răspuns criticilor SUA privind sporirea traficului de stupefiante din țara sa cu pretenția majorării sumelor primite de la Washington pentru combaterea acestui flagel. În 2011 a fost unul dintre foarte pușinii lideri care l-au încurajat pe Muammar Gaddafi în demersul de a rezista la putere, chiar în ciuda condamnărilor internaționale ale ONU și a intervenției NATO.

Sprrijinul acordat de Washington pentru guvernul dictatorial al lui Alberto Fujimori în Peru, contra rebelilor maoiști, a ieșit în evidență ca element ce sublinia că agenda de securitate americană continuă să prevaleze față de capacitatea democratică a SUA de a reînnoi emisfera sudică. De aceea, Ollanta Humala a făcut promisiuni electorale populiste pentru câștigarea alegerilor în fața contracandidatei Keiko Fujimori (fiica lui A. Fujimori). Deși, se dorește menținerea sustenabilității economice prin aplicarea măsurilor de dreapta, gestionarea programelor sociale se face cu expertiza stângii politice; la fel ca și în cazul menținerii relațiilor cu întreg cuprinsul continental, adică atât cu SUA ori Brazilia, cât și cu Venezuela sau Cuba.

În Uruguay, primul președinte de centru-stânga, Tabaré Vázquez, a vizitat Cuba lui Raul Castro, a cumpărat arme iraniene eludând embargoul

ONU asupra Teheranului și a primit oferta achiziționării de petrol venezuelan la prețuri avantajoase; în iunie 2009, Vázquez – curtat diplomatic de președintele bolivian Evo Morales – a anunțat sprijinul pentru delistarea frunzelor de coca din categoria de „drog periculos”.⁴ La 1 martie 2010, Vasquez a fost înlocuit de José Mujica, un fost militant de stânga care a petrecut aproape 15 ani de detenție pentru că în anii '60 (în timpul regimului militar) devenise un lider important al gherilei Tupamaros (inspirată din exemplul revoluționarilor cubanezi „Barbudos”). Considerat unul dintre cei mai „săraci” președinți din lume pentru că își donează 90% din salariu organizațiilor de caritate, trăiește într-o fermă austeră și conduce un Volkswagen Beetle.⁵ A căutat disocierea de stilul de guvernare autoritar al lui H. Chavez și exotic aparținând lui E. Morales, orientându-se mai mult spre modelul politic socialist-democrat al brazilianului Lula da Silva.

În Paraguay, fostul episcop catolic de stânga Fernando Lugo, adept al teologiei eliberării (sinergie a marxismului cu creștinismul) și admirator al lui Che Guevara, a încheiat 61 de ani de guvernare conservatoare. Lugo s-a declarat public încă din ti-

nerete împotriva abuzurilor dictatoriale ale regimului generalului Strossner (sprijinit de SUA până în 1985) și pentru aceasta a fost exilat la Roma. Între 1994-2006, Lugo a fost episcopul diecezei San Pedro, iar pentru implicarea sa socială a fost denumit „episcopul săracilor”. Lugo și-a dat demisia din eparhia San Pedro pe 11 ianuarie 2005, când a cerut laicizarea pentru a putea candida ca președinte al statului, iar în aprilie 2008 a câștigat alegerile prezidențiale. A declarat că nu va accepta salariul prezidențial deoarece „aparține unor oameni mult mai umili” și i-a încurajat pe politicienii echipei sale guvernamentale să facă la fel. A ținut să se distanțeze de conducătorii de extremă-stânga din America Latină, concentrându-se mai mult pe inegalitatea socială din Paraguay și punând accentul pe transparență, alfabetizare, într-ajutorarea bolnavilor sau a celor înfometaji. Din moment ce Lugo nu este căsătorit, a anunțat numirea surorii lui mai mari, Mercedes Lugo, drept Prima Doamnă a Paraguayului. Tot el a numit-o și pe Margarita Mbywangi, o membră a grupului etnic Aché, drept ministru al afacerilor indigene – ca prima persoană indigenă care deține o asemenea poziție în Paraguay.⁶

⁴ „Uruguayos aprueban con 80% gestión presidencial de Tabaré Vázquez”, în *Abrebrecha.com*, din 22 decembrie 2009.

⁵ Rory Carroll, “Former guerrilla Jose Mujica favourite in Uruguay election”, în *The Guardian*, 25 Octombrie 2009.

⁶ Richard Gott, „Rise of the Red Bishop”, în *The Guardian*, 10 aprilie 2008.

În 2001, Luiz Inácio Lula da Silva, vechi susținător al stângii, fost muncitor metalurgist și lider de sindicat arestat de mai multe ori, devine președintele ales democratic. Din dorința menținerii pieței libere departe de pretențiile ideologiei economice de stânga în Brazilia, G. W. Bush a optat la momentul respectiv pentru sprijinul politic acordat reprezentantului intereselor oligarhice de pe „K” Street, versiunea locală a finanțștilor bursieri din Wallstreet. Curând după rezultatul alegerilor (care aducea în premieră un conducător de stânga în fruntea statului), neoconservatorii americani s-au grăbit să avertizeze asupra pretențiilor nucleare ale Braziliei, de obținere a unui loc permanent în Consiliul de Securitate sau impunerea de trupe braziliene pentru menținerea păcii sub mandat ONU în Haiti. În viziunea politicianilor neorealiști din SUA, aceste încercări temerare de politică externă, ar fi plasat potențial Republica Braziliană într-o axă a răului sud-americană, alături de Cuba și Venezuela.

Suspiciunile au fost alimentate de comparația lui Silva a proiectului SUA pentru Zona de Comerț Liber a Americilor (NAFTA) cu o tentativă de anexiune economică. Isteria mediatică din Statele Unite s-a atenuat numai după încheierea unui acord între guvernul Lula și FMI pentru menținerea unui

surplus bugetar sănătos. Cu toate acestea, Lula da Silva a refuzat implicarea Braziliei în destabilizarea Venezuelei lui Chavez, a militat pentru eliminarea embargoului impus Cubei, pentru intensificarea eforturilor spre realizarea păcii în Orientul Mijlociu și a menținut legături politice la nivel regional cu E. Morales, R. Correa și F. Lugo. În ciuda politicilor interne de stânga, cu ținta pe eradicarea sărăciei supradimensionate, a plătit integral datoriile Braziliei față de FMI și Clubul de la Paris, lăsând țării la sfârșitul mandatului său (2010) un excedent bugetar de 260 mld. \$. Dilma Vana Rousseff, militantă fermă de stânga, i-a succedat ca președinte lui Lula da Silva, fiind prima femeie care îndeplinește în Republica Federativă a Braziliei această funcție. **Cu tendințe socialiste încă din tinerețe**, a participat în timpul loviturii de stat din 1964 la acțiuni extremiste de stânga ale gherilelor urbane ce înfruntau dictatura militară instaurată în țară, motiv pentru care D. Rousseff a fost întemnițată și torturată între 1970-1974. Membră a Partidului Muncitorilor, a fost numită în 2005 Șefă a Cabinetului Președinției Republicii și în octombrie 2010 a câștigat alegerile prezidențiale cu 56% din voturi.⁷

Nestor Kirchner, necunoscut anterior ca politician, a devenit celebru pe

---

⁷ „Dilma é a primeira mulher presidente do Brasil”, în *Globo.com*, din 1 noiembrie 2010.

plan intern datorită opoziției – în premieră pentru Argentina – față de coordonatele politico-economice imperative trasate de FMI și neoliberalii de la Washington. Criticile sale au fost susținute în parte de către Joseph Stiglitz (fostul economist-șef al BM) care s-a opus măsurilor FMI pentru Argentina și a sugerat țării o cale independentă în timpul crizei economice dintre 1999-2002. **Bush Junior și FMI** considerau în schimb, că multiplicarea locurilor de muncă din domeniul sectorului privat ar putea reuși calmarea pieței libere, și fără intervenția statului. Astfel, administrația G.W. Bush a refuzat ideea unui „plan Marshal” pentru Argentina, preferând să acuze conducerea argentiniană de corupție, cheltuieli excesive și un sistem defectuos de impozitare ori privatizare.

Între 2003-2007, președinția lui Nestor a devenit notabilă pentru că a reușit scăderea dramatică a sărăciei și șomajului, reforma asigurărilor sociale, investiții majore de stat în locuințe ori infrastructură, cheltuieli mai mari privind cercetarea științifică sau educația, precum și creșteri substanțiale ale salariilor reale ce ulterior au restartat consumul intern.⁸ La 28 octombrie 2007, soția lui, Cristina Fernández de Kirchner, i-a succedat

în calitate de președinte – ca prima femeie în această funcție din istoria argentiniană. Cu toate că au fost acuzați împreună pentru deturnare de fonduri și polarizarea socială internă (stârnită de polemica asupra măsurilor politico-social-economice adoptate) ori tactici peronist-naționaliste în plan extern (față de suveranitatea Insulelor Falkland), familia Kirchner a fost văzută ca parte a spectrului politic de stânga emergent în America Latină. Falimentarea Argentinei și a Indoneziei (suprapusă aproape simultan în Asia de Sud-Est) au condus la discreditarea și moartea Consensului de la Washington. După alegerea democratului Obama, atitudinea argentinienilor față de SUA s-a schimbat, indicii cercetărilor efectuate atenuând procentul nefavorabil până la cel mult o opinie generală divizată: 41% favorabili Statelor Unite contra 42% nefavorabili, asemănător cu procentele populației chineze de respondenți la aceeași întrebare.⁹

Micile state insulare din Marea Caraibelor au rupt relațiile bilaterale cu SUA în timpul administrației G. W. Bush, datorită intervenției militare din Republica Haiti (1995). Bush și-a manifestat din plin aversiunea față de preotul de stânga Jean-Bertrande

---

⁸ „Argentina - US Bilateral Relations: An historical perspective and future challenges. Latin American Program”, în *Wilsoncenter.org*, 4 decembrie 2003.

⁹ Pew Global Attitudes Project (2002- 2013), “Opinion of the United States. Do you have a favorable or unfavorable view of the U.S.?” , din 2013.

Aristide, devenit din ce în ce mai autoritar și care convinsese administrația W. Clinton să-i permită revenirea la putere, după ce fusese răsturnat în 1994 de presiuni exercitate din partea Statelor Unite. De aceea, cele douăsprezece țări au votat în bloc la OSA împotriva inițiativelor pentru regiune aparținând SUA (așa cum ar fi Zona de Comerț Liber a celor două Americi sau adoptarea de sancțiuni economice contra Venezuelei). Odată cu investirea sa, Obama și-a făcut cunoscut demersul pentru o nouă eră de parteneriat între cele două emisfere americane, fără închistarea în debateri ideologice perimate. Însă, prioritățile interne și externe ale legislativului din SUA s-au dovedit a fi altele: Camera Reprezentanților au anulat fondurile pentru 2012 alocate OSA, datorită faptului că Secretarul General cilian Hose Miguel Insulza (social-democrat) a fost acuzat de complicitate cu autocrați ca Hugo Chavez față de încălcările democratice privind libertatea media și pentru că ambasadorii Statelor Unite din Venezuela, Ecuador și Bolivia au fost expulzați în legătură cu scandalul reînțoarcerii Cubei în cadrul OSA (absentă a organizației de peste 50 ani). Michael Shifters (de la Inter-American Dialog) afirmă că congresul SUA a aprobat restituirea a 49 mil. \$ (60% din bugetul funcțional

OAS) doar pentru că, deși nu inspiră încredere la Washington, rămâne singura organizație diplomatică regională din care SUA face parte și prin care are influență asupra apărării libertăților și democrației în regiune.

Astfel, la „Întâlnirea Americii din Trinidad-Tobago”, din aprilie 2009, emergenta societate latino-americană de orientare neobolivariană a dorit întărirea legăturilor regionale pentru a se adresa Statelor Unite pe o singură voce, amplificată. Printre altele, blocul sud-american a refuzat semnarea oricărui document în absența Cubei.¹⁰ Dacă acest gen de atitudine va fi copiat și de alte continente, hegemonia SUA riscă a fi serios amenințată în restul lumii.

Sfârșitul Războiului Rece a făcut ca modernizarea să se dovedească, la nivel regional, distinctă de modernizarea liberal-capitalist-democratică preconizată prin procesul globalizării, iar Lumea Nouă spaniolo-portugheză de după 1991 s-a caracterizat prin predilecția de a coopera pe baza afinităților culturale comune care conduc la alianța națiunilor înrudite. Prăbușirea comunismului sovietic a presupus pretutindeni sfârșitul istoriei cunoscute și victoria universală a democrației liberale. Cu toate acestea, există multe forme de etatism, autoritarism, naționalism și socialism care se doresc a fi îmbrățișate la nivel local. Este o in-

---

¹⁰ Alfredo Prieto, „Everybody But Cuba”, în *Havana Times.org*, 15 aprilie 2009,.

solență a gândi că, datorită prăbușirii comunismului sovietic, toate națiunile se vor grăbi să îmbrățișeze liberalismul occidental, iar comerțul liber și libertatea comunicațiilor vor conduce garantat către pacea dintre state și prosperitatea de la nivel local. Influxul de capital străin și deschiderea accelerată ori forțată a piețelor au potențialul de a stimula antiamericanismul, politicile neoliberale atrăgând nevoia implicării statului în societate (eta-tism) și economie (protecționism). Din acest punct de vedere, antiamericanismul stârnit în America Latină este considerat ca fiind istoric, moștenit.¹¹

În ciuda beneficiilor conferite de avansul tehnologiei, părerea scepticilor din America Latină a fost că epoca globalizării a determinat adesea spori-rea avuției celor bogați, sărăcirea clasei de mijloc și adâncirea inechității față de cei săraci; iar aceasta pentru că scopul politicilor economice neoliberale s-a dovedit a fi reglementarea muncii astfel încât, capitalul să nu mai fie nevoit a negocia cu muncitorii asupra repartizării profiturilor sporite. Desigur, adepții globalizării păreau a crede că ceea ce era potrivit pentru economia SUA, era potrivit și pentru restul lumii aflate în dezvoltare; însă, s-a demonstrat că aplicarea acestor

reforme mai aveau nevoie de câteva generații de măsuri structural-interne și că ele nu ar putea fi implementate grăbit, fără o puternică implicare a statului în economie (pentru crearea de infrastructură, forță de muncă calificată etc.).

Cu toate că, ideologia socialistă fusese tolerată în Europa și Asia după sfârșitul celui de-al II-lea Război Mondial, manifestările de stânga au fost contrate viguros de SUA pe toată suprafața Americii de Sud și a arhipelagului Caraibean. Această tendință de realism politic („purificare ideologică”) a fost impusă atât din dorința de îngrădire a comunismului internațional, cât și din aspirația tendențioasă de a bloca avansul stângii împotriva dreptei politice – printr-o manifestare în oglindă a opoziției feroce emanată de la Kremlin împotriva dreptei în Europa Cortinei de Fier.¹² Chiar dacă a existat în universului latino-american un consens unanim asupra necesității reformării politico-social-economice, mai puternicul vecin nord-american s-a opus în permanență îndeplinirii acestui deziderat conform aspirațiilor interne, prin exercitarea permanentă la nivel local a unor tendințe hegemonice. Ca o consecință directă a trecutului recent, cu excepția Mexicului ori

---

¹¹ Robert O. Keohane, Peter J. Katzenstein, *Anti-Americanisms in World Politics*, Ithaca/Londra, Cornell University Press, 2006, p. 308.

¹² Noam Chomsky, *America în Căutarea Dominației Globale: Hegemonie sau Supraviețuire*, București, Antet, 2003, pp. 181-183.

a Columbiei, nucleul creat prin afinități personale și legături apropiate, a militat după 1991 pentru ample programe de implicare a statului în economie (prin subvenții de Stat, naționalizări sau măsuri sociale sporite), desființarea bazelor americane din regiune ori eliminarea embargoului economic impus Cubei de peste 50 de ani și ajutarea integrării statului comunist insular în circuitul internațional, după modelul reușit al Chinei Populare.

Rezultă că SUA, la începutul noului mileniu, nu se mai poate baza pe America Latină spre a obține sprijinul necesar diseminării în restul lumii a principiilor capitalismului pieței libere sau agenda de securitate proprie. În a

doua campanie din Irak, micul El Salvador a fost singura țară latino-americană care a trimis trupe în deșertul irakian, iar Mexic și Chile au votat în cadrul Consiliului de Securitate ONU împotriva intențiilor SUA de a ataca militar regimul de la Bagdad. Fără îndoială, evenimentele simbolizează sfârșitul dominației politice incontestabile exercitată de SUA în America Latină, pentru că, în majoritatea acestui continent, cu finanțarea Venezuelei și consilierea Cubei, se produce după 1991 o reșezare, în care stângă nonviolentă vine la putere cu mari ambiții de schimbare, prin alegeri democratice.

Confluente,

Petrol, resurse și Venezuela

Eloy Torres Román

Aproape întreg secolul XX, petrolul a dominat economia mondială. Puține țări, fără norocul de a-l avea în subsol, au reușit să se dezvolte exponențial. În vreme ce altele, care l-au avut, trăiesc prinse în capcană de blestemul acestor resurse. E o lume divizată între țări inteligente și cele care și-au irosit ocaziile, țări consumatoare și cele care au petrol și alte resurse, dar care nu ajung la gradul de dezvoltare al unor țări consumatoare. Această relație ne arată o imagine complexă în care ființa umană se întreabă: Ce sunt resursele? Fie ele regenerabile sau nu. În fața acestei întrebări, ființa umană, în era modernă, a adoptat, conform afirmației lui Bertrand Russell, un etalon de adevăr universal și impersonal, creând, ca urmare, răspunsul: resursele sunt elemente care aduc beneficii societății, căci generează valoare pentru servicii și bunuri. Acestea sunt: pământ, muncă și capital.

În opinia noastră, distincția regenerabile/ neregenerabile este arbitrară. Primele sunt naturale, regenerându-se

în timp scurt. Cu toate că, și acestea pot suferi daune produse de om sau de natura nemiloasă. Celelalte, care pot fi naturale, au caracter limitat și finit. Exploatarea lor abuzivă duce necesar la epuizarea lor. De exemplu, petrolul și cărbunele, printre altele. Lumea se zbate între a consuma irațional și a administra rațional resursele, fie regenerabile sau neregenerabile. Inteligența umană ne obligă să identificăm ce trebuie să înțelegem prin resursă. Acest lucru e necesar pentru că mai există o resursă: resursa umană. E vorba de resursa care constituie capitalul antreprenorial, adică organismul care se constituie prin desfășurarea unei multitudini de activități și de alocări de resurse. Astăzi resursa umană este o valoare foarte mare. Teoriile moderne administrative ne învață că resursa umană este un generator de bogăție. Cunoașterea este astăzi hrana resursei umane.

Alvin Toffler ne spune în extraordinara sa carte „Powershift”: „În epoca cuptoarelor se presupunea că mun-

citorii cunoșteau puține lucruri importante și că informația, publică sau confidențială, era la dispoziția unui număr redus de persoane: specialiști sau factori de comandă. Astăzi, dimpotrivă, putem să dovedim că mult din ceea ce se întâmplă într-o firmă e destinat să genereze noi cunoștințe care să completeze și să transforme simplele date în informație și cunoștințe. Pentru a obține asta, angajații «importă», «exportă» și «transferă» date și informație în mod constant.” (Toffler, Alvin, 1990, Powershift. p.194).

Cum se poate ajunge la cunoaștere este, de asemenea, o resursă, care, cu toate că provine din mintea umană, poate și trebuie clasificată, în opinia mea, drept neregenerabilă. Resursele naturale (petrolul, cărbunele) devin resurse, primesc acest titlu, pentru că prezintă interes pentru om. Toate aceste resurse se încadrează într-un complex pe care omul îl creează, pentru a impune un fapt social: munca.

Acest lucru se vede în multe forme: în condițiile specifice modernității ca economie de piață, botezată de Marx, capitalism. Trebuie să se producă pe scară mare. Natura impune condițiile sale omului ca el să poată continua să existe. Dar nu e de ajuns ca natura să facă act de prezență, e necesar ca omul să o domine. Aici apare resursa umană, neregenerabilă. Căci cunoașterea îi permite resursei umane să simplifice și să domine,

nu numai natura, ci și condițiile pe care ea le impune.

Secolul XX, conform lui Eric Hobsbawm, a trăit traumatica experiență de a conviețui în două planuri. Primul a fost sedimentul său natural. O sută de ani calendaristici parcurși cu normalitate. În timp ce al doilea plan, a fost foarte bogat în evenimente. O perioadă (1917-1991) a fost marcată de o viteză lentă în cunoașterea în serviciul omului. Există un factor care împiedica un progres mai rapid: ideologia. Secolului XX a fost scena a două războaie mondiale, milioane de morți, a numeroase conflicte regionale, stimulate de factori din afara acestor regiuni, căci era epoca bipolarității, când totul a fost ideologizat în serviciul puterilor care se confruntau: URSS și SUA, secondate de sateliții lor care participau modest sau plini de frenezie. Există și celălalt război mondial: complicat și original: războiul rece, în care toate resursele erau implicate. Bipolaritatea presupunea că tot ceea ce producea pagube unuia dintre adversari era automat un câștig pentru rival. Ca urmare, resursele s-au transformat în trofee pentru toți cei în conflict. Indiferent de numele dat fenomenului: imperialism, neocolonialism, suveranitate limitată, ideea era de a submina puterea de decizie a unora în favoarea celorlalți. Toți râvneau la resurse. Ce se întâmpla cu resursa umană? A devenit un trofeu pentru unele țări.

Cât timp a existat o lume divizată, capitalismul oferea venituri mai bune decât cele din lagărul socialist. O mare parte din „resursele umane” pă-răsea țările socialiste din motive ideo-logice, pentru a găsi libertatea care nu exista în țara lor. Libertatea de a trăi, de a se bucura de viață, de a călători și, fundamental, libertatea de a crea. În lagărul comunist, ideologizarea era dusă la absurd, limitând posibilitatea de cunoaștere și informare, dăunând dezvoltării resurselor umane. S-au pierdut decenii din cauza ideologizării științelor. Informatica era considerată „un produs” dubios al politicii capita-liste.

În secolul XX, așa cum am spus, resursa energetică cea mai impor-tantă a fost petrolul. Odată încheiat războiul rece și secolul XX, lumea a moștenit anumite condiționări ce pri-vesc resursele. În opinia mea, resur-sele sunt considerate ca atare în mă-sura în care omul are nevoie de ele. Astăzi e foarte necesară, dar mâine?

Pentru Venezuela, resursele natu-rale, în particular petrolul, au devenit un blestem. Explicația o găsim în di-namica impusă prin decizia discutabilă a lui Simón Bolívar care (prizonier al unor circumstanțe care îi amenințau puterea) a semnat un decret, la 24 oc-tombrie 1829, în care a reeditat vechea concepție provenită de la o Spanie fascinată de credința că Regele este stăpân atotputernic, inclusiv pe sub-sol. Decretul susținea că subsolul este

proprietate a statului, în consecință bogățiile subsolului sunt privilegiu și monopol al statului venezuelan. Pe-trolul, minereurile ca aurul și argintul, „metale perfecte”, resurse epuizabile, sunt privilegiul exclusiv al statului.

În acest sens, Venezuela e un stat gestionat de guverne aureolate de credința că sunt stăpâne peste toa-te resursele țării. Renovabile sau nu. Guvernele, fără excepție, au acapa-rat resursele pentru a le distribui în funcție de interesele lor. Secolul XX a fost pentru Venezuela secolul „ren-tismului” exacerbant. Statul s-a trans-format în furnizor de slujbe, gardian, medic, agent turistic, agenție de eve-nimente festive, constructor de case și alte lucruri. Un totalitarism care pu-tea fi mai mult sau mai puțin democra-tic în funcție de viziunea ideologică a guvernanților. Această situație a durat din 1958 până în 1998. Apoi, cu Cha-vez, situația totalitară s-a radicalizat prin participarea militarilor care, de atunci, au guvernat foarte rău țara.

Cu tot caracterul de stat „rentist”, alimentat de petrol, trebuie spus că din 1958 a fost inițiată o politică susținută de formare a resurselor umane. S-a ajuns la nivele educative extraordinare.

Civilizația atinsă în 50 de ani grație petrolului devine azi foarte precară. După 1999 a început un proces con-tinuu de degradare, ajungându-se la o stare generalizată de nesocotire a legilor, în care domnește o singură

lege, a celui mai corupt. Absolventul de universitate se zbate într-o capcană. Nu poate lucra în sectorul public dacă nu e implicat direct sau nu dă dovezi clare de adeziune la procesul revoluționar. Nu poate lucra în sectorul privat, din ce în ce mai restrâns, care e hăituit de o serie de legi "socialiste", populiste, care fac imposibilă eficiența economică.

Desigur secolul XXI nu e, evident, secolul XX. Încărcătura ideologică care a condiționat puterea în relațiile internaționale nu e aceeași. Dar, când se credea că lumea a scăpat de comunism, a apărut această turmă de militari ca să construiască un socialism de secolul XXI. Factorii de dinamizare a politicii internaționale s-au schimbat. Venezuela e singură. Astăzi se observă cum resursele energetice, naturale, renovabile sau nu, sunt în mâinile acestor ucenici ai diavolului. Cel mai grav este că resursele monetare, niciodată văzute în țară, din cauza posesiei petrolului și nu a producției de petrol, au fost iresponsabil risipite spre a promova o specie de Internațională comunistă bolivariană, care în afară de faptul că a răspândit corupția în numele lui Marx și Engels, n-a lăsat nimic material în urmă. Nimic în educație, construcție de școli, nici măcar o piață, drumuri, case, industrii, nimic. Se spune că acest proces bolivarian pare un ciclon care a pustiit țara.

Cât despre resursele umane, se observă o fugă de creiere în creștere:

medici, ingineri, arhitecți, muncitori calificați care nu se vor mai întoarce. Ceea ce ne duce la întrebarea: la ce folosește să ai petrol, fier, magneziu, aur, diamante, teren excelent pentru agricultură, apă din abundență (aurul albastru, cum i se spune) dacă nu există personal? Care să poată gestiona ce oferă natura.

Din nefericire, Venezuela este o țară mit. Ea s-a alimentat cu mitul militar și cu cel democratic. Ambele au eșuat din vina venezuelanilor înșiși care n-au știut să se pună în valoare ca resurse umane. Ei preferă să urmeze mitul care apare în fiecare moment. Cum ar spune Mircea Eliade: „e puțin probabil ca o societate să poată renunța total la mit.” (Mircea Eliade, *Mitos, sueños y misterios*, Barcelona, Kairos, 2001). Venezuelanul se simte bogat știind că pământul său are resurse regenerabile și neregenerabile. Nu se simte obligat să muncească susținut. Nu știe un adevăr evident pentru oricine: bogăția vine din muncă. În acest moment, venezuelanii nu percep acest adevăr. Resursele umane, la fel ca alte resurse, se epuizează. Azi, Venezuela traversează procesul existențial tragic prin care au trecut țările dominate de comunism, cel sovietic și cel național: nu e loc de întoarcere. Toți sunt vinovați, chiar și cei care s-au opus regimului. Cei care au ales să fugă din Venezuela. Asta își dorește sufletul venezuelan și intelectualul, cel educat, resursa umană, să părăsească Venezuela.

Fondul și forma

Copiii maltratați și animalele, victimele absolute în știri

Sonia Cristina Stan

Există o tot mai vizibilă indignare la adresa știrilor violente de la televizor, prezente în cote sufocante în jurnalele informative ale ultimilor ani, formalizate în cea mai mare parte în studii asupra receptării și influenței mass media. De cele mai multe ori, abordările se limitează la această constatare, iar tonul este inerent prescriptiv. Pentru a putea explica de ce presa exploatează astfel de informații, ar trebui să înțelegem câteva din resorturile intime ale acestui tip de jurnalism care pune accent pe emoțional. În cazul știrilor de fapt divers de pildă, nu informația este exploatată, ci structuri mult mai profunde, care țin de imaginar și simbolic. Imaginarul este domeniul predilect al ficțiunii și poate părea neașteptat ca el să apară în texte neficționale,

dar mai mult, declarat informative (știrile), dar asta doar aparent.

O prezență masivă și constantă în jurnalele de știri de seară este cea a copiilor maltratați de către părinți, educatori, protectori¹. Este probabil una dintre cele mai vizibile invitații la o lectură de tip arhetipal a știrilor. Copiii sunt întruchiparea inocenței, iar «mama rea», în toate formele ei (educatoare, mamă, bunică, bonă, mătușă, ieșite din rolul lor presupus protector), nu reprezintă, în aceste relații, numai reactivarea unui străvechi arhetip, ci și o amenințare la adresa ordinii cunoscute a lumii: mamele ar trebui să-și iubească fiii, nu să-i chinuie. În schimb, când este vorba despre vinovați, nu mai există ambiguități și nici invitații la lecturi simbolice, nu se

¹ Acest articol folosește rezultatele propriei mele cercetări doctorale - "Abordări ale faptului divers în emisiunile informative din România". Ea a fost efectuată în anul 2012, cu un corpus de analiză de 11.000 de știri. Se poate consulta în biblioteca Facultății de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București.

invocă hazardul sau soarta, vinovații sunt numiți cu precizie și aceștia sunt adulții. Știrile de acest gen (spre deosebire de cele despre accidente de exemplu) sunt productive și la nivel informativ, relevând realități sociale care pot fi cunoscute și din studii și statistici, dar au cu siguranță darul de a fi percepute ca lucruri concrete prin expunerea la televizor. Ba chiar, în unele cazuri, jurnalele revin peste un timp cu precizarea că autoritățile s-au sesizat tocmai în urma vizionării unor astfel de știri. Informativ, situația se prezintă descumpănitor: prunci abandonati în spitale, aruncați imediat după naștere în canale, de pe poduri, în șanțuri, copii ținuți neîngrijiți, nemâncați, pradă sărăciei și indiferenței părinților, mușcați de animale, bone care bat la propriu copii de o șchioapă, învățătoare care jignesc și aplică «corecții» demne de evul mediu. Dacă ar fi să împărțim tematic astfel de informații, trei sunt domeniile în care acestea apar: copiii sunt victimele accidentelor, cruzimii sau neglijenței adulților.

Accidentele cărora le cad victime copiii sunt în marea lor majoritate casnice: copii opăriți cu apă, sufocați în somn, căzuți în vreun puț sau de la fereastră, otrăviți accidental cu produse toxice, victime ale incendiilor, înecuri-

lor, mușcați de câini sau alte animale. Accidentele se petrec preponderent în mediul rural (există și excepții: copii care cad de la balcon), în familii dezorganizate, sărace, sau cu părinții plecați la muncă în străinătate. Laitmotivul este următorul: copiii sunt lăsați nesupravegheați (singuri într-o cameră, încuiați în casă, în grija fraților mai mari), în timp ce mama (sau alt supraveghetor) face și alte treburi (spală, e plecată la magazinul din sat, ori pur și simplu nu e atentă pentru ceva vreme) sau este în stare de ebrietate, și atunci se întâmplă evenimentul. Există și o formă indirectă de vinovăție a părinților, pe fondul sărăciei extreme, copiii trăiesc în condiții mizere și accidente pot surveni chiar dacă părinții îi supraveghează în cea mai mare parte a timpului: *Bebeluș mușcat de șobolan. Caz cutremurător într-o localitate dâmbovițeană. O fetiță de numai două luni a fost mușcată de față de un șobolan. Copilul provine dintr-o familie săracă* (TVR 1, 17.11.2012). În secolele trecute, știrile de fapt divers din Franța relevau un fapt social confirmat de statistici: copiii-victime ale accidentelor casnice erau în mare parte fii de țărani și uvrieri². Se poate spune că din acest punct de vedere, în România, două secole mai târziu, nu sunt modificări semnificative. Sunt

---

² Anne-Claude Ambroise-Rendu, *Petits récits des désordres ordinaires. Les faits-divers dans la presse française des débuts de la IIIe République à la Grande Guerre*, Paris, Editions Seli Arslan, 2004, p. 243

mai rare cazurile de copii victime ale accidentelor casnice proveniți din clasa medie sau orășeni. Relatările despre accidentele casnice (dar nu numai) relevă un fapt social real: mai ales în mediul rural, în familiile sărace sau dezorganizate, părinții nu sunt capabili să-și supravegheze copiii. În cazul înecurilor, este mai puțin vorba de o culpă a părinților, aici se invocă „ceasul rău”, clipa nefastă. Dar parcă și acestea se întâmplă tot oamenilor nevoiași: *Durere fără margini în familia unor oameni sărmani (...)* *O fetiță de 12 ani s-a înecat într-un lac de agrement, sub privirile trecătorilor (...)* *Plecase împreună cu fratele ei ca să cumpere o pâine, dar au ajuns pe malul lacului și s-au gândit să facă o baie* (ProTV, 30.04.2012).

Crimele care implică victime copii. Copiii sunt victimele a două tipuri de crime: asasinat, însoțite de regulă de violuri comise de un individ din afara familiei și crimele familiale: abandonuri, pruncucideri, abuzuri, incesturi, rele tratamente. Între acestea, există cazurile de moarte cu o culpă difuză, nu e foarte clar cine se face vinovat de ele. Este cazul erorilor și culpelor medicale colective: *Un înger s-a ridicat astăzi la cer. Ioana Nicoleta, copilă de numai 4 ani, care a murit după o doză de paracetamol injectabil a fost condusă pe ultimul drum* (ProTV, 23.05.2012).

Crimele apar însoțite de viol atunci când sunt comise de cineva din afara familiei, dar, în cele mai multe cazuri, când asasinul are legătură cu familia, crimele sunt un mod de răzbunare pe partenerul de viață sau un mod de a atrage atenția, de regulă adultul criminal se sinucide și el după ce comite asasinatul. Formula de operare a adultului este și ea atât de întâlnită, încât televiziunile urmăresc și cazurile de dispariții care au toate datele unui viitor omor: *Un bărbat a dispărut de acasă cu copiii. Este bănuț că este capabil să-i omoare pe cei mici (...)* *S-a găsit mașina pe malul lacului Tarnița, sunt căutați cu scafandri* (ProTV, 28.02.2012). Sunt mai rare cazurile când acesta lasă și un mesaj, de regulă acest lucru se face prin insinuări făcute apropiaților: *Uitați-vă bine, n-o să mă mai vedeți* (ProTV, 28.02.2012).

Violurile sunt expediate în cuvinte puține, se respectă structura antitetică, cronologia faptelor și descrierea, dar se folosesc eufemisme. Violul nu este numit ca atare decât în rare cazuri, de regulă se folosește expresia „a fost batjocorită”, iar calificativele pentru abuzatori sunt din sfera animalieră sau a naturii primitive: *O copilă de 11 ani din Iași a fost batjocorită de 8 brute. Era premiantă. A încercat întâi cu binișorul să o ducă la el, numai că fata nu i-a răspuns la avansuri.*

Așa că a luat-o cu forța (Antena 1, 21.12.2012).

Cazurile de abandon beneficiază de o expunere extrem de antitetică a situației nefericite a nou-născutului (se insistă pe fragilitatea și e lipsa de apărare a victimei, dacă este părăsit în natură, aceasta este descrisă ca înspăimântătoare) în contrast cu lipsa de suflet a celei care i-a dat viață, și aici există o structură recurentă: mama fără suflet abandonează pruncul, acesta face față intemperiiilor vremii sau situației, și este salvat în mod miraculos chiar în ultima clipă de către cineva care trecea întâmplător pe acolo. Sunt anunțate autoritățile. Iată prototipul:

Un bebeluș de doar o zi este în stare foarte gravă la spital, după ce mama lui l-a abandonat în câmp, pradă unui frig năprasnic (...) Două adolescente l-au găsit în această dimineață pe băiețel, dezbrăcat și înlemnit de frig (...) Dacă mai stătea doar câteva minute, pe pământul rece și umed de la ploaia de azi-noapte nu ar fi supraviețuit. Polițiștii o caută peste tot pe cea care a fost în stare de așa ceva (ProTV, 13.05.2012).

Totuși, de departe cele mai frecvente știri sunt cele cu copii maltratați. Televiziunile comerciale prezintă în egală măsură cazuri de copii maltratați din mediul privat al familiilor, cât și pe cele care se produc în mediul instituțional - școli, grădinițe, creșe. Toate știrile de acest tip beneficiază de o descriere amănunțită a suferințelor la care a fost supus copilul, a rănilor și leziuni-

lor acestuia și abundă de judecăți cu privire la natura inumană a adultului și considerații despre afectivitatea care îi lipsește. Aceeași structură care mizează pe antiteza profundă:

Caz revoltător la Vaslui. O fetiță de 4 luni a ajuns la spital cu piciorul rupt, după ce a fost bătută fără milă chiar de mama ei. Femeia mai are 8 copii care se află în grija statului, din aceleași motive. Acasă erau bătută și ținută nemâncată. Abia venită pe lume, copilul a trecut prin chinuri greu de suportat și pentru un adult. Nu a avut parte de niciun dram de iubire părintească. Mama ei a bătut-o crunt și a trântit-o la pământ de mai multe ori până i-a rupt un picior. Biata copilă a găsit abia în spital dragostea de care ar fi avut nevoie acasă (ProTV, 18.04.2012).

Cele două televiziuni comerciale analizate (ProTV și Antena 1) dispun de un discurs și un registru extrem de apropiate pentru a expune aceste cazuri. Aproape că nu există diferențiere. Variantele narrative sunt și ele identice, cu formule romantice care trimit la romanele lui Dickens, Hector Malot sau ale lui Edmondo de Amicis, în care copiii săraci sau orfani sunt martirizați sau suferă de vitregiile sorții. Uneori și cadrul referențial pare desprins tot din secolele XVIII-XIX, dacă nu chiar evul mediu.

Un caz dureros cum sunt probabil multe în satele noastre a ieșit la iveală în județul Iași. Cinci frați rabdă de foame și trăiesc în mizerie, iar cel mai mic, de un an și patru luni este legat adesea cu un cordon pe prisma casei și stă

priponit cu orele fără niciun adult lângă el. Astăzi, plângea de mama focului, abandonat în soare cine știe de când. Mătușa copilului spune că nu are vreme să vadă de el, de când mama copiilor zace în spital, bătută și violată de soț. Băiețușul plângea astăzi legat ca un câine în pridvor, fără nicio jucărie în jurul lui. Avea la îndemână un biberon cu lapte, care de la căldură se brânzise, dar nimeni din familie nu s-a sinchisit. Când l-am găsit, și tatăl și mătușa lui priveau senini la toată scena și aruncau întreaga vină pe mama băiețelului (ProTV, 23.05.2012).

Aceste știri fac apel deschis la morală, calificând gesturile adulților și fapta în sine cu adjective tari. Cazurile sunt *revoltătoare, șocante, uluitoare*, iar faptele de o *cruzime strigătoare la cer, șocante*, comportamentele *incalificabile* etc. Adulții abuzatori sunt calificați drept „monștri” și „nedemni de a fi părinți”, de cele mai multe ori, în mod indirect, prin expunerea faptelor antagonice: copii bătute „chiar de către părinții lor” este suficient pentru a crea o disonanță și o reacție de revoltă. Judecățile și opiniile sunt mai evidente decât în alte știri de fapt divers: *Ferească Dumnezeu de oamenii care n-au chemare să fie părinți!* (ProTV, 16.04.2012). Cele mai directe acuzații la această secțiune sunt asupra mamei.

Când pedagogii, educatorii, profesorii, asistenții sau părinții sociali sunt abuzatorii, televiziunile comerciale sunt mai virulente în acuzații: Gest

șocant din partea unor părinți sociali care au bătut crunt un orfan (...) Ferească Dumnezeu de oamenii care n-au chemare să fie părinți (...) Doi copii bătute oricum de soartă (...) Plătiți de noi toți ca să îl educe și să îl îngrijească (ProTV, 16.04.2012). Este o temă predilectă mai ales pentru TVR 1, care difuzează știri despre copii victime doar în această conjunctură care implică mediul instituțional. Redactare este echilibrată (chiar seacă) fără accent nici pe victimă nici pe abuzator, nici pe rănile fizice sau psihice, nici pe emoții: *Învățătoare acuzată de proxenetism la Constanța. O învățătoare de 23 de ani a racolat o elevă de 13 ani pe care a obligat-o să se prostitueze. Este acuzată de trafic de minori, proxenetism, pornografie infantilă. Riscă cel puțin 5 ani de închisoare (TVR 1, 24.10.2012).*

TVR se ocupă preponderent de dimensiunea socială a acestor cazuri, chiar și atunci când se petrec în mediul privat. Chiar dacă folosește aceleași calificative ca și televiziunile comerciale (șocant, chinuitor, uluitor), televiziunea publică încearcă să explice și să contextualizeze informația:

Chinuiți de părinți. Caz șocant în comuna Timișești din județul Neamț. Trei copii au fost bătute până la sânge chiar de către părinții lor, care-i țineau în condiții mizere. Ei sunt acum internați în spital și vor fi dați în grija unui asistent maternal. Este doar unul din cele peste 200 de cazuri de violențe asu-

pra copiilor înregistrate în Neamț numai anul acesta. Cei trei copii au fost internați la Spitalul din Târgu Neamț. Medicii spun că erau bătuti și subnutriți. (TVR 1, 25.10.2012)

Uneori, contextualizarea și explicarea cazului nu pot fi făcute, pentru că situația este nouă și atunci TVR doar expune faptele (ele nu sunt descrise amănunțit ca la ProTV și Antena 1), care au în acest caz un pronunțat caracter de alertă socială (expun o situație inedită la care autoritățile se pot sesiza): *Comportament incalificabil pentru un cadru didactic la o clasă primară de la Liceul Nicolae Iorga din București. O învățătoare își teroriza elevii cu jigniri greu de suportat chiar și pentru un om mare. Învățătoarea, considerată în mod paradoxal unul dintre cei mai buni dascăli din școală, îi înjura pe elevi, îi pedepsea și îi înjosea. Rulează o înregistrare audio-video în care se aude cum învățătoarea îi spune elevului: „Vai de mine, dar cât ești de prost, măi copile! Foaarte prost. Foaarte prost!” (TVR 1, 30.10.2012). Se poate spune că TVR s-a specializat în expunerea unor astfel de cazuri cu implicații sociale: O învățătoare i-a lipit unui copil o bandă adezivă pe gură ca să nu mai deranjeze orele. Acesta avea sindromul Down (TVR 1, 18.12.2012). Sub titlul „Educație cu pastile”, TVR expune în aceeași manieră o altă situație: Un caz uluitor în județul Vaslui. O educatoare din localitatea Sălceni este acuzată de părinți că-i neglijează și*

maltratează pe copii. Mai mult, aceasta le-ar fi dat preșcolărilor medicamente pentru a-i ține liniștiți la ore (TVR 1, 04.11.2012), în care doar rezumă informația, fără alte considerente.

În mediul privat, aceste cazuri nu sunt atât de neobișnuite. Părinții le dau copiilor să bea alcool pentru a-i liniști sau pur și simplu pentru a le fi parteneri de pahar, victimele sunt preponderent din zona Moldovei: *Băutura face ravagii mai ales în familiile sărace. Un copil de doi ani a fost dus în comă la spital după ce mama lui i-a dat vin roșu în loc de lapte. La fel au procedat și niște părinți din Iași care și-au așezat copiii la masă ca pe niște prieteni de pahar și i-au cinstit până când au căzut lați (ProTV, 16.04.2012).*

O situație aparte a abuzurilor asupra copiilor o reprezintă cazurile în care părinții își exploatează copiii de o manieră mai puțin vizibilă și mai greu de pedepsit pentru autorități. Aceștia beneficiază de foloase materiale de pe urma situației vulnerabile a copiilor: alocații, ajutoare de stat: *O fetiță nevăzătoare de 10 ani este condamnată de propriii părinți. Nu o trimite la școală ca să nu piardă ajutorul de însoțitor de pe urma copilului. Cu o seninătate comună cu inconștiența, mama spune că își poate asuma ea rolul de educator: «Știe poezii, știe să numere». Dar nu înțelege că ei îi trebuie școală specială și alfabet Braille*

(ProTV, 28.05.2012). Tot la acest capitol, se plasează și cazurile în care copiii devin victime ale lipsei de informare a părinților, neștiind că pot primi ajutor din afară, părinții consideră un handicap, un neajuns, o boală ca pe un dat al sorții și nu cer ajutorul:

Trei frați din Hunedoara, diagnosticați cu obezitate morbidă. Povestea celor trei frați este cutremurătoare. La numai trei ani, Andrei, mezinul familiei, cântărește 45 de kilograme, Denisa, sora lui de 6 ani, are 43, iar Mădălina, fata cea mare, are 7 ani și 84 de kilograme (...) Copiii de vârsta lor îi ocolesc (ProTV, 04.04.2012)

Concluzii. Știrile despre copiii maltratați în oricâte variante le-am întâlni spun întotdeauna același lucru: atacul la adresa caracterului sacru al legăturilor de familie și slăbiciunea micilor inocenți în fața adulților, cei care ar trebui să-i protejeze. Prin aceasta, se invocă fragilitatea structurii familiale incapabile să mai ofere protecție și securitate. Copiii se plasează prin însuși statutul lor în rolul victimei. Inocența, vulnerabilitatea și dependența lor față de adulți îi face victime absolute. În secolul al XIX-lea, exista o predilecție pentru calificativul „martir”, acordat copiilor care sufereau de pe urma adulților³. Vocabularul știrilor de fapt divers insistă și astăzi pe această fragilitate a victimelor copii, ei sunt denumiți fie prin diminutive: micuțul, copilașul, fetița, băiețelul, fie prin sintagme pline

de compasiune: bietul copil, cel mai mititel, sărmanul, biata fată, sărmana făptură. TVR este excepția, aceasta numește copiii cu substantivul „copil”, indiferent de vârsta victimei, în timp ce televiziunile comerciale folosesc predilect substantivul „bebeluș” pentru nou-născuți. În secolele trecute, tema copiilor martiri generase o adevărată modă, dar a devenit în timp o veritabilă preocupare socială. Recent, după Revoluție, în România, tema copiilor instituționalizați abuzați făcea înconjurul lumii prin expunerea tratamentelor inumane, nedemne de o epocă modernă, la care erau supuși aceștia. Așadar există o mai puternică și mai vizibilă componentă socială, dar și istoricitate a acestor știri spre deosebire de celelalte știri de fapt divers.

Animalele apar de regulă la sfârșitul jurnalului ca factor de amuzament prin situațiile în care sunt surprinse: făcând tumbe, jucându-se, sperându-se de propria imagine din oglindă, legând prietenii ciudate cu alte animale cărora ar trebui să le fie victime sau prădători, ori ca mândrie pentru stăpânii lor care îi expun la festivaluri și expoziții. Trei sunt situațiile care nu se încadrează acestei constante: cele în care animalele își dovedesc fidelitatea față de oameni, cele în care animalele devin victimele brutalității acestora, sau cele în care animalele domestice atacă oameni. Știrile despre animale-

³ Anne-Claude Ambroise-Rendu, *op. cit.*, p. 251

le de companie care își dovedesc fidelitatea absolută față de stăpânii lor se petrec mai ales în mediul urban și se referă preponderent la câini: câini care și-au păzit stăpânii chiar și după moarte, care aproape că le-au făcut respirație gură la gură când aceștia nu mai puteau să respire, care nu au mai vrut să mănânce după ce stăpânul a murit, care au venit acasă după luni de zile de când stăpânii i-au pierdut sau abandonat, sau chiar care știau să apese butonul telefonului setat pe numărul de urgență (cele mai multe astfel de cazuri sunt din străinătate, preponderent din Statele Unite). Aceste știri fac apel la sensibilitatea umană și la un tip de emoție de altă factură decât cea stârnită de crime și orori, o emoție pozitivă, cu trimiteri la melodramele cu final fericit. În secolul al XIX-lea, știrile de fapt divers exploatau mai ales legătura dintre un copil și un animal (de regulă câine), care au în comun dificultatea de a se face înțeleși de lumea adulților, ca o contraimagie a modernității, a urbanității dezumanizante, ca o metaforă a tensiunilor aduse de societatea industrială⁴. Astăzi, din ce în ce mai des, sunt prezentate știri în care animalele sunt salvate de către oameni sau serviciile de urgență: *Un câine a ajuns pe un lac înghețat și a rămas imobilizat*

după ce o bucată de gheață a cedat. Cineva a sunat la urgență și câinele a fost salvat (TVR 1, 28.12.2012).

Știrile în care animalele sunt victimele oamenilor sunt cea de a doua situație întâlnită, în care de fapt este vorba despre oameni, nu despre animale. Cele mai frecvente întâmplări de acest gen expuse sunt cele în care sunt bătuți cai, boi de povară, și se petrec la țară, dar există și alte cazuri de animale chinuite de către oameni (pisici aruncate de la balcon, bătute etc). Ele sunt menite a le reaminti oamenilor cât sunt de răi: *Situație revoltătoare la Covasna. Doi urși ținuți de 11 ani în captivitate, amândoi stau într-o cușcă mică, unde nici nu se pot mișca. Strigător la cer este că sălbăticiunile sunt chinuite tocmai de cei care ar fi trebuit să le protejeze* (ProTV, 10.05.2012).

Împărțirea lumii în bine și rău este și aici foarte vizibilă ca în majoritatea știrilor de fapt divers, animalele fiind considerate mult mai bune decât mulți dintre oameni. De asemenea, se consideră că ele reprezintă opoziția dintre viața rurală și cea urbană adusă de industrializare: atașamentul față de animalele de companie manifestat de burghezia urbană de la sfârșitul secolului al XIX-lea ar fi un răspuns cultural la modernitate⁵.

⁴ Anne-Claude Ambroise-Rendu, *op. cit.*, p. 91

⁵ Kathleen Kete, *The Beast in the Boudoir, Petkeeping in Nineteenth-Century Paris*, University of California Press, 1995, p. 137

De asemenea, aceste știri dau seama și despre o anumită schimbare în sensibilitatea publică. În secolul al XIX-lea, oamenii nu erau interesați de chinuirea cailor într-o măsură atât de mare ca astăzi. Știrile despre astfel de incidente, abia dacă erau amintite, iar dacă relatau un incident de acest fel, nu păreau indignate de agresivitatea umană la adresa animalului. Uneori, chiar dimpotrivă, redactorul sugera că nu înțelege de ce omul a fost pedepsit. Iată un articol din *Le Petit Journal*, din anul 1870: *Birjarul are nefericita idee să-i dea un picior în burtă calului. Imediat, o doamnă în vârstă se desprinde din mulțime (...) și fuge ca o nebună în direcția Pieței Saint-Sulpice de unde revine însoțită de un jandarm*⁶. Sensibilitatea publică s-a modificat în timp, astăzi faptul divers relatează incidente despre animale care nu ar fi intrat în discuție cu un secol în urmă: *Șapte broscuțe țestoase înfometate și speriate au ajuns în custodia polițiștilor, după o acțiune neobișnuită organizată alături de comisarii Gărzii de Mediu. Două femei au încercat să vândă țestoasele unui agent sub acoperire. Broscuțele fac parte dintr-o specie*

foarte rară și sunt protejate de lege. (ProTV, 19.05.2012). Animalele sunt aproape umanizate, redactorul folosește tehnici romanești, este omniscient, poate spune chiar ce «emoții» încearcă un animal, toate acestea cu scopul de a înduioșa.

O dată cu modificarea sensibilității față de animale, știrile de fapt divers mai relevă și grija crescândă pentru protecția lor, pentru care există legi din ce în ce mai elaborate astăzi. Codul penal român de la 1865 stipula că «Acela care, în public, va maltrata dobitoacele sau le va expune la poveri mai presus de puterea lor se va pedepsi cu amendă de la 5 până la 10 lei.»(art.385 pct.12 C.Pen. de la 1865)⁷. *Totuși, în cea mai mare parte, legile nu vizau direct curmarea suferințelor animalelor, ci mai mult aspectul economic și patrimonial reieșit din protejarea lor. Astăzi, „legea Marinescu”, adoptată în ianuarie 2008, condamnă pe lângă acțiuni prevăzute în fostele legi de protecție, deținerea de animale sălbatice, folosirea animalelor pentru cerșetorie, organizarea de lupte între animale și chiar despărțirea puilor de mamă până la vârsta*

⁶ Anne-Claude Ambroise-Rendu, *op. cit.*, pp. 93-95

⁷ Ioan Tanoviceanu, 1914, Revizuirea codicelui penal, RPDP, apud Ion Nefliu, *Proteguirea animalelor, privire istorică și de drept comparat*, <http://www.penale.ro/en/node/7>

⁸ Legea de protecție a animalelor 9/2008, rezultată în urma modificării și completării Legii nr. 205/2004 și promulgată prin Decretul nr. 10/10.01.2008, de citit la adresa: http://www.dreptonline.ro/legislatie/lege_modificare_protectia_animalelor_9_2008.php, accesat la 20 august 2013.

*de opt săptămâni și interzice și operațiile chirurgicale destinate modificării aspectului unui animal!*⁸.

Totuși, nu întotdeauna animalele sunt victime. A treia secțiune este cea a animalelor domestice care atacă oamenii. De curând a fost mediatizat un scandal public imens pe fondul unui incident tragic petrecut în capitală: un copil de 4 ani, care se plimba cu bunica și fratele mai mare prin parcul Tei, este doborât și apoi sfâșiat de niște câini „comunitari”, cărora li se spune în limbaj comun „maidanezi”. Incidentul stârnește o imediată și violentă reacție publică: televiziunile se întrec în a relata evenimentele, înmormântarea, lacrimile bunicii și sentimentul ei de vinovăție. Proteste publice revendică legiferarea de urgență a eutanasierii ca ultimă și definitivă soluție (Legea Marinescu o prevede, dar numai în cazuri extreme: turbare, boală etc). Reacțiile sunt foarte emoționale și firește, foarte polarizate: pe de o parte iubitorii de animale și ONG-urile resping ideea, pe de altă parte părinții sunt îngroziți că așa ceva se poate întâmpla oricând copiilor proprii. Soluții-

le moderate nu sunt luate în calcul. În orice caz, incidentul scoate la lumină multe nereguli legislative (bani luați de organizații neguvernamentale fictive pentru „îngrijirea” câinilor, breșe ale sistemului care nu stipulează situațiile care se pot întâlni la aplicarea legii etc). Până la acest eveniment, în știrile anului 2012, informațiile de acest tip nu sunt foarte frecvente. Sunt relatate incidente cu animale de casă agresive (mai mult în comunitățile rurale), sau provocate. Statisticile apărute după eveniment (am monitorizat numai comunicatele emise de Institutul de boli infecțioase Matei Balș) relevă o realitate tăcută și nemediatizată: cazul micuțului Ionuț este unul din cele aproximativ 16.000 de cazuri de bucureșteni mușcați de câini (numai pe parcursul unui an – 2012) dintre care 3.300 sunt copii⁹. Este încă o situație care arată cât se poate de simplu și direct rolul uriaș pe care îl poate avea intervenția mass media în redarea „realității”. Și este unul din puținele cazuri în care animalele nu se încadrează prototipului victimei absolute promovate de știri. Inutil să punctăm că nici una nici cealaltă dintre cele două extreme nu corespund realității.

---

⁹ O situație numai pentru luna august 2013 se poate citi aici: <http://www.mateibals.ro/html/docBals/antirabic/s8.pdf>, accesat la 1 septembrie 2013